

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

**МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ
ТА ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ**

Навчально-методичний посібник

щодо організації самостійної роботи
здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти
педагогічних спеціальностей

Бахмут, 2021

УДК 37.015.3(378)

Навчально-методичний посібник щодо організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти з дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності» : для здобувачів денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец-тей / укладачі : Н. А. Несторук, Л. В. Кокоріна. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 208с.

У навчально-методичному посібнику викладено основні матеріали, які можуть бути корисні здобувачам вищої освіти при самостійному опрацюванні теоретичного та практичного матеріалу з дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», список питань для самоперевірки, рекомендована література, термінологічний словник, викладено форми і методи організації й планування самостійної роботи по курсу, які дозволяють сформувати у здобувачів вищої освіти творчий підхід до дисципліни, мають допомогти зрозуміти структуру курсу, обсяг аудиторної та самостійної роботи, визначити роль та місце курсу в загальній програмі навчання, зв'язок з іншими дисциплінами.

Укладачі: Л. В. Кокоріна, к.пед.н., доцент, доцент кафедри педагогіки та методики викладання ГПМ ДВНЗ ДДПУ

Н. А. Несторук, к.пед.н., доцент, доцент кафедри педагогіки та методики викладання ГПМ ДВНЗ ДДПУ

Рецензенти: М. М. Кабанець, д-р.пед.н., проф., завідувач кафедри мовної підготовки ДВНЗ ДонНТУ

Ю. С. Бобрікова, к.пед.н., доц., доцент кафедри освітніх технологій та охорони праці ННППІ УПА

Відповідальний за випуск: Л. В. Кокоріна, в.о. завідувач кафедри педагогіки та методики викладання ГПМ ДВНЗ ДДПУ

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та методики викладання
(протокол № 10 від «05» травня 2021 року)

Затверджено науково-методичною радою Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ» (протокол №6 від 03.06.2021р.)

© Л. В. Кокоріна, 2021

© Н. А. Несторук, 2021

© ГПМ ДВНЗ ДДПУ, 2021

ЗМІСТ

1. Вступ. Загальні положення	4
2. Програма навчальної дисципліни	5
2.1. Загальна структура курсу	5
2.2. Структура дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності»	7
2.3. Тематика лекцій	8
2.4. Тематика семінарських занять	156
3. Види організації самостійної роботи	164
4. Форма та методи підсумкового контролю успішності навчання	166
5. Питання до заліку	177
6. Термінологічний словник	179
7. Список джерел інформації	208

1. ВСТУП. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

У наш час за умов необхідності всебічної гуманізації освітньої галузі першочерговим завданням стало її реформування, що передбачає оновлення змісту сучасної освіти, забезпечення внутрішньої узгодженості усіх структурних компонентів освітнього комплексу, широке впровадження новацій у сучасну практику, застосування нових форм організації навчально-виховного процесу в освітніх закладах, розробку істотного технологічного забезпечення оновленого змісту освіти тощо. Саме цим зумовлено нагальну необхідність та доцільність розробки навчального курсу «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», що є логічним продовженням предмету «Педагогіка».

Кожна навчальна тема розкривається на методологічному, психолого-педагогічному та методичному рівнях, що розвиває педагогічне мислення студентів, формує інтерес до творчої діяльності. Найбільш позитивний результат опанування курсу дає в тісному зв'язку з педагогічною практикою здобувачів вищої освіти. Тому навчальний курс є логічним підґрунтям змістовної організації педагогічних практик: пасивної (пропедевтичної) – для студентів III курсів та активної – для студентів IV курсів. Практика, у свою чергу, є вагомим критерієм засвоєності й усвідомленості знань з навчального курсу та визначним показником рівня сформованості відповідних умінь та навичок майбутніх фахівців виховної справи.

Завдання курсу:

- *методичні* – розвиток педагогічного мислення, здатності до аналізу педагогічних явищ, творчого підходу до педагогічних завдань; оволодіння теоретичними основами використання різноманітних методів виховного впливу відповідно до конкретних можливостей регіону та умов застосування; ознайомлення з інноваційними підходами до процесу виховання, його цілей, змісту;

- *пізнавальні* – оволодіння основами проектування виховного процесу в соціокультурних умовах сьогодення; цілісний розгляд загальних основ теорії і практики виховання у сучасній системі освіти і шкільництва України;

- *практичні* – формування готовності до використання педагогічних умінь та навичок як у життєвих ситуаціях, так і в практичній діяльності вчителя загальноосвітньої школи; вироблення вміння виявляти, описувати, пояснювати причини виникнення в процесі виховання певних проблем, труднощів в умовах регіонального виміру; обґрунтовано описувати та пояснювати реальні педагогічні ситуації, виокремлювати задачі; набуття навичок планування процесу виховання, використовуючи спектр різноманітних форм, методів та засобів.

Контроль засвоєння знань та формування вмінь здобувачів вищої освіти відбувається під час семінарських занять у процесі виконання завдань, передбачених програмою, де контролюється якість і рівень виконання самостійної роботи. Навчальні заняття та організація самостійної роботи виступають як єдиний цілеспрямований процес підготовки фахівців.

2. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Загальна структура курсу

Мета курсу полягає у формуванні в майбутніх педагогів цілісної системи знань щодо основ теорії виховання; уміння організовувати виховний процес у загальноосвітніх закладах, уявлення про особливості виховного процесу в умовах регіонального виміру, його форми, методи, засоби, напрями, змістовий компонент тощо.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретично обґрунтовані знання з організації виховної роботи в сучасній загальноосвітній школі відповідно до конкретних можливостей регіону та умов застосування та вправління у їх практичній реалізації.

Дисципліна вивчається впродовж 1 (V) семестра. Формою підсумкового контролю є залік.

В результаті вивчення дисципліни «Методика виховної роботи» формується професійно орієнтована компетентність, яка складається з

- *пізнавально-інтелектуальної компетентності*, яка являє собою сукупність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду, особистих якостей учителя, що дають змогу здійснювати пошукову, евристичну діяльність, самостійно здобувати нові знання, аналізувати діяльність учасників навчально-виховного процесу, приймати рішення;
- *діагностичної компетентності*, що забезпечує вивчення здібностей фізичного, психічного, розумового розвитку, рівня морального, естетичного виховання, умов сімейного життя і виховання дітей;
- *прогностичної компетентності*, яка включає вміння студентів визначати напрямок своєї діяльності, її конкретні цілі і завдання на кожному етапі виховної роботи, і передбачати кінцевий результат;
- *організаторської компетентності*, що базується на вмінні вчителя залучати учнів до певної роботи і співробітництво з ними в досягненні поставленої мети;
- *аналітичної компетентності*, яка базується на вмінні вчителя аналізувати завершену справу: яка її ефективність, ому вона нижча від поставленої мети і т.п.;
- *рефлексивної компетентності*, яка дає можливість найефективніше й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності й результативності;
- *дослідницької компетентності*, що передбачає оволодіння науковим мисленням, умінням спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези для вирішення спірних питань, виконувати дослідницьку роботу, аналізувати наукову літературу.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- методологічні основи і категорії методики виховної роботи;

- ціль, завдання, методи і форми виховання;
- особливості методики виховної роботи з молодшими школярами, підлітками, юнацтвом;
- методи педагогічної діагностики;
- функціональні обов'язки класного керівника, вихователя;
- основні напрями діяльності класного керівника;
- форми організації різних напрямів діяльності школярів;
- шляхи створення та згуртування дитячого колективу;
- інноваційні технології для організації виховного процесу у основній та старшій школі;
- методику підготовки і проведення різних форм позакласної виховної роботи;

вміти:

- аналізувати сучасні підходи до виховання, цільові стратегії та програми виховання;
- стимулювати позаурочну діяльність учнів з урахуванням психолого-педагогічних вимог, що висуваються до освіти й навчання;
- організовувати та проводити різні форми позакласної виховної роботи;
- адекватно та педагогічно доцільно використовувати засоби та прийоми виховного впливу, будуючи виховні стосунки на основі гуманістичної особистісно орієнтованої освітньої парадигми;
- діагностувати рівень вихованості учнів і виявляти проблеми у їх розвитку і поведінці;
- організовувати та згуртовувати дитячий колектив;
- аналізувати власну діяльність з метою її вдосконалення й підвищення кваліфікації;
- виконувати методичну роботу в складі методичних об'єднань;
- виконувати функції класного керівника, надавати допомогу батькам у сімейному вихованні;
- сприяти професійному самовизначенню учнів;
- складати плани виховної роботи класного керівника;
- встановлювати педагогічно доцільні взаємостосунки з учнями;
- організовувати діяльність учнів та учнівського колективу;
- використовувати сучасні комп'ютерні технології для пошуку інформації та організації виховної діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин /3 кредити ECTS.

Міждисциплінарні зв'язки дисципліни реалізуються на основі тісних зв'язків з фахових дисциплін психолого-педагогічного та лінгвістичного циклів: «Вступ у професію», «Історія педагогіки», «Загальна психологія», «Філософія», «Педагогіка» та є основою дисциплін «Методика викладання

фахових дисциплін», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Філософія сучасної освіти», «Педагогічний менеджмент».

2.2. Структура дисципліни

«Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності»

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів: денна – 3	Галузь знань <u>0203</u> <u>Гуманітарні науки</u> Галузь знань <u>0301</u> <u>Соціально-політичні науки</u>	Нормативна (за вибором)	
Модулів – 1	Напрямок підготовки <u>6.020303 Філологія*</u> (англійська, французька, німецька мова і література), <u>6.020303 Філологія*</u> <u>Українська мова і література,</u> <u>6.020302 Історія*</u> , <u>6.030103</u> <u>Практична психологія*</u>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		3-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин: денна – 90		5-й	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3,4	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	16 год.	
		Практичні, семінарські	
		20 год.	
		Лабораторні	
		- год.	
		Самостійна робота	
		54 год.	
		Індивідуальні завдання: - год.	
Вид контролю: залік			

2.3. Тематика лекцій

Змістовий модуль № 1. Теоретичні та методичні основи методики виховної роботи

Тема 1. Методика виховної роботи як складова педагогіки. Класний керівник як організатор виховного процесу.

Тема 2. Форми організації виховання. Методика створення та розвитку учнівського колективу відповідно до конкретних можливостей регіону та умов її застосування.

Тема 3. Методика виховної роботи з сім'єю учня. Особливості роботи класного керівника з індивідуальністю.

Змістовий модуль № 2. Основи педагогічної майстерності

Тема 1. Зміст педагогічної діяльності та функції педагога. Педагогічна майстерність та її складові. Поняття педагогічної техніки.

Тема 2. Педагогічне спілкування та його особливості. Педагогічний вплив та способи його організації. Педагогічний такт. Майстерність вчителя у розв'язанні педагогічних конфліктів в умовах регіонального виміру. Педагогічна ситуація та педагогічна задача.

Зміст навчальної дисципліни

«Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності»

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Методика виховної роботи як складова педагогіки	2
2	Класний керівник як організатор виховного процесу	2
3	Форми організації виховання	2
4	Методика створення та розвитку учнівського колективу відповідно до конкретних можливостей регіону та умов її застосування	2
5	Методика виховної роботи з сім'єю учня. Особливості роботи класного керівника з індивідуальністю	2
6	Педагогічна майстерність: сутність, функції, складові. Педагогічна техніка	2
7	Педагогічне спілкування. Майстерність вчителя у розв'язанні педагогічних конфліктів в умовах регіонального виміру. Педагогічна ситуація та педагогічна задача	4
	Разом:	16

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	с.р.	л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Теоретичні та методичні основи методики виховної роботи.												
Тема 1. Методика виховної роботи як складова педагогіки. Класний керівник як організатор виховного процесу.	26	4	4			14						
Тема 2. Форми організації виховання. Методика створення та розвитку учнівського колективу відповідно до конкретних можливостей регіону та умов її застосування	14	4	4			8						
Тема 3. Методика виховної роботи з сім'єю учня. Особливості роботи класного керівника з індивідуальністю.	14	2	4			10						
Разом за змістовим модулем 1.	54	10	12			32						
Змістовий модуль 2. Основи педагогічної майстерності.												
Тема 1. Зміст педагогічної діяльності та функції педагога. Педагогічна майстерність та її складові. Поняття педагогічної техніки.	16	2	4			10						
Тема 2. Педагогічне спілкування та його особливості. Педагогічний вплив та способи його організації. Педагогічний такт. Майстерність вчителя у розв'язанні педагогічних конфліктів в умовах регіонального виміру. Педагогічна ситуація та педагогічна задача.	20	4	4			12						
Разом за змістовим модулем 2.	36	6	8			22						
Усього годин	90	16	20			54						

ЛЕКЦІЯ № 1. МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІКИ

План

1. Методика виховної роботи як навчальна дисципліна та практична діяльність.
2. Предмет та об'єкт методики виховної роботи та результат виховної роботи.
3. Аксиологічні засади: ціна і цінність у теорії і практиці виховання. Чинники формування ціннісних ставлень.

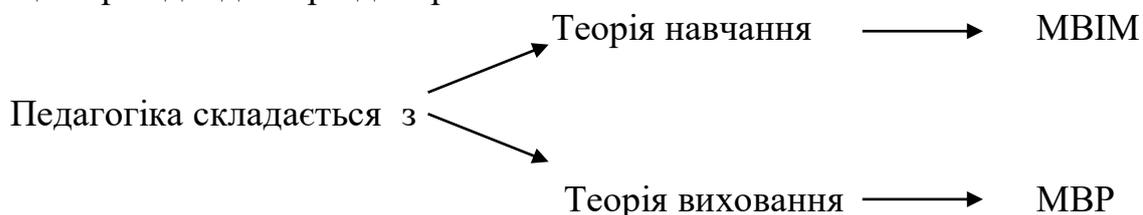
СРС. Завдання і зміст основних напрямків виховання (національного, морального, громадянського, трудового, естетичного, фізичного та ін.).
Форми педагогічного впливу.

Опорні слова: методика виховної роботи, виховання, виховний процес, цінність, ціннісна основа виховання, ціннісне ставлення, аксіологія.

1. Методика виховної роботи як навчальна дисципліна та практична діяльність.

Виховання – категорія така ж давня, як і сама людина. Виховання – цілеспрямований і організований процес формування особистості. У педагогіці поняття «виховання» використовується у «широкому» та «вузькому» педагогічному значеннях. У широкому соціальному розумінні виховання – це передача накопиченого досвіду від старших поколінь до молодших. У вузькому соціальному значенні під вихованням розуміють цілеспрямований вплив на людину з боку соціально-громадських інституцій з метою формування в неї певної системи знань, поглядів, переконань, моральних цінностей, підготовки до життя. У широкому педагогічному розумінні виховання – це спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив колективу вихователів на вихованців з метою формування у них певних якостей, що здійснюється в навчально-виховних закладах і охоплює весь педагогічний процес. У вузькому педагогічному розумінні виховання – це процес і результат виховної роботи педагога, спрямованої на розв'язання конкретних виховних завдань у колективі учнів.

МВР – це перехід від Теорії до Практики

Завдання цих методик – підготувати до роботи:

- учителя ІМ, зарубіжної літератури;
- класного керівника-вихователя.

Якщо МВІМ (методика викладання іноземної мови) річ добре досліджена, є певні конкретні рекомендації що й до чого, то ВР – не має готових рецептів, будемо пізнавати закони і закономірності, а як робити, як застосовувати буде залежати від Вас самих, студентів.

Процес виховання здійснюється у всьому процесі навчання.

Основним засобом виховання є сама особистість вихователя.

Методика – сукупність форм, засобів, умов, пов’язаних у певну систему логікою досягнення виховного результату.

Методика виховної роботи передбачає вибір і реалізацію найбільш раціональних форм і методів виховної роботи.

Наш курс МВР передбачає 54 години: 10 годин – лекції, 8 годин – семінарські заняття, 36 годин – самостійна робота.

Предмет курсу – зміст, форми і методи виховної роботи в ЗОШ.

2. Предмет та об’єкт методики виховної роботи та результат виховної роботи.

Виховання – це процес взаємодії вихователя і вихованців з метою: формування особистості для самореалізації в основних сферах життєдіяльності шляхом поповнення недоліків

МВР – це навчальна дисципліна, наука, яка служить практиці.

Об’єкт МВР – це виховний процес (ВП)

Предмет МВР – відношення – ставлення – стосунки

- до себе
- людей
- природи
- цінностей
- діяльності.

Ставлення буває: внутрішнє – мотиви; зовнішнє – вчинки.

Критерій вихованості – єдність поведінки і свідомості.

Тож, нам треба формувати внутрішнє ставлення – мотиви.

А зовнішнє ставлення? Якщо в душі є добро, воно знайде вихід у вчинках. Тобто нам з вами треба працювати з найтоншим явищем – з душею. Тобто, ми матимемо справу з досвідом емоційно-ціннісних ставлень (ДЄЦС), це внутрішнє ставлення, ціннісне ставлення.

3. Аксиологічні засади: ціна і цінність у теорії і практиці виховання. Чинники формування ціннісних ставлень.

Ціннісна складова особистості – соціально детерміноване явище, що вивчається в контексті діяльності суспільства, у якому відбувається становлення особистості. Особистість в процесі життя включається в систему суспільних відносин, що супроводжується формуванням своєрідних “вузлів”, які поєднують різні види діяльності в цілісній структурі особистості. Ці “вузли” і є ціннісними утвореннями, які в практиці життєдіяльності виступають як її суттєві сили. Взяті разом вони утворюють “ядро” особистості, “основу”, яка забезпечує цілісність індивідуального розвитку, особистісну самототожність. Цінності як важливий елемент внутрішньої структури особистості, який закріплюється її життєвим досвідом, всією сукупністю переживань та прагнень є складним утворенням, що виступає характеристикою кожного окремого індивіда, виражаючи його індивідуальність, неповторність та своєрідність. Однак самі по собі ціннісна

складова не утворюється, її формування – тривалий процес, у ході якого відбувається ряд перетворень: від вмотивованої потреби до ціннісної ієрархії. Вона акумулює в собі загальну спрямованість інтересів і вчинкових дій, супроводжуючись емоційними переживаннями суб'єкта, та відіграє роль регулятора суспільної діяльності людини загалом. Цінності виступають єдністю суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, індивідуально-особистісного та загального, соціального і природнього. Сучасний загальновизнаний ціннісний ряд, що характеризується універсальністю та своєрідністю – особистість, праця, духовність, мудрість, правда, сміх, душа, природа, воля, надія, віра, любов, мислення – утворювався протягом тривалого часу.

Мислителі багатьох народів фіксували у своїх ученнях та концепціях сутнісні риси усвідомлених форм вияву ціннісної ієрархії особистості, залежність розвитку суспільства не лише від матеріально-економічних відносин, релігійних доктрин, але й від домінуючих цінностей. Витоки теорії цінностей сягають ще філософських концепцій досократівського періоду. Прикладом цього може бути життєдіяльність таких філософів стародавнього Сходу, як Будда, Конфуцій, згідно з уявленнями котрих найвищою цінністю в людських взаємовідносинах уважалися гуманність та милосердя. Щоб гідно прожити життя, людина повинна творити добро або хоча б не завдавати шкоди іншим. «Не роби іншому того, чого собі не бажаєш», - повчав своїх учнів Конфуцій. У давньоіндійській філософії теж широко сповідувалася ідея добра і любові до людей, яка була викладена стародавніми філософами в таких пам'ятках як «Ригведа», «Упанішади», «Сідханта».

Соціально-філософська думка вчених античної епохи Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура постійно зверталася до аксіологічної проблематики з огляду на ідею самореалізації особистості. Найдорогоціннішим для людини, на їх думку, є вільний час, завдяки якому вона може розкрити свої задатки, здібності, реалізувати власні ідеї та мрії. За визначенням Епікура зробити людину щасливою може оволодіння нею вищими цінностями – істиною, добродієністю й красою. Спираючись на погляди своїх попередників філософи епохи Відродження проголошують найвищою цінністю людину, однаково важливими вважають її фізичний стан, красу в поєднанні з духовним внутрішнім світом, здатністю до розумової праці, унаслідок чого з'являється ідея всебічно й гармонійно розвиненої особистості.

У XVIII – XIX ст. у розробку питань ціннісних орієнтацій особистості зробили свій внесок Г. Гегель, І. Гете, І. Кант, Р. Емерсон, Г. Келер, Т. Манн, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, а також російські прогресивні мислителі: Д. Писарев, Л. Толстой, К. Ушинський, А. Чехов. Аксіологічна проблематика займала провідне місце у творчому доробку українських філософів І.Вишенського, М.Лопатинського, М.Козачинського, Ф.Прокоповича, С.Яворського, М.Коцюбинського, М.Драгоманова, Г.Сковороди, В.Зеньковського, Г.Флоровського, Л.Шестова, О.Кульчицького. Так, у працях І.Котляревського найважливішим аксіологічним принципом постає правда, яка поєднується з народністю, що найбільш яскраво виражено в

поємі “Енеїда”, де своєрідною ціннісною категорією виступає сміх як сфера існування людської свободи. В аксіологічних переконаннях П.Гулака-Артемівського значне місце відводиться так званій “доброті”, яка осмислюється з гуманістично-просвітительським уявленням про добро та зло і “природну” рівність людини. П.Куліш однією із цінностей визначав душу людини. Глибока філософська ідея цінності особистості і природи та їх органічної єдності відображена у творах Л.Українки та Я.Козельського. Для Т.Шевченка Україна – це екзистенційний стан буття, а найвищою цінністю є його власна доля й доля народу, які стають віддзеркаленням одна одної. Філософ звертається до життя і смерті, віри та надії, волі, любові і сумління тощо. На аксіологічному ґрунті виростають такі категорії, як світ українського села і світ козаччини. Аксіологічне спрямування поглядів І.Я.Франка можна визначити рядом найбільш значимих для того періоду розвитку суспільства ціннісних проблем: герой, особистість, народ та нація. Провідними ідеями, що відображають світосприйняття І.Нечуя-Левицького виступає воля і правда. П.Грабовський проніс через життя віру в загальнолюдські цінності, і, насамперед, у красу. У подальшому по-різному підходили до цього питання представники різних філософських течій та напрямків. Особливо привернула до себе увагу аксіологія другої половини (О.В.Панін, Є.М.Причепій, А.І.Кавалеров, А.А.Кавалеров, П.В.Алексєєв) та останнього десятиліття ХХ ст. (П.В.Копнін, Л.М.Косарева, В.О.Василенко, Б.Г.Юдін, М.Х.Тітма, В.П.Андрущенко, С.М.Наумкіна, А.О.Ручка, О.П.Пунченко, Е.А.Гансова, А.А.Чунаєва, О.М.Чебан, П.І.Гнатенко, Є.Р.Борінштейн), що було обумовлено розпадом комуністичної ідеології. На початку ХХІ ст. активізувалися наукові дослідження ціннісноутворювальних процесів, відтак визначились три основні напрямки аналізу цього явища: філософський, соціологічний, а також психолого-педагогічний.

У сучасній Україні реалізується освітня реформа, яка носить глобальний характер, оскільки в основу її покладена нова філософія освіти, що обумовлює зміни її ціннісної парадигми. Сутність цих змін пов'язана, насамперед, з формуванням ціннісної складової особистості, визначенням відносно неї провідних пріоритетів, цілей та ідеалів соціально-педагогічного простору, у якому відбувається соціальне становлення школяра. Окрім того, постає гостра необхідність якісно нових підходів до організації та змісту навчально-виховного процесу. Оскільки освіта є підсистемою загальної соціальної системи, зрозуміло, що у розгляді зазначеної проблеми підсилюється актуальність громадянських цінностей, які втілюють в собі соціальні та моральні цінності та вибудовуються на основі загальнолюдських і національних. Слід зауважити, що категорія цінностей поза людиною не існує, оскільки є особливим людським типом значущості предметів і явищ. До цінностей належать події та явища, що мають позитивне значення й пов'язані з соціальним прогресом та спонукають суспільство до відповідних ідей, норм, ідеалів. Цінності, що витримали перевірку часом і несуть у собі гуманістичне начало – життя, здоров'я, працю, творчість тощо, є

споконвічними, тому мова має йти не про винахід нових цінностей, а насамперед про їхнє переосмислення.

На думку деяких дослідників (Б. Ананьєв, В. Сластьонін, І. Зязюн), основою нової ціннісної парадигми освіти має стати саме аксіологія – філософська дисципліна, яку Б. Ананьєв визначає як науку про цінності життя й культури, що досліджує важливі сторони духовного розвитку суспільства й людини, зміст внутрішнього світу особистості та її ціннісні орієнтації. Як зазначають науковці Р. Ігнатенко, В. Іздебська, Р. Скульський, для педагогічної аксіології ціннісні орієнтації є однією з основних характеристик особистості, а їх розвиток – основним завданням педагогіки. Н. Ткачова приходиться до висновку, що «ефективність реформування освітньої системи України можливе тільки на підґрунті поєднання двох груп гуманістичних цінностей: загальнолюдських та національних». Що ж таке цінність? Звідки це слово? Від ціни. Чи однакові ці поняття? Чи є між ними різниця?

Ціна	Цінність
Вартість у грошових одиницях Ціна матеріальна визначена предметна сприймається відчуттями (візьмеш в руки – маєш «вещь»)	1. Те, що має значення для життя людини і впливає на його плин; духовна не має предметної суті не сприймається відчуттями.
А.С. Пушкін: «Не продается вдохновение, но можно рукопись продать».	
2. Сфера ринку, товар купується, можна купити тіло.	2. Сфера душі, не можна купити почуття і душу.
3. Ціна – це засіб існування, вона забезпечує факт не-смерті (одяг, продукти, житло тощо)	3. Цінність – це зміст життя, переживання, усвідомлення дії, співвідношення.
4. Це зовнішнє відносне явище (сьогодні – одна, завтра – інша)	4. Внутрішня (всередині суб'єкта), вона не отримується, а народжується, формується зусиллями суб'єкта.
Не потребує зусиль душі Ціна вичерпна (з'їв, зламав, загубив) Засоби існування безсилі перед долею – (землетрус знищує) можна замінити чимось іншим витіснити	Збагачення йде шляхом активної діяльності завдяки інтенсивній роботі мозку, душі, тіла, вільна від експропріації, не винищується, її не відібрати. Знищити можна носія, а не її. Розум не підвладний зовнішній силі. Одна не замінює іншу, не має дублю, неможливо замінити матірину посмішку, ласкавий погляд. Цінність – те, що знаходить відгук у душі.
Це світ несвободи, залежності (гроші – винахід сатани)	Це світ свободи, творчості, незалежності.

Але перше, ніж починати ВР, треба розібратися, які ж цінності вже є у дітей. Для цього є чудова гра «Щедрий чарівник».

Він все може замінити у квартирі: меблі, комп'ютер тощо, але спитайте, щоб діти залишили і чому.

Це може бути лялька, якась іграшка, листівка, фотографія. Тобто, те, що стало для дитини цінністю.

А чи треба протиставляти ціну і цінність?

Треба, щоб вони певним чином сполучалися, поєднувалися.

Щоб реалізувати ціннісне ставлення (ЦС) потрібен предмет, що має ціну.

Щоб написати лист коханому (цінність), треба папір, конверт, ручка – те, що має певну ціну.

Щоб пізнати істину (цінність), потрібна книга, яка має ой яку ціну.

Як же бути?

Протиставляти це не можна. Треба визначити, що є метою життя, а що є засіб її досягнення.

У нашому випадку почуття в листі – це мета, а засіб її досягнення має певну ціну. Коли вони переплутуються – це вже страшно.

Може бути і так:

Ціна – засіб зростання духовності. (коли предмети, що мають ціну, послугують духовному зростанню).

А може бути:

Цінність – як засіб пристосування до ціни (виправдовування свого духовного падіння)

Всі билися-й я бився. Всі лаються – і я лаюся.(тощо.)

Тут ціна і цінність помінялися місцями.

Ось у цьому міститься квінтесенція:

Кожен робить свій власний вибір: що є метою його життя, а що засобом її реалізації.

Перед нами постає проблема морального вибору.

Але ж моральний вибір кожен робить тільки сам. Ми можемо тільки допомогти дитині зробити правильний вибір, а робитиме вона його сама:

Оскільки предмет ВМР – ціннісні ставлення, то квінтесенція цього – моральний вибір між добром і злом.

Завдання учителя: допомогти зробити правильний (моральний) вибір.

Мета ВР: Допомогти дитині усвідомити і прийняти те, що основна ціль людини: організація життя, гідного людини.

Шлях до цієї мети: Постійне духовне напруження у вирішенні життєвих проблем, тобто у накопиченні соціального досвіду, який сконцентровано у духовних цінностях.

Добро – лежить в основі ставлення до людей.

Істина – в основі ставлення до розуму, що пізнає світ і себе у світі.

Красота – як мірило гармонії.

Свобода

Совість

Щастя

Ці цінності і становлять основу уявлень Людини про світ.

Ці ціннісні ставлення формуються тільки у діяльності: труд, пізнання, спілкування, гра.

Таку діяльність ви маєте організувати у школі.

Організувати діяльність дітей треба заради набуття цінностей.

Але ієрархія цінностей у кожного своя.

А от комбінацій цінностей безліч.

Носієм цінностей є вихователь – носій високих духовних цінностей. Бо віддавати можемо тільки те, що маємо. А якщо не маємо, то треба поповнювати нестатки.

Фактори формування ціннісних ставлень.

Обов'язковий альтернативний вибір (щось втрачаємо, щось знаходимо).

Першим вибір робить Учитель (захищає дитину, підтримує, навіть якщо його чекають неприємності). Дитина бачить своє віддзеркалення у Вчителеві.

Проживання ціннісного ставлення («олюднення ставлення»)

- відміна розважального ВЗ, коли у якоїсь дитини горе;
- подруги вдягають простіший одяг, щоб не відрізнятись від подруги, яка не має модного одягу;
- заняття зупиняють, коли дитина загубила контактну лінзу і допомагають її знайти;
- на занятті панує мертва доброзичлива тиша, коли відповідає учень – заїка.

Усвідомлення цінності (дитина розуміє, що вона робить).

Наталя Єгорівна Щуркова: «Все це не ціль, а засоби її досягнення, а мета : прожити життя, гідне людини».

Для цього виділяються вікові **задачі – домінанти:**

Формування життєвої позиції як загального ставлення до життя.

Старшокласники перш ніж строїти життя, мають усвідомити, що ж будувати.

Якщо діти не усвідомлюють цього, то мета ВР не досягнута.

Формування образу гідної людини і його співвідношення до свого «Я» (підлітковий вік).

Формування соціально – ціннісного ставлення до норм сучасної культури. (правов., естет., екол., побут. тощо) (на рівні наслідування).

Формування ставлення до Природи як до людської домівки (це формування гуманістичного фундаменту на майбутнє).

Виховання – це взаємодія . Це єдність вихователя і вихованця.

З одного боку від вихователя йде педагогічний вплив на вихованця, з іншого - відгук від вихованця.

Засоби впливу вихователів на вихованців

Пед. вплив	Якості		Компенсаторні форми впливу
	Основний негатив	Чого не вистачає	
1. Наказ	Пасивність	Активність	Прохання: “Прошу Вас, “Чи не могли б ви”, “Будь ласка” Шанс на вибір рішення
2. Рішення	Пасивність Несамостійність	Самостійність	Порада: “Я б тобі порадив” “Ось тобі порада досвідченої людини” “Мій життєвий досвід говорить”: осмислення поведінки
3. Допит	Скритність	Щирість	Відверта бесіда Обмін думками “Чи не могли б ви розкрити причини вашого вчинку, якщо це не таємниця!...”Д. → S своєї поведінки
4. Критика	Тривожність	Впевненість	Акцент на чеснотах Д. “Ти такий працездатний” “За твоєї акуратності” “Ваш тонкий смак дозволяє” Д. → на певній висоті, те що втрачати, прагне зберегати своє реноме.
5. “Ярлик”	Агресивність	Доброзичливість	Симпатія (розкріпає Д., відкриває скриті ресурси) Я рада тебе бачити Я маю задоволення від спілкування з вами Я люблю працювати у вашому класі.
6. Погроза	Страх	Відповідальність	Проекція результату → розвиває передбачення результату вчинків, відповідальність за них. Якщо ти... то тобі Якщо так... то тоді Якщо ви... то доведеться. Учні мають зробити свій вибір та відповідальність за нього на дорослих.
7. Повчання – нотація	Опір	Співдружність	Стати на позицію іншого: зрозуміти іншого відчутти стан Д. прожити логіку поведінкового вибору. Мені теж доводилося На вашому місці я Я раніше теж гадала, що Єдність людей, співпереживань, доль→породжує співдружність, рівні взаємин вирівнюються.
8. Відхід від вирішення проблеми	Відчуження	Захищеність	Спільне обговорення ситуації на рівних→осмислення ситуації; обмін думками→впевненість і віра у допомогу І, його готовність до цього.
9. Гіперопікування	Інфантильність	Ініціативність	Покладання повноважень – надання Д. Прав і обов’язків на основі індивідуальних особливостей Д. →розвиває ініціативу, творчі потенції, активну взаємодію зі світом, відповідальність. Ви маєте право Тепер ви отримуєте право Скористайтеся своїм правом Я не можу позбавити вас ваших прав→формує відчуття значущості Д., свого “Я” у шкільному житті.
10. Акцент на особистому успіху	Уседозволеність	Самообмеження	Акцент на результаті діяльності – характеристика об’єкт. Результату роботи формує→ділову активність, високі само вимоги до діяльності, прагнення високого результату роботи, здатність до саморегуляції, контролю, обмеженню.

Основні напрями організації виховної роботи в школі. В основі сучасної вітчизняної ідеології відбору змісту виховання лежать такі ідеї:

- реалізм мети виховання, її відповідність соціально-економічній ситуації, зміні цінностей суспільного життя;
- засвоєння базових основ культури, що слугує підґрунтям життєвого самовизначення особистості;
- національний підхід до відбору змісту виховання, який передбачає знання рідної мови і літератури, історії Української держави та її народу, традицій, звичаїв тощо;
- взаємозалежність діяльності вихователів і вихованців, її спільний характер, що впливає на формування активної позиції вихованця, самореалізації в процесі діяльності;
- самовизначення особистості характеризує людину як суб'єкта власного життя – це вміння виробити власну позицію в житті, світогляд, ставлення до себе, навколишнього середовища;
- особистісна спрямованість виховання, яка визначає центром виховання саме особистість, а головним правилом її виховання – рух від найближчих проблем та інтересів до розвитку високої духовності;
- добровільність передбачає природність включення вихованців у процес виховання, створення умов, які забезпечують поступовий перехід особистості до самовиховання.

Провідні ідеї сучасного виховання знайшли своє відображення у вигляді виховних завдань, які передбачають виконання людиною трьох соціально-суспільних функцій: громадянина, працівника, сім'янина.

Виховна робота в школі – це складна система взаємопов'язаних заходів, які відповідають поставленій меті; складна психолого-педагогічна сукупність, яка охоплює весь педагогічний процес, інтегруючи навчальні заняття, позаурочне життя дітей (не тільки дозвілля), різноманітну діяльність і спілкування за межами школи, вплив соціального, природного, предметно-естетичного середовища.

Школа повинна бути державно-громадським загальноосвітнім навчально-виховним закладом, який організовує свою діяльність на ґрунті національної культури і національних традицій, який за змістом, формами роботи відповідає національно-культурним потребам України, її становленню і розвитку як суверенної держави. Головною метою школи є формування і розвиток високоінтелектуальної, свідомої особистості з громадською позицією, готовою до конкурентного вибору свого місця в житті. В Законі України «Про загальну середню освіту» визначені завдання загальної середньої освіти, акцентується увага на вихованні громадянина – патріота своєї Батьківщини, готового до подальшої освіти і трудової діяльності, з вільними політичними і світоглядними переконаннями; на формування творчої особистості учня, свідомого ставлення до обов'язків; вихованні

поваги до національних цінностей нашого народу; виробленні навичок здорового способу життя.

Вирішення завдань виховної роботи здійснюється за напрямками: *громадянське виховання, розумове виховання, моральне виховання, екологічне виховання, родинно-сімейне виховання, патріотичне виховання, правове виховання, трудове виховання, естетичне виховання, фізичне виховання, превентивне виховання, формування здорового способу життя, сприяння творчому розвитку особистості, гендерне виховання.*

Мета *громадянського виховання* – сформувані свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Головними завданнями *родинно-сімейного виховання* є гармонійний всебічний розвиток дитини, підготовка її до життя в існуючих соціальних умовах, реалізація її творчого потенціалу, формування у дітей моральних цінностей з позиції її добра, справедливості, правди, людяності, розуміння пріоритету виховання дітей у сім'ї та гуманних взаємин між членами кожної родини, важливості ролі сім'ї у житті суспільства, створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї, виховання національної свідомості і самосвідомості, культури поведінки в сім'ї, залучення до традицій родинно-побутової культури українців, активної участі у всенародних і сімейних святах.

Патріотичне виховання покликане забезпечити морально-політичну і практичну підготовку щодо виконання обов'язку захисту Батьківщини.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність вихователів, спрямована на розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів з метою прищеплення культури розумової праці. Процес здобуття знань і якісне їх поглиблення є чинником розумового виховання лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями, духовним багатством людини.

У процесі навчання та виховання реалізується головна мета розумового формування особистості учня – розумовий розвиток. *Основним завданням розумового виховання* є розвиток мислення взагалі та різних його видів. Воно також передбачає оволодіння основними розумовими операціями (аналізом, синтезом, порівнянням, систематизацією). Важливим завданням розумового виховання є формування в учнів культури розумової праці, до якої належать навчальні вміння.

Моральне виховання – виховна діяльність школи, сім'ї з формування в учнів моральної свідомості, розвитку морального почуття, навичок, умінь, відповідної поведінки. Його основу складають загальнолюдські та національні цінності, моральні норми, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві. Моральне виховання передбачає формування в дітей почуття любові до батьків, вітчизни, правдивості, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінки, благородства, інших чеснот. Моральне виховання характеризують

поняття: мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, почуття та якості.

Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток у людини культури, взаємодії з природою. *Завдання екологічного виховання* полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у формуванні вмінь і навичок діяльності в природі. Зміст його полягає в усвідомленні того, що світ природи є середовищем існування людини, тому вона має бути зацікавлена в збереженні його цілісності, чистоти, гармонії. Водночас естетична краса природи сприяє формуванню почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності, запобігання нанесенню збитків природі. *Метою екологічного виховання* є формування в особистості екологічної свідомості і мислення.

Правове виховання – виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей. Потреба широкого правового виховання молоді зумовлена зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному, політичному й економічному розвитку суспільства. Правове виховання покликане забезпечити формування у молоді високої правової культури, яка передбачає глибокі правові знання і прагнення поглиблювати їх, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати їх. Критеріями ефективності правового виховання є глибина та міцність правових знань, повага до права визнання його верховенства, переконаність та впевненість у значущості й справедливості норм права, інтерес до їх вивчення, непримиренність до правопорушень, свідоме дотримання законів держави і норм співжиття.

Трудове виховання – виховання свідомого ставлення до праці через формування звички та навиків активної трудової діяльності. *Завдання трудового виховання* зумовлені потребами існування, самоутвердження і взаємодії людини в суспільстві та природному середовищі.

Естетичне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за заповнями краси. Метою естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності. Естетична культура – сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу. Найважливішим завданням естетичного виховання є формування і розвиток естетичного сприйняття, яке складає основу естетичного почуття.

Фізичне виховання – система заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я людини, загартування її організму, розвиток фізичних можливостей, рухових навичок і вмінь. Його *завданням* є створення оптимальних умов для забезпечення оптимального фізичного розвитку особистості, збереження її

здоров'я, отримання знань про особливості організму, фізіологічні процеси в ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей.

Превентивне виховання – комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її активної динамічної взаємодії із соціальними інститутами, спрямованої на фізичний, психічний, духовний, соціальний розвиток особистості, формування здорового способу життя, навичок відповідальної поведінки, протидії негативним впливам соціального оточення, профілактику асоціальних проявів у поведінці дітей і молоді, на їх допомогу і захист. Основні положення превентивного виховання зазначені у Концепції превентивного виховання дітей і молоді.

Гендерне виховання спрямоване на усвідомлення дітьми та молоддю цінності суспільства з рівними можливостями для самореалізації та розвитку творчого потенціалу як чоловіків, так і жінок, а також здатність сприяти гармонізації гендерних відносин у реальному житті.

В цілому зміст кожного напрямку виховання реалізується кількома шляхами:

- у процесі вивчення дисциплін з наголосом на виховному потенціалі предмета;
- у різних формах поза навчальної діяльності (Клуби за інтересами, громадські об'єднання, гуртки тощо);
- залучення особистості до практичної діяльності, в якій формуються відповідні моральні норми, навички громадської поведінки;
- реалізація певного змісту виховання в процесі узгодженої дії всіх суб'єктів виховання (сім'ї, школи, громадськості, ЗМІ).

Напрями виховання тісно взаємопов'язані між собою і утворюють цілісну систему, яка забезпечує виховання всебічно розвиненої особистості – вільної, гуманної, духовно і творчо зрілої, фізично досконалої, громадянсько відповідальної і мужньої, ініціативної і активної, здатної до вирішення складних проблем, готової до самооцінки і самовиховання.

Запитання для самостійного опрацювання та самоконтролю

1. У чому полягає зв'язок між процесом формування ціннісної сфери особистості та життєвим досвідом людини?
2. Які ціннісні ідеї продукувалися філософами до сократівського періоду, вченими 17-19 століть?
3. Що є основою сучасної парадигми освіти?
4. У чому полягає сутність громадянського виховання в сучасній школі?
5. З яких основних елементів складається система екологічного виховання учнів?
6. Чи була у тій школі, в якій Ви навчалися, система фізичного виховання? Опишіть її.
7. Розкрийте значення понять: «трудове виховання», «трудове навчання», «професійна орієнтація». В якому зв'язку знаходяться вони між собою?

ЛЕКЦІЯ № 2. КЛАСНИЙ КЕРІВНИК ЯК ОРГАНІЗАТОР ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

План

1. Роль і місце класного керівника в системі організації взаємодії з вихованцями.
2. Основні напрями діяльності, права й функціональні обов'язки класного керівника.
3. Педагогічна діагностика в роботі вихователя.
4. Планування в роботі класного керівника: види і структура планів виховної роботи в загальноосвітніх школах.

СРС. Посадові обов'язки класного керівника, його завдання і функції. Циклограма діяльності класного керівника. Методичне об'єднання класних керівників.

Програма вивчення особистості учня. Програма вивчення учнівського колективу. Підібрати 3 діагностики для вивчення особистості учня та учнівського колективу.

Опорні поняття: класний керівник, педагогічна діагностика, план роботи класного керівника.

Класні керівники – педагоги, які постійно спілкуються з учнями, закріпленими за ними, різнобічно впливають на них і водночас працюють за предметною системою. Тобто, крім викладання певного предмета він дбає про об'єднання зусиль учителів, які працюють у певному класі, координацію їхніх вимог для поліпшення результатів виховної та навчальної роботи з учнями класу.

У ХІХ ст. цими питаннями займалися звільнені від уроків наглядачі, класні дами, вихователі. Після 1917 р. їх посади були скасовані (подекуди залишилися на громадських засадах), у 1935 р. поновлені як додаткові до основної учительської посади. У сучасній школі звільнення класного керівника від учительської роботи не передбачене, оскільки на уроках педагог має змогу вивчати дітей. Проте часто класні керівники вважають, що їхні функції обмежуються лише організаційно-педагогічними справами.

Головним організатором та координатором виховної роботи в школі є **класний керівник**.

Зміст роботи класного керівника в сучасних умовах регламентується Положенням про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, затвердженим наказом № 434 Міністерства освіти і науки України, від 06.09.2000 р. У ньому відзначено, що «**класний керівник** – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів, їх соціального захисту». У визначенні змісту роботи класний керівник керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини,

законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», іншими законами і нормативно-правовими актами, а також названим Положенням.

У своїй діяльності класний керівник тісно пов'язаний з іншими шкільними працівниками. Тому класними керівниками призначають найдосвідченіших учителів-вихователів. Діяльність класного керівника урізноманітнює, поживляє виховну роботу в класі, особливо в колективі старшокласників, спрямовує її на диференціацію та індивідуалізацію виховання, на ширший і глибший вияв здібностей та уподобань школярів.

Функції класного керівника

Завдання і зміст виховання всебічно розвиненої особистості визначають *функції класного керівника*:

- забезпечувати оптимальні умови для всебічного гармонійного розвитку вихованців, їх самореалізації;
- у співдружності з батьками, вчителями, дитячими громадськими організаціями здійснювати всебічне виховання школярів у процесі навчально-виховної роботи в школі та за її межами;
- систематично аналізувати індивідуальні анатомофізіологічні і соціально-психологічні особливості розвитку учнів класу; давати рекомендації іншим учителям, батькам щодо необхідності враховувати індивідуальні та вікові особливості розвитку кожного вихованця;
- здійснювати організацію і виховання первинного учнівського колективу, всебічно вивчати динаміку його розвитку, координувати діяльність учителів, які працюють у класі;
- організовувати виховні та організаційні заходи для створення оптимальних умов, які сприяли б зміцненню та збереженню здоров'я учнів;
- здійснювати організаційно-виховну роботу з учнями, батьками та учителями для формування в школярів старанності, дисциплінованості у процесі навчальної діяльності з урахуванням їх індивідуальних можливостей;
- організовувати позакласну виховну роботу з учнями, сприяти залученню їх до роботи позашкільних дитячих виховних закладів, дитячих громадських організацій;
- здійснювати цілеспрямовану організаційно-педагогічну роботу з батьками, забезпечувати системність у формуванні їх психолого-педагогічної культури;
- домагатись єдності вимог до вихованців з боку школи й сім'ї, підтримувати зв'язок з вихователями груп подовженого дня, керівниками гуртків, студій, спортивних секцій, дитячими громадськими організаціями;
- вести відповідну документацію, подавати керівництву школи відомості про успішність, розвиток і вихованість учнів; стежити за веденням учнями щоденників.

Конкретні **обов'язки класного керівника** зазначені у Статуті середньої загальноосвітньої школи. Класний керівник має право відвідувати уроки всіх учителів у своєму класі, запрошувати до школи батьків або опікунів учнів

класу, подавати клопотання до дирекції про заохочення або застосування стягнення до учнів.

Напрямки і форми роботи класного керівника. Діяльність справжнього класного керівника сповнена педагогічною творчістю і не обмежується певними рамками. Форми роботи можуть бути різними – індивідуальною, груповою і фронтальною. Вибір конкретної форми зумовлюється різними чинниками: завданням виховання, рівнем розвитку первинного колективу, індивідуальними особливостями школярів, об'єктивними обставинами, конкретними педагогічними ситуаціями та ін.

За критерієм використання джерел і засобів виховного впливу на особистість школярів форми роботи поділяють на: *словесні* (збори, доповіді, бесіди, диспути, конференції, зустрічі та ін.); *практичні* (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси тощо); *наочні* (діяльність шкільних музеїв, виставок, тематичні стенди та ін.). Усі вони взаємопов'язані, доповнюють і збагачують одна одну. Є види роботи, в яких одночасно використовують словесні, практичні, наочні форми. Наприклад, колективні творчі справи (КТС).

Діяльність класного керівника є важливішою ланкою у виховній системі школи, основним механізмом організації індивідуального підходу до вихованців, одним із вирішальних елементів виховного процесу, що організується в школі.

Основне призначення класного керівництва зумовлене сучасним завданням, яке ставить перед собою суспільство, - максимальний розвиток кожної дитини, збереження її неповторності, розкриття її потенційних талантів та створення умов для нормального духовного, розумового та фізичного вдосконалення.

Виходячи з цієї мети, *основними завданнями* класного керівника необхідно вважати такі:

- здійснення безпосереднього спостереження за індивідуальним розвитком учня;
- створення оптимальних умов для формування кожної особистості, що сприяють вільному та повному розкриттю всіх здібностей учня та їхньому розвитку;
- вивчення нахилів, інтересів, сфер талантів учня з метою підбирання для нього певного виду діяльності, де на нього чекає успіх;
- організація всіх видів індивідуальної, групової, колективної діяльності, яка залучає учнів у суспільно-ціннісні стосунки;
- активна пропаганда здорового способу життя;
- сприяння учню в дотриманні його прав та свобод;
- створення класного колективу як виховного середовища, що забезпечує
- соціалізацію кожного учня;
- організація взаємодії та співробітництва всіх виховних сил.

Класний керівник лише частково організовує життя та діяльність учнів. У цій діяльності значну роль відіграють батьки, керівники гуртків і секцій,

факультативі, позашкільні установи. Класний керівник разом з іншими також відповідає за зміст виховного процесу, за участь у ньому учнів, за формування їх життєвої позиції, за забезпечення повної відповідності характеру цілісного виховного процесу меті національного виховання.

Педагог має бути добре інформований про участь учнів у різних видах діяльності, взаємовідносинах у групах, про характер і зміст спілкування, потреби, інтереси, стимули і мотиви поведінки.

Отже, змістом роботи класного керівника є: вивчення учнів, робота зі створення і розвитку учнівського колективу, спільна діяльність з дитячими молодіжними організаціями, зв'язок з культурно-освітніми і позашкільними установами, робота з батьками і громадськістю, зв'язок зі шкільним психологом.

У своїй діяльності класний керівник виконує цілу низку професійно-педагогічних *функцій* щодо учня, класу, батьків, учителів.

Такими *функціями* є:

- організаторська – планування і координація всієї виховної роботи з класом;
- діагностична (аналітико-узагальнююча) – на основі вивчення і врахування індивідуальних психологічних особливостей учнів та колективу в цілому класний керівник сприяє їх розвитку;
- координаційно-інформаційна – передбачає забезпечення узгодженості в роботі трьох провідних колективів (учнівського, вчительського, батьківського);
- психогігієнічна – встановлення довірливого контакту з учнями, необхідність знання психічних напружень в учнівському колективі;
- стимулюючо-гальмуюча – забезпечує можливість активізувати чи гальмувати учнівську діяльність, своєчасне виявлення досягнень і недоліків у формуванні й розвитку особистості учня і вживання заходів, спрямованих на закріплення, зміцнення і розвиток позитивних зрушень та блокування й усунення негативних рис.

Необхідність мати власну виховну систему в кожній школі сприймається сьогодні як актуальна науково-практична проблема. У програмі «Освіта» її створення розглядається як один зі шляхів реформування виховання.

Змістом виховання в школі має стати духовна і матеріальна діяльність учня. Тому головною має бути діяльність учнів у моральному, естетичному, екологічному та інших напрямках.

Реалізація мети і завдань цих напрямів вирішується через систему методів, прийомів, засобів, форм діяльності класного керівника відповідно до основних завдань загальної середньої освіти, спрямованих на:

- 1) виховання громадянина України;
- 2) формування особистості учня, його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдарувань;
- 3) виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовку учнів до подальшої освіти і трудової діяльності;

4) виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;

5) реалізацію права учнів на вільне формування політичних і світоглядних переконань;

6) виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;

7) виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я учнів.

Педагогічна діагностика в роботі класного керівника. Методи діагностики вихованості

Педагогічна діагностика – це педагогічна діяльність, спрямована на вивчення і пізнання стану об'єктів (суб'єктів) виховання з метою співробітництва з ними і управління процесом виховання.

При діагностичному підході до формування загальної мети виховання, яка є складовою частиною навчально-виховної системи школи, має використовуватись особистісний підхід до формування дитини, який передбачає такі основні компоненти

а) соціальні риси;

б) власний життєвий досвід;

в) інтелектуальні риси;

г) генетичні риси.

Такі риси (якості) зазначаються в багатьох психолого-педагогічних дослідженнях, що стосуються проблем структури особистості (у працях Г.С. Костюка, А.Н. Леонтьєва, К.К. Платонова, А.П. Петровського та ін.).

Педагогічна діагностика як самостійна галузь педагогічної діяльності вчителя-вихователя:

- дозволяє об'єктивно оцінити характер і особливості виховного процесу, як процесу взаємодії і взаємозмінювання вихователя і вихованця;
- з допомогою педагогічної діагностики ми визначаємо зону найближчого розвитку особистості учня;
- діагностика пов'язана з визначенням шляхів досягнення виховної мети;
- діагностика розгорнута в часі і прослідковує виховний процес, як перехід з однієї виховної ситуації в іншу, виділяючи при цьому цикли реалізації виховних мети і завдань;
- діагностика в виховних технологіях виступає як індикатор і як метод виховання.

Якщо діагностика проводиться цілеспрямовано, вона перетворюється в засіб керівництва організованим самопізнанням. Підвищує ефективність індивідуального підходу, дає необхідну інформацію педагогам і батькам, поєднує педагогічну науку і практику через виховні технології.

В основі діагностичного підходу, як важливої умови професійної позиції вихователя лежить теза про те, що розвиток дитини повинен реалізовуватися в процесі виконання таких завдань, як:

а) розвиток матеріально-технічної бази школи з урахуванням найважливіших досягнень науки і техніки на основі комп'ютеризації та вдосконалення інформаційної технології виховання;

б) створення в школі психологічної атмосфери, здатної сприяти співтворчості за схемою вчитель – учень – мікро - макросередовище рівню вихованості учнів, розвитку виховуючого колективу;

в) використання у школі виховних технологій, як суспільного руху вихователів і вихованців по шляху самовдосконалення на основі певних принципів.

Пропонуємо вашій увазі основні методи педагогічної діагностики (за А.І. Кочетовим):

I. Загальні методи вивчення особистості і колективу:

а) інформаційно-констатуючі (анкета, інтерв'ю, бесіда, анкета-коментар, ранжування);

б) оцінюючі (рейтинг): компетентні судді, експертна оцінка, незалежні характеристики, оцінка, самооцінка.

II. Продуктивні методи: вивчення творчості учнів, тести – особистісні, тести – ситуації.

III. Дієво-поведінкові методи: спостереження (пряме, опосередковане, спостереження-включення і т. д.), дискусії, диспути, аналіз у взаємодії, ситуації (природні, штучні), соціометричні методи, встановлення референтності особистості і колективу.

Така класифікація методів педагогічної діагностики дозволяє визначити зв'язок між методами діагностики, можливостями створюваних з їх допомогою моделей, описати і прогнозувати результат виховання і сам процес досягнення педагогічної мети.

Вибір засобу аналізу педагогічного явища залежить від того, який результат хоче отримати вчитель-дослідник. В одних ситуаціях вихователю потрібна експрес діагностика педагогічної ситуації, яка виникла у класі, в інших необхідно провести довготривале спостереження за змінами стосунків між учнями, в третіх – виникає необхідність, використовуючи методи прогнозування, представити можливу результативність всієї виховної роботи в класі.

Функції кожного окремого методу можуть змінюватись залежно від засобу його використання і від того, яку інформацію з допомогою конкретного методу ми хочемо отримати.

Важливою вимогою, на думку вчених, до застосування методик діагностування є доступність їх для дітей. Тому кожне питання анкети чи тексту, тема твору, будь-які прийоми дослідження повинні бути зважені, продумані з позицій дітей. Потрібно передбачати, яку користь принесуть отримані результати для покращання роботи учнівського колективу, активу,

а, отже, в якій формі відбудеться знайомство самих вихованців з цими результатами і т. п.

Достовірність, об'єктивність отриманих даних залежить від відношення дітей, які піддаються вивченню, до самого педагога-дослідника: доброзичливість породжує об'єктивність, недоброзичливість – необ'єктивність отриманих даних.

Отже, педагогічна діагностика, як один з найважливіших етапів впровадження виховних технологій, дозволяє об'єктивно оцінити результати виховної роботи, побачити сильні і слабкі сторони впливу на дитину, дитячий колектив, сприяє переходу процесу діяння дітей в саморух.

У системі заходів, запланованих Державною національною програмою відродження освіти, спрямованих на підвищення рівня професійної майстерності вчителя, важливу роль має відігравати оволодіння вчителями, викладачами вузів педагогічною діагностикою, що допоможе:

- визначити виховний потенціал педагогічного колективу;
- виявити негативні та позитивні впливи у мікрорайоні школи і на цій основі прийняти заходи щодо поліпшення виховної роботи;
- встановити реальні умови формування особистості й колективу у школі для різних категорій школярів – педагогічно-занедбаних, невстигаючих, обдарованих;
- виробити єдині педагогічні позиції, підвищити ефективність виховних впливів на основі об'єктивного уявлення про дітей даного класу;
- сприяти розвитку самосвідомості та особистої відповідальності вихователів і вихованців;
- забезпечити індивідуалізацію та диференціацію у вихованні кожної дитини, врахування рівня розвитку її нахилів, обдарованості, творчості;
- виявити відносний рівень розвитку учнів та учнівських колективів;
- аналізувати зміни рівня розвитку учнів під впливом виховних заходів;
- визначити потенційні можливості психічного розвитку школярів.

Предметом педагогічної діяльності є особистість школяра, що формується, сутність педагогічної діагностики – вивчення результативності навчально-виховного процесу на основі змін у рівні вихованості учнів і зростанні педагогічної майстерності вчителів.

Сутність педагогічної діагностики визначає її предмет.

Завдання школи сьогодні – забезпечити розвиток особистості кожного учня. Для реалізації такого підходу вивчення особистості учня та учнівських колективів повинно проходити відповідно до таких вимог, які зумовлені, з одного боку, основними загально-психологічними принципами, а з другого – конкретними умовами навчально-виховного процесу.

Вивчення має бути націлене на виявлення особливостей процесу психічного розвитку кожного учня.

Оцінка результатів діагностики проводиться не шляхом порівняння цих результатів з якимись нормами або середніми величинами, а головним чином, шляхом порівняння їх з результатами попередніх діагностичних перевірок того самого учня з метою виявлення характеру й величини цих зрушень у розвитку. Оцінюються зусилля самого учня у навчальній діяльності та самовихованні.

Дослідження процесу психічного розвитку має здійснюватись протягом усіх років навчання.

Діагностика повинна виявити не тільки існуючий актуальний рівень тієї чи іншої індивідуальної особистості, ай проводиться з урахуванням можливої зони найближчого розвитку /перспектив розвитку школяра, яких він може досягти при співробітництві з дорослими/.

Рівень розвитку має бути описаний як змістовна характеристика відповідної діяльності дитини, а процес розвитку – розглядатись як зміна якісних своєрідних етапів розвитку цієї діяльності.

Конкретні умови школи зумовлюють необхідність дотримування ще таких умов або вимог.

Вивчення особистості учнів та їх колективів важливо не само по собі. Воно завжди має бути спрямоване на розв'язання певної педагогічної задачі. У зв'язку з цим кожна методика вивчення психічних особливостей учня повинна добиратися з урахуванням навчальної та виховної задачі, що реалізується з її допомогою.

Наступна вимога торкається педагогічного оптимізму. Суть його сформульована визначним психологом С.Л. Рубінштейном: «... досягти успіхів у боротьбі з поганими та слабкими сторонами людини можливо вірніше за все, знайшовши його сильні сторони – ті сили у ньому, які при належному їх спрямуванні можуть бути обернені на добру мету... На них потрібно спиратися у боротьбі з недоліками людини. Вступаючи у боротьбу з недоліками людини, потрібно шукати собі союзника в ній самій» / Рубінштейн С.Л. Принципи та шляхи розвитку психології. - М.,1959./

Як навчання та виховання мають носити комплексний характер, психологічне вивчення особистості школярів і їх колективів має охоплювати всі сторони психічного розвитку учня.

Вивчення індивідуальних особливостей повинно здійснюватись з урахуванням вікових особливостей, зокрема експериментальні завдання мають ставити вимоги у доступній для учнів кожної вікової групи формі.

Дослідження психічного розвитку, як правило має здійснюватись у природних умовах навчально-виховного процесу. Тільки в деяких випадках можна використовувати лабораторні методи психодіагностики.

Діагностика повинна охопити всіх учасників педагогічного процесу без винятку і проводитись систематично шляхом проведення через заплановані терміни діагностичних зрізів по кожному параметру психічного розвитку.

Вивчення учнів – це обов’язок учителя й особливо класного керівника. Успіх виховної діяльності класного керівника багато в чому залежить від глибоко вивчення внутрішнього світу дітей, від розуміння їх мотивів поведінки. Класний керівник вивчає школярів не тільки на уроці, але й у процесі виховання в позаурочний час, під час відвідування сім’ї учня, походів, екскурсій тощо. Перші кроки класного керівника після прийому класу пов’язані з вивченням учнів.

Розглядати працю класного керівника будь-якого виховника з позицій технології означає відокремити в його діяльності алгоритм, тобто послідовні етапи, які складають цикл роботи: 1. Вивчення учнів та постановка конкретних задач виховання. 2. Планування праці. 3. Реалізація плану (виконання роботи). 4. Аналіз та оцінювання результатів роботи. Далі ставлять нові завдання, якщо вирішені попередні.

Звичайно, більшість з нас не працює суворо дотримуючись цього алгоритму, але на початку року або півріччя ми все ж таки вимушені замислюватись над питанням типу: Що вже зроблено разом з учнями та що робити далі. При цьому ми частіш розмірковуємо про позакласну роботу, екскурсії, походи, вечори та значно рідше про те, якими наші учні були, якими стали та якими ми бажаємо їх бачити. Мабуть багато людей вважають, що вчитель кожного дня спілкуючись, й без того знає своїх учнів. Однак це не завжди відповідає дійсності.

Досить часто вчителю здається, що в нього добрі відносини з дітьми, що він усе робить як треба. Але того ж часу учні не задоволені відносинами з вчителем та бажали більшого порозуміння.

Як вивчати учнів і клас як групу? Наука пропонує великий арсенал методів діагностики класному керівнику, однак йому потрібні методики спрощені, нетрудомісткі, цікаві для учнів та водночас надійні. Наведемо найбільш гідні для практичного використання методики діагностики.

Спостереження найбільш доступне вчителю й дає багато відомостей про учнів. По суті, будь-які контакти з учнями на дають можливість спостерігати, однак професійне спостереження повинно бути методично грамотне. Спостереження складається з зібрання, описування фактів, випадків, особливостей поведінки дитини. Методика вимагає визначення мети та об’єкта спостереження (які саме якості та особливості вивчати), а також тривалості й способів фіксації результатів. Наприклад, свої спостереження можна записувати на окремі картки під час уроку, різноманітних позаурочних справ або після них (поведінка учня під час пояснення вчителя, під час виконання самостійної праці, під час прибирання класу або на шкільній вечірці). Спостереження дає можливість бачити учня у природних умовах. Доцільно вести щоденник класного керівника, де на кожного учня відводиться місце для запису спостережень. Майстрами спостереження, котрі записували дані про своїх учнів були Я. Корчак, В.Сухомлинський, А.Макаренко. Я був знайомий з вчителями, цікаві щоденники яких містили докладні відомості про учнів, їхні характеристики, тобто окрім даних спостережень, розмов ще й їх аналіз.

Уяву про ступінь сформованості у школяра необхідних якостей може скласти лише **комплекс діагностичних методів**.

Методи вивчення учнів та учнівських колективів поділяють залежно від:

а) характеру участі школярів у них: пасивні (спостереження, кількісний і якісний аналіз результатів діяльності) та активні (анкетування, тестування, соціометричні вимірювання, проєктивні);

б) часу проведення: одномоментні (анкетування, тестування та ін.) та тривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод тощо);

в) місця проведення: шкільні (класні та позакласні) й лабораторні;

г) їх сутності: неекспериментальні (спостереження, анкетування, бесіди, аналіз продуктів діяльності), діагностичні (тести, ранжування), експериментальні (природні експерименти, лабораторні експерименти) та формуючі методи.

У практичній діяльності вивчення учнів здійснюють за орієнтовними програмами.

Для вивчення інтегральних проявів особистості у поведінці, діяльності педагога використовують *метод спостереження*, за допомогою якого можна побачити ці прояви в цілому, багаторазово, у різних умовах і взаємозв'язках.

Упродовж останнього десятиліття передова педагогічна практика створює *експериментальні справи і ситуації* – обмежені часом види діяльності учнів, які дозволяють побачити прояви особистості, одержати інформацію, яка потрібна педагогу.

Виділяють такі види справ: перевірні, виховуючі, контролюючі, закріплюючі. Експериментальні справи і ситуації можуть створюватися як для всього колективу, так і для окремої особистості. В обох випадках вони результативні лише тоді, коли в їх основі лежать завдання, вирішення яких викликає значний інтерес у вихованців.

Метод компетентних оцінок рівня вихованості. Суть його полягає в тому, що оцінку вихованості школярів дають компетентні особи (вчителі, інші класні керівники, адміністрація школи). На основі цієї оцінки класний керівник робить відповідні висновки.

Близьким до методу компетентних оцінок є *рейтинг* – метод діагностики, коли до аналізу складних явищ виховання залучаються різні педагоги. На основі одержаних даних поглиблюються знання класного керівника про учнів, що допомагає краще їх вивчити й осмислити суть своєї педагогічної діяльності.

Окремим випадком рейтингу є *метод самооцінки*. Оцінка людиною власних якостей особистості відіграє суттєву роль у її розвитку. Усвідомлення вихованцем зв'язків між власними вчинками і якостями особистості сприяє осмисленню цих якостей як причини здійснених вчинків.

Аналіз вихованості проводиться і за допомогою *методу незалежних характеристик*, коли окремо один від одного класний керівник, актив класу, сам учень, його батьки, товариші характеризують рівень вихованості за певною програмою. Більш оперативно цю інформацію можна одержати і проаналізувати за допомогою педагогічного консилиуму.

Для оцінки проявів вихованості використовуються й інші практичні методи діагностики: *прямі питання* типу «Що таке милосердя?», «Для чого людям моральність?» і под. Відповіді на них допомагають вихователю і самому вихованцю краще розібратись у різних якостях особистості, осмислити їх. Для визначення ставлень учнів до тих чи інших фактів, вчинків, дій, подій, використовуються *спеціальні питання* в усній чи письмовій формі: «Яких людей ти вважаєш порядними?» і под. Вони можуть бути відкритими, що вимагають вільної аргументованої відповіді, або закритими, що передбачають вибір однієї з альтернативних відповідей.

Для діагностики оцінних суджень широко практикуються *твори на завдану тему*: «Толерантність – як я її розумію», «Яким би я хотів бути» і под. Цінність творів у тому, що вони виражають внутрішні позиції школярів, їх сумніви, роздуми, прагнення.

Діагностичне значення має і позиція «промовчання», яка характеризує намагання частини учнів залишитись у тіні, відхилитися від прямих відповідей на поставлені питання, зайняти нейтральну чи примиренську позицію.

Одержані відомості розширюють і поглиблюють знання класних керівників про вихованців, показують можливі причини, які сприяють закріпленню і розвитку позитивних проявів особистості чи, навпаки, живлять негативні прояви.

Важливо розпізнавати й аналізувати в єдності ступінь сформованості всього комплексу інтегральних проявів особистості, його спрямованість, структуру компонентів, співвідношення зовнішньої регуляції і саморегуляції.

Узагальнення даних вивчення особистості, вияв рівнів вихованості окремого учня і колективу упорядковує діяльність класного керівника, допомагає зіставити результати роботи і цілі виховання; конкретизувати завдання з урахуванням результатів діагностування; відібрати зміст, форми і методи роботи, які змінюють позицію особистості у системі.

Щоб з'ясувати загальну картину психологічного клімату класу необхідно враховувати всі позитивні і негативні аспекти. Для з'ясування цього використовують *метод соціометрії*. Термін соціометрія, який запропонував американський вчений Дж. Морено, визначає вимірювання взаємовідношень в класі.

Соціометрична процедура зводиться до наступного. Спочатку визначається значний критерій для оцінки тієї чи іншої сторони між особистісних співвідношень. Для цього формулюються питання, пов'язані з реальною ситуацією життя і діяльності, наприклад: «Кого з вашого класу ви хотіли б мати сусідом по квартирі?», «Кого б ти запросив на день народження?» або «З ким з однокласників ти бажав би зустріти Новий рік?». Не слід ставити питання, які не пов'язані з конкретною діяльністю, наприклад: «Хто з класу вам друг?». Питання можна занести на спеціальну карту, або оголосити усно. При цьому, на заздалегідь роздані всім картки, кожний заносить тільки прізвище та ініціали обраних членів класу. Кількість виборів можна обмежити до трьох. Після закінчення виборів, картки збираються,

розкладаються в алфавітному порядку і нумеруються. Вгорі справа вказується прізвище того, хто робив вибори, зліва - прізвища тих, кого він обрав у черговому порядку.

Визначення індексу згуртованості класу. Згуртованість класу - параметр, який вказує на ступінь інтеграції класу, його згуртованість в єдине ціле.

Дана методика складається з п'яти питань, з декілька варіантами відповідей на кожне з них. Відповіді кодуються в балах (максимум – 19 балів, мінімум – 5 балів). Бали сумуються і інтерпретуються, таким чином, що, чим більша сума, тим більша згуртованість в класі. Однак, все ж вивчати учнів необхідно перш за все для того, щоб забезпечити індивідуальний підхід до них в процесі виховання. Отже, для того щоб всебічно вивчити кожного учня і учнівський колектив, необхідно застосовувати різноманітні методи і прийоми. Застосування великої кількості методів вимагає багато сил і часу, але, вивчив учнів, класний керівник зможе ефективніше організувати виховну роботу. Розуміння учителем внутрішньої сфери психічного життя учня дає змогу з'ясувати дійсні мотиви його поведінки, його потреби, самооцінку, рівень домагань. Необхідно завжди пам'ятати педагогічне правило: гарно вивчити учнів – набагато полегшити виховну роботу.

Методика визначення рівня самооцінки. Самооцінка – це оцінка особистістю себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Безумовно, це базисна риса особистості.

Самооцінка визначає взаємовідносини з оточуючими, критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Використати її можливо тільки поряд з наступними двома методиками (по з'ясуванню рівня самоповаги і домагань). За формулою Джеймса: Самооцінка = 0x01 graphic 0x01 graphic. Шкала відповідей: “дуже часто”, “часто”, “інколи”, “рідко”, “ніколи”; бали: “дуже часто” – 4 бали, “часто” – 3 бали, “інколи” – 2 бали, “рідко” – 1 бал, “ніколи” – 2 бали. Для визначення рівня самооцінки необхідно скласти бали по всім 32 судженням.

Для вивчення особливостей особистості слід використовувати також *аналіз документів* (бібліотечний формуляр, медична картка), *творчих работ учнів* (твори, малюнки). За останні роки нашим вчителям стали відомі тести не тільки як метод перевірки знань, але й як метод вивчення особливостей школяра. *Тест* – стандартизоване завдання, “прилад”, який вимірює чи виявляє певні якості особистості. Одна група тестів дозволяє казати про учня на підставі успішності виконання діяльності. Це тести інтелекту, здібностей та тести досягнень, перевірки знань. В іншій групі діагностика ґрунтується на самоописуванні та відомостей, які отримані з відповідей на серії запитань, що складають запитники. Третя група – проєктивні методики. Дані тут отримують на підставі аналізу дій досліджуваного з матеріалом, в роботі з яким відкриваються особливості його сприйняття, поведінки. Працюючи з запропонованим матеріалом, він, сам того не розуміючи, розповідає про себе. Якщо тести двох перших груп створюються та використовуються здебільшого фахівцями та психологами, то деякі проєктивні тести може використовувати класний керівник. До них треба відносити: методику

незакінченого речення, оповідання, тлумачення якої-небудь події, ситуації, малювання чи доповнення малюнка, розігрування ситуації.

Проведення діагностичних процедур в школі повинно здійснюватись за планом та систематично. Підготовлений класний керівник може робити це самостійно, співпрацюючи з психологом школи, якщо він є. Рекомендується проводити як загальну психологічну діагностику класу, так і спрямовану на поодинокі аспекти розвитку учнів. Бажано скласти програму вивчення школярів.

Результатом діагностики можуть бути характеристики окремих учнів та класу взагалі, різноманітні за формою. Традиційна для вітчизняної школи текстова характеристика класу в недалекому минулому була виключно формальною, малоінформативною і не потребувала діагностики. В особистій справі учня немає інших відомостей крім успішності. В теперішній час, втім розроблюються характеристики, інші документи, які відображують розвиток й виховання учня і дозволяють здійснити своєрідний педагогічний моніторинг (див. Класний керівник. –1988. –№2. – С. 35-45).

В педагогічній практиці є досвід використання журналу класного керівника, нарівні з звичайним класним журналом.

Можна використовувати *діагностичну карту класу*. Вона побудована в вигляді двохмірної таблиці, в яку на перехресті стовпців та ліній записують дані про кожного учня в скороченому та/чи кодованому вигляді. Це робить її змістовною, інформативною й водночас зручною для аналізу: по горизонталі – все про одного учня, по вертикалі – стан класу по кожному параметру. Дані використовують для виявлення проблем в вихованні, навчанні і розвитку окремих учнів, груп і класу взагалі, для поставлення завдань і розробки плану, програм виховання. Частину даних слід повідомляти учням, обговорювати та проводити з ними роботу по саморозвитку, самовихованню, що добродійно відіб'ється на відношенні учня до самого себе, до інших людей.

Зміст, форма та структура плану виховної роботи. Важливою умовою успіху діяльності класного керівника є кваліфіковане, якісне планування. Воно має базуватися на загально-педагогічних принципах: народності, культуровідповідності та природо відповідності, гуманізації та демократизації, послідовності та систематичності, оптимальному поєднанні словесно-інформаційних форм роботи та практичних видів діяльності. Цей документ повинен відображати продуману систему виховної роботи, її провідні напрямки на певний відрізок часу (прийнято на півріччя), передбачати проектування розвитку колективу і моральне удосконалення окремих учнів, намічати необхідну сукупність заходів для вирішення конкретних завдань.

Практика свідчить, що при складанні плану роботи необхідно враховувати реальні умови, педагогічні можливості, а також рівень розвитку, вихованості дитячого колективу. Це дає змогу класному керівнику визначити конкретні завдання, творчо підійти до планування заходів щодо згуртування та

формування учнівського колективу, розвитку демократичних основ, організувати виховний процес на засадах народної педагогіки.

На основі вивчення і аналізу досвіду планування виховної роботи шкіл можна сформулювати такі вимоги: цілеспрямованість; різноманітність змісту, форм і методів виховання; послідовність; систематичність і наступність у вихованні; реальність і погодженість з загальношкільним планом.

Молодому класному керівнику доцільно скласти розгорнутий, детальний план, а більш досвідченому класному керівнику можна обмежитися скороченим. Але в планах всіх класних керівників важливо відобразити основний зміст, форми і методи організації виховної роботи в класі.

Планування виховної роботи класного керівника – процес складний. Він потребує глибокого розуміння виховних задач, розуміння учнів, їхні психолого-фізіологічні особливості, знання методики організації учнівського колективу і методів індивідуальної та колективної роботи з учнями, батьками і суспільством. Наявність добре обміркованого плану – необхідна умова підвищення ефективності та якості виховної роботи.

Планування виховної роботи у класі дозволяє значно зменшити частину непередбаченості у розвитку педагогічної ситуації, забезпечити наступність сьогоднішніх і завтрашніх дій, впорядкованість та ефективність виховної роботи.

Як показує педагогічна практика, до плану нерідко ставляться лише як до адміністративної вимоги, а процес планування, на жаль, обмежується рамками складання й написання плану. При такому підході план, безсумнівно, носить формальний характер і не може бути орієнтиром у діяльності.

Призначення плану – упорядкувати педагогічну діяльність, забезпечити виконання таких вимог до педагогічного процесу, як плановірність і систематичність, керованість і наступність результатів.

Планування – це спільна діяльність класного керівника, учнів і дорослих з визначення цілей, змісту та способів організації виховного процесу і життєдіяльності класного колективу, організаторів і учасників намічених справ, термінів їх проведення.

У самому загальному вигляді **план виховної роботи** – це документ, що вказує змістові орієнтири діяльності, визначає її порядок, обсяг, тимчасові рамки. Він виконує наступні функції:

- спрямовуючу, визначальну, тобто указує конкретні напрямки й види діяльності;
- прогноуючу, тобто побічно відбиває задум, представляє результати через конкретні дії;
- координуючу, організаторську, тобто, з одного боку, відображає те, яким чином, якими засобами діяльність зорганізується й хто є її суб'єктом і об'єктом; з іншого боку, указує порядок діяльності, її взаємозв'язок з іншими видами, а також визначає її місце й час, відповідає на питання: хто, що, коли й де повинен робити;

- контрольну: по-перше, сам педагог, користуючись планом, може контролювати реалізацію поставлених цілей; по-друге, за планом легко перевірити, наскільки він відповідає дійсності; більше того, рівень і якість плану відображає рівень професіоналізму педагога;

- репродуктивну (відтворюючу), тобто через будь-який проміжок часу за планом можна відновити зміст і обсяг виконаної роботи.

Які ж вимоги висуваються до планів виховної роботи. Дієвий та результативний план виховної роботи повинен:

- забезпечувати єдність та творчу реалізацію інструктивно-методичних настанов державних органів, потреб регіону, колективу самої школи (ювілейні дати, свята народного календаря тощо), спиратися на досягнення сучасної педагогічної науки;

- бути цілеспрямованим, конкретним, розумно насиченим, послідовним, систематичним, гнучким;

- спиратися на інтереси учнів;

- бути коротким та компактним;

- системним та комплексним – реалізовувати різноманітні напрямки виховання у конкретних виховних заходах за єдиною системою роботи;

- поєднувати словесні, наочні і практичні форми і методи виховання, які мають відповідати віковим особливостям учнів;

- забезпечувати спадкоємність змісту й форм діяльності: виключити неоправдане дублювання, урахувати попередній досвід, відобразити перспективи в роботі;

- передбачати єдність педагогічного керівництва та активності вихованців.

Виходячи з цього можна сказати, що план виховної роботи, як документ, складається на тривалий термін (не менш ніж місяць), узгоджується з керівництвом школи.

Сьогодні існує розмаїття структур перспективних планів виховної роботи, однак всі вони обов'язково містять такі блоки:

I. Короткий аналіз виховної роботи за минулий рік.

II. Мета та завдання на новий навчальний рік.

III. Характеристика класу (з урахуванням даних про рівень вихованості учнів).

IV. Основні виховні справи з організації та розвитку класного колективу.

V. Індивідуальна робота з учнями та активом класу (в розділі передбачаються методи та прийоми залучення конкретних учнів до підготовки й проведення важливих справ).

VI. Робота з батьками (в розділі передбачається участь батьків у конкретних справах і допомога, яку вони надають).

Класний керівник, крім плану виховної роботи, має зошит (щоденник) роботи класного керівника та карту індивідуального розвитку учня.

У зошит роботи класного керівника записуються всі дані про учнів, заняття в позаурочний час, дані про здоров'я й харчування, про чергування по класу й школі, про роботу з батьками (збори, лекторії, індивідуальна допомога тощо), про роботу з учителями, що працюють в класі.

Основні етапи планування виховної роботи в класі:

1. Аналітична діяльність: аналіз виховної роботи за попередній термін, аналіз стану розвитку учнів та учнівського колективу.

2. Цілевизначення – процес постановки перспективних завдань та вибір шляхів їх виконання. Формулюючи завдання виховної роботи, класні керівники спираються на «Орієнтовний зміст виховання в національній школі», яким визначено загальні завдання з кожного напрямку виховання відповідно до вікових особливостей учнів.

Ці завдання мають такою враховувати конкретні умови виховання (вік, вихованість, соціальне оточення).

3. Моделювання класним керівником образу класу та процесу виховання у ньому.

4. Колективне планування (найскладніший етап).

5. Уточнення, коректування педагогічного задуму та оформлення плану виховної роботи.

Плануючи певні виховні заходи, необхідно враховувати конкретні умови: вік учнів, рівень їх вихованості, стан успішності та дисципліни, стадії розвитку учнівського колективу, наявність матеріальної бази тощо. Важливо передбачити якнайбільше практичних справ і залучення до їх виконання самих учнів.

При плануванні виховної роботи необхідно враховувати:

- результати виховної роботи й висновки, отримані в ході аналізу;
- виховні й організаційно-педагогічні завдання;
- матеріали, ради й рекомендації педагогічної й методичної літератури з виховної роботи;
- передовий досвід країни, міста, школи;
- можливості батьків, громадськості;
- виховний потенціал соціального оточення школи, підприємств, культурних
- установ;
- традиційні свята навчального року;
- події, факти, пов'язані з життям країни, міста, села;
- події, дати, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей;
- традиції школи;
- справи, проведені найближчими культурними установами;
- пропозиції педагогів, учнів, батьків.

У плані виховної роботи виховний вплив концентрується у певній формі, які постають у вигляді виховних заходів, справ учнівського колективу.

Жодний план не може бути догмою. Глибокий та щоденний аналіз позитивних та негативних тенденцій у житті учнівського колективу дає можливість та забезпечує необхідність їх постійного удосконалення та змін. Тільки життя та конкретні результати виховання школярів можуть бути критерієм їх правильності та ефективності.

Виховні завдання, зміст та форми роботи класного керівника визначаються запитами, інтересами, потребами дітей та їх батьків, умовами класу, школи, соціуму, можливостями самого педагога. Далі ми розглянемо як саме відбувається реалізація змісту виховної роботи у конкретній діяльності класного керівника сучасної школи.

При плануванні виховної діяльності класний керівник поряд із визначенням цілей, форм і способів виховання учнів намагається знайти оптимальний варіант змісту, форми та структури створюваного документа – плану роботи на навчальний рік або півріччя.

Вибір того чи іншого варіанта плану багато в чому залежить від теоретичних уявлень учителя про сутність, закономірності та роль виховання в розвитку особистості дитини, від сформованих у педагогічному колективі школи традицій планування й організації виховної діяльності, від особистого педагогічного досвіду класного наставника. Щороку вчитель планує виховну роботу, і щороку він розмірковує про правильність вибору змісту, форми та структури свого плану. Виходячи із пропонованих вимог до плану роботи класного керівника, можна рекомендувати скласти цей документ із шести розділів:

1. Аналіз виховної роботи за минулий рік.
2. Мета та задачі виховної діяльності.
3. Основні напрями та справи класного співтовариства.
4. Індивідуальна робота з учнями.
5. Робота з батьками.
6. Вивчення стану й ефективності виховного процесу у класі.

Яку інформацію містить кожний із позначених розділів? Як краще систематизувати й оформити свої уявлення про майбутню діяльність у класі? На ці та інші запитання читач може знайти відповіді в цих матеріалах.

Перший розділ плану традиційно називається «Аналіз виховної роботи за минулий навчальний рік». Без аналізу пережитого досвіду спільної діяльності та спілкування, визначення досягнень і з'ясування слабких місць виховного процесу у класі, без розуміння соціальних процесів, що відбуваються у класному співтоваристві, та виявлення тенденцій особистісного розвитку учнів неможливо правильно намітити цільові орієнтири, визначити пріоритетні напрями виховної діяльності на майбутній навчальний рік, вибрати оптимальні форми, методи та прийоми побудови виховної роботи.

Нерідко класний керівник відчуває ускладнення у складанні даного розділу плану, тому пропонуємо один із варіантів програми аналізу виховної роботи у класі. Ця програма рекомендується насамперед починаючому класному керівнику, оскільки в ній є підказки про те, що може бути предметом аналізу. На наступних етапах професійного росту, коли в педагога складеться своя оригінальна система виховної роботи у класі та визначаться науково-методичні принципи здійснення педагогічного аналізу цієї роботи, потреба в цій програмі відпаде, тому що класний керівник буде аналізувати стан і результати виховного процесу у відповідності зі своєю авторською концепцією. А поки можна скористатись наведеним нижче варіантом.

Орієнтовна програма аналізу виховного процесу у класі

1. Аналіз ефективності цілепокладання та планування виховного процесу у класі торік

1.1. Результати рішення виховних задач минулого року, доцільність їх постановки, дієвість ідей, що висувались при плануванні.

1.2. Правильність вибору основних напрямів, змісту, форм і методів роботи, засобів педагогічного впливу, прийомів включення учнів у діяльність і спілкування.

2. Аналіз розвитку учнів класу

2.1. Вихованість учнів, їх морально-естетичний, інтелектуальний і фізичний розвиток (указати, які фактори вплинули на це в більшій мірі).

2.2. Розвиненість пізнавальних інтересів і творчих здібностей, що виявляються учнями в інтелектуальній, художньо-естетичній, трудовій та інших видах діяльності.

2.3. Рівень навчальних досягнень учнів класу, їхня успішність (бажано порівняти з результатами попередніх років).

2.4. Зміни в мотиваційно-ціннісній сфері (динаміка навчальних мотивів, мотивів участі в тих чи інших видах життєдіяльності класу, школи, прояви «нових» потреб школярів тощо).

2.5. Сформованість в учнів потреби займатися самовихованням.

2.6. Зміни в соціокультурному розвитку учнів (розвиток культури спілкування, правової культури, інтелектуальної та інформаційної культури, художньої, екологічної, фізичної культури, культури сімейних відносин, економічної культури та культури праці, адаптованість до сучасного життя, розвиток самостійності, уміння позитивно впливати на соціум, а в підсумку – розвиток культури життєвого самовизначення).

2.7. Успіхи та досягнення учнів класу, ріст особистісних досягнень, найбільш яскраві прояви індивідуальних особливостей учнів класу.

2.8. Учні групи ризику (їхні індивідуальні особливості, потреби, мотиви вчинків; вплив на них найближчого соціального оточення; найбільш діючі прийоми роботи з ними; задачі виховання та корекції поведінки цих учнів; прогноз подальшої соціалізації цих учнів).

3. Аналіз динаміки соціальної ситуації розвитку учнів

3.1. Особливості відносин учнів класу з їхнім навколишнім соціумом, найбільш помітні зміни в цих відносинах, що відбулися за минулий навчальний рік. Які фактори (умови) особливо вплинули на ці зміни?

3.2. Основні ціннісні орієнтації учнів класу, особливості ставлення учнів класу до людей, до праці, навчання, школи, класу тощо.

3.3. Зміни кола найбільш значущих людей (референтного оточення) учнів класу. Хто для них є (стає) найбільш значущим? Який ступінь впливу найближчого соціального оточення (батьків, однолітків), занять у гуртках, секціях та інших об'єднаннях на процес і результат соціалізації школярів?

3.4. Хто та що впливає в більшій мірі на розвиток особистості учнів, на формування їхніх особистісних якостей, творчих (емоційних, інтелектуальних, фізичних, організаторських тощо) обдарувань і здібностей?

3.5. Яку роль у соціальному розвитку школярів відіграє класне співтовариство?

4. Аналіз розвитку колективу класу

4.1. Соціально-психологічний мікроклімат у класі. Які фактори (люди, умови) впливають на формування цього клімату? Особливості морально-психологічної атмосфери у класі: характер взаємин учнів (тактовність, увічливість, увага й повага один до одного, взаємини хлопчиків і дівчинок, доброзичливість, колективізм, відносини взаємної відповідальності, турботи тощо); переважне ставлення учнів до вчителів і школи, домінуючий емоційний настрій учнів класу, особливості спілкування у класному колективі.

4.2. Соціометрична, рольова й комунікативна структура класу, рівень розвитку колективних взаємин і колективної творчої діяльності в ньому, ступінь включеності учнів у життєдіяльність класу, у процес планування, організації й аналізу спільної діяльності.

4.3. Розвиток громадської активності учнів (їхня ініціативність, творчість, організованість, самостійність, участь у самоврядуванні класу).

4.4. Зміни складу класу, що відбулись протягом року, індивідуальні особливості «новеньких» учнів, їхня адаптація й інтеграція до класного колективу.

4.5. Особливості громадської думки класу та її вплив на інтереси та поведінку учнів. Хто (що) впливає на громадську думку класу?

5. Аналіз організації виховного процесу у класі й ефективності виховної роботи класного керівника

5.1. Що зі змісту виховних заходів було сприйнято учнями найбільш охоче? В яких справах вони брали участь із найбільшим задоволенням? В яких виявили себе активними організаторами? А до яких залишились байдужими? В яких були пасивними? Чому?

5.2. Наскільки вдалою виявилась послідовність класних заходів у минулому навчальному році?

5.3. Яка діяльність позитивно впливала на формування свідомої дисципліни та відповідального ставлення до навчання та праці?

5.4. Які спільні справи, проведені в минулому році, сприяли згуртуванню класного колективу?

5.5. Які методи виховного впливу, форми роботи та засоби педагогічного впливу найбільш позитивно вплинули на розвиток учнів?

6. Аналіз участі учнів класу в життєдіяльності школи

6.1. Основні мотиви участі учнів класу у шкільних заходах, ступінь їхньої зацікавленості та залученості в життєдіяльність школи, активність і результативність (для розвитку особистості та забезпечення життєдіяльності школи) участі членів класного колективу у шкільних справах.

6.2. Участь учнів класу у шкільному самоврядуванні, організаторській діяльності, роботі шкільних гуртків, секцій, клубів та інших об'єднань; вплив цієї діяльності на виховання й розвиток особистості учнів.

7. Аналіз педагогічної взаємодії з родинами учнів класу та з батьківським активом

7.1. Частота та характер контактів з родинами учнів.

7.2. Зміна ставлення батьків до школи за навчальний рік.

7.3. Вплив батьків учнів на виховну діяльність класу (у формулюванні соціального замовлення, пред'явленні вимог до змісту й організації педагогічного процесу, у плануванні й організації класних справ і заходів).

7.4. Результативність педагогічної освіти батьків та їх інформування про хід і результати навчально-виховного процесу у класі (у залежності від змісту та форм, що застосовувались для цього).

7.5. Результативність організації батьківських зборів у класі.

7.6. Ефективність індивідуальної роботи з батьками.

7.7. Особливості взаємодії з батьківським активом (батьківським комітетом школи, радою батьків класу).

7.8. Результати педагогічних спостережень за вихованням у родинах учнів класу, участь батьків у підготовці дітей до сімейного життя.

7.9. Взаємодія з «проблемними» родинами, які вимагають особливої уваги педагогів школи.

8. Аналіз організації педагогічної взаємодії дорослих, працюючих з учнями класу

8.1. Із ким із педагогічних, медичних, соціальних працівників і представників інших сфер здійснювався виховний вплив?

8.2. Хто з дорослих, працюючих з учнями класу, значно впливає на виховання й розвиток особистості учнів?

8.3. Якою мірою класному керівнику вдалось організувати взаємодію педагогів, які навчають і виховують учнів класу?

8.4. Які методи педагогічної взаємодії дорослих були найбільш ефективними?

9. Висновки:

про удачі та знахідки, про накопичений позитивний досвід;

про негативні моменти в організації життя класу та вихованні учнів;

про нереалізовані можливості та невикористані резерви;

про перспективні цілі та першочергові задачі на найближче майбутнє.

10. Додаток може містити таке:

10.1. Результати підсумкових діагностичних досліджень, анкетувань, опитувань тощо.

10.2. Відомості про проведення та результати окремих заходів, акцій чи окремих періодів життя класного колективу.

«Цілі та задачі виховної діяльності» – так називається другий розділ плану роботи класного керівника. У ньому знаходять висвітлення цільові орієнтири виховної діяльності педагога.

Виховання без мети не буває, тому що сутнісними характеристиками цього процесу є доцільність досягнення мети, цілеспрямованість. Класний керівник повинен про це пам'ятати та приділяти більш пильну увагу цілепокладанню. Під **метою** прийнято розуміти передбачений у думках, очікуваний результат

здійснюваної діяльності. У теорії та практиці виховання розрізняють три основних види мети:

- 1) **ідеальна** – це певний ідеал, до якого прагне суспільство, школа, педагог;
- 2) **результатна** – це прогнозований результат, часто виражений у бажаному образі учня (випускника) та спланований для досягнення за певний проміжок часу;
- 3) **процесуальна** – це проєктований стан виховного процесу, найбільш оптимальний для формування бажаних якостей учня.

У процесі діяльності з цілепокладання класного керівника кожна з названих цілей наповнюється конкретним змістом, обумовленим педагогічним кредо вихователя, цільовими настановами та ціннісними орієнтаціями освітньої установи, особливостями учнівського колективу класу та специфікою умов його життєдіяльності.

У виборі **результатної мети** класні керівники спираються на підсумки індивідуальної й колективної аналітичної діяльності та спроектовані образи учня та класу.

При розробці результатної мети необхідно дотримуватись вимог, запропонованих для цільових орієнтирів виховної діяльності. Вони повинні бути:

- 1) спрямовані на розвиток особистості дитини, формування її інтелектуального, морального, комунікативного, естетичного й фізичного потенціалу, оволодіння учнів цілісною системою знань про навколишній світ, практичними вміннями та навичками, способами творчої діяльності, прийомами та методами самопізнання й саморозвитку, ціннісним ставленням до себе й оточуючої соціальної та природної дійсності;
- 2) сполученими з інтересами та ціннісними установками членів класного співтовариства, урахувати соціальне замовлення держави й суспільства, відповідати особливостям колективу класу й умовам його життєдіяльності;
- 3) забезпечені необхідними ресурсами для їх реалізації;
- 4) конкретними, чітко та ясно сформульованими;
- 5) важкими, але реально досяжними;
- 6) гнучкими, тобто мати здатність до коректування;
- 7) діагностичними.

У плані роботи класного керівника поряд із результатною метою формулюються задачі, які можна розглядати як підцілі або як складові компоненти мети. При декомпозиції мети, тобто при її розподілі на складові, треба визначити такі задачі виховної діяльності, рішення яких дозволило б досягти поставленої мети. Наприклад, один із класних керівників як головний орієнтир виховної системи вибрав мету - формування творчої особистості учня, який володіє інтелектуальною, етичною та педагогічною культурою. А для її реалізації педагог визначив такі задачі:

- а) створити необхідні умови для прояву творчої індивідуальності кожного учня;
- б) сприяти формуванню основ культури спілкування та побудови міжособистісних стосунків;

- в) розвивати пізнавальну активність учнів;
- г) сприяти формуванню моральної позиції школярів.

Процесуальні цілі нерозривно пов'язані з результатними, тому що вони передбачають зміни у виховному процесі, які забезпечують досягнення вихованцями бажаного образу учня (випускника). У плані роботи класних керівників зустрічаються цілі та задачі цього виду, наприклад, сформульовані в такий спосіб:

- використовувати виховні можливості народних свят й обрядів для прилучення учнів до цінностей національної культури;
- увести в навчальний розклад уроки спілкування та розвитку комунікативної культури учнів;
- сприяти підвищенню ролі учнівського самоврядування у плануванні, організації й аналізі життєдіяльності у класі;
- забезпечити участь батьків у підготовці та проведенні ключових виховних справ у класі тощо.

«Основні напрями та справи класної спільноти» – так можна назвати третій розділ плану роботи класного керівника. Відповідно до результатів, отриманих у процесі аналітичної діяльності та відбитих у першому розділі плану, і виходячи зі сформульованих цілей і задач виховної роботи, педагог намагається визначити провідні напрями, форми та способи організації життєдіяльності класного колективу. Доброю підмогою в їх виборі є сформований учителем образ класу, його модельні уявлення про побудову діяльності, спілкування й відносин у класній спільноті.

Сукупність форм і способів життєдіяльності класу не повинна являти собою набір випадково відібраних і не пов'язаних одна з одною справ. Щоби підбір справ мав насправді системний і науково обґрунтований характер, класний керівник повинен при плануванні спиратись на теоретичні та технологічні розробки проблем виховання учнів. До речі, від цього будуть залежати структура та форма даного розділу плану. Назвемо деякі наукові розробки та запропонуємо відповідні їм варіанти підготовки й оформлення цього розділу плану.

Професор М. Таланчук обґрунтував доцільність використання системно-рольового підходу у виховній роботі з учнями. Він виходить із того, що процес формування особистості відбувається завдяки спадкуванню та підвищенню людиною соціальних цінностей. На думку професора, соціальні цінності – це істини життя, здобуті досвідом попередніх поколінь та існуючі у вигляді знань, ідеалів, норм поведінки та стосунків між людьми. Спадкування соціальних цінностей можливе тільки тоді, коли людина входить в якесь співтовариство людей і виконує в ньому визначені соціальні ролі. М. Таланчук називає основні соціуми та відповідні їм соціальні ролі: родина (ролі - сина-дочки, подружжя, батьківсько-материнська); трудовий (навчальний) колектив (ролі – професійно-трудова, економічна, організаторсько-самоврядівна, комунікативна, педагогічна);

суспільство (ролі – патріотична, національно-інтернаціональна, політична, правова, моральна, екологічна);

світ (інтерсоціальні ролі особистості);

Я-сфера (ролі – матеріально-споживча, духовно-споживча, суб'єкт навчання, суб'єкт самовиховання, суб'єкт творчості, психосаморегулятивна, ціле стверджуюча).

Якщо класний керівник вирішує будувати свою виховну діяльність на основі системно-рольового підходу, то може вибрати таку форму планування справ у класі (запропоновано В. Кабушем):

Тематичні програми	Вересень			
	Перший тиждень	Другий тиждень	Третій тиждень	Четвертий тиждень...
«Я і суспільство»				
«Я і природа»				
«Я і моя школа»				
«Я і моя родина»				
«Я і моє «я»				

Відомий учений О. Газман уважав, що «діяльність, спілкування та буття дитини є тими сферами та тими основними засобами, окультурюючи які, вихователь здійснює фізичне, моральне виховання, сприяє розвитку здібностей». Механізм виховання, на його думку, полягає в підтримці педагогом дитини у вирішенні її проблем зміцнення здоров'я, формування моральності, розвитку здібностей; у створенні умов для життєвого самовизначення школярів. Для більш цілеспрямованої роботи з підтримки процесів самопізнання та самобудування особистості дитини О. Газман і його колеги запропонували педагогам розробляти цільові програми «Навчання», «Спілкування», «Дозвілля», «Спосіб життя», «Здоров'я». У цьому випадку третій розділ плану роботи класного керівника може виглядати в такий

Цільова програма	Жовтень			
	Перший тиждень	Другий тиждень	Третій тиждень	Четвертий тиждень...
«Навчання»				
«Спілкування»				
«Дозвілля»				
«Спосіб життя»				
«Здоров'я»				

Доктор педагогічних наук В. Караковський вважає, що загальнолюдські цінності є основами цілісного навчально-виховного процесу. Він пропонує

вихователям спрямувати свої зусилля на створення умов для освоєння учнями таких цінностей, як земля, Батьківщина, родина, праця, знання, культура, світ, людина. А отже, виховні справи у плані роботи класного керівника доцільно об'єднати в такі розділи:

Загальнолюдська цінність	Листопад			
	Перший тиждень	Другий тиждень	Третій тиждень	Четвертий тиждень...
Земля				
Батьківщина				
Родина				
Праця				
Знання				
Культура				
Світ				
Людина				

Будучи прихильниками використання діяльнісного підходу у вихованні учнів, Л. Маленкова та Н. Щуркова звертають увагу на те, що для успішного протікання процесу формування особистості дитини необхідне «включення» школярів у різні види діяльності, такі, як пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, трудова, художньо-творча, фізкультурно-оздоровча, комунікативна, ігрова. У даному випадку класний керівник може вибрати форму плану, в якій спроектує участь учнів у перерахованих видах діяльності.

Вид діяльності	Грудень			
	Перший тиждень	Другий тиждень	Третій тиждень	Четвертий тиждень...
Пізнавальна				
Ціннісно-орієнтаційна				
Трудова				
Художньо-творча				
Фізкультурно-оздоровча				
Комунікативна				
Ігрова				

Багато класних керівників розділяють точку зору відомого філософа М. Кагана про те, що особистість визначається не своїм характером, темпераментом, фізичними якостями тощо, а тим:

- 1) що та як вона знає;
- 2) що та як вона цінує;

- 3) що та як вона творить;
- 4) із ким та як вона спілкується;
- 5) які її художні потреби та як вона їх задовольняє.

Виходячи з нього, структуру особистості можна представити як цілісну сукупність п'яти взаємозалежних потенціалів: пізнавального, ціннісного (морального), комунікативного, естетичного й фізичного. Тому педагоги у планах виховної роботи систематизують плановані виховні справи та заходи щодо напрямів, пов'язаних із розвитком перерахованих потенціалів.

Потенціал особистості	Вересень				
	1-4	5-11	12-18	19-25	26-30
Пізнавальний					
Ціннісний					
Комунікативний					
Естетичний					
Фізичний					

Нерідко класні керівники розподіляють заплановані справи відповідно до висунутого у процесі цілепокладання задач виховної діяльності. У цьому випадку даний розділ плану оформляється в такий спосіб:

Потенціал особистості	Жовтень				
	1-7	8-14	15-18	19-25	26-31
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

При плануванні виховної роботи класний керівник повинен передбачити участь своїх вихованців у різних справах загальношкільного та класного колективу, але в той же час вибрати в якості пріоритетного (системоутворюючого) той вид діяльності, що може найбільш істотний вплинути на розвиток особистості учнів і формування неповторної індивідуальності («особи») класного колективу. При виборі форм і способів класний наставник віддає перевагу тим справам, які пропонувались учнями та батьками в ході колективного планування життєдіяльності класу. Ці справи, як правило, у більшій мірі відповідають інтересам і потребам учнів і в більшому ступені впливають на процес їхнього розвитку. І ще один важливий момент – це правильне визначення строків здійснення намічених справ і відповідальних за їх підготовку та проведення. Оптимальний розподіл часу та сил членів класного співтовариства дозволить підвищити ефективність виховної діяльності.

«Індивідуальна робота з учнями» – так варто назвати четвертий розділ плану виховної діяльності. Його наявність у плані пов'язана з турботою класного керівника про створення у класі добродійного середовища для

формування особистості кожної дитини, з педагогічним проектуванням і забезпеченням індивідуальної траєкторії розвитку учнів, з пошуком найбільш ефективних прийомів і методів виховного впливу на кожного вихованця.

Кожний учень має потребу в увазі класного керівника. Один учень надто довго «затримався» на якійсь роботі та виконує її без колишнього ентузіазму, тому що вже «виріс» із неї. Інший намагається розв'язністю виразити свою самостійність, тому що не знає, як можна виявити її інакше. Третій нерішучий, коли йому доводиться щось організовувати у класному колективі. Четвертий любить багато обіцяти, не усвідомлюючи своїх можливостей і сильно переоцінюючи їх, а потім, не справившись зі справою, шукає всілякі доводи й виправдання.

Індивідуальність є ключовим поняттям у складанні даного розділу плану. Під **індивідуальністю** прийнято розуміти неповторну своєрідність людини, унікальне сполучення в ній одиничних, особливих і загальних рис, що відрізняють її від інших індивідів. Однак навряд чи одне визначення поняття допоможе класному керівнику знайти оптимальні шляхи та способи педагогічного зіткнення з індивідуальністю кожного вихованця. У цьому зв'язку доцільно скористатися запропонованою професором С. Поляковим типологією індивідуальностей учнів.

Порада вченого. Першу класифікацію індивідуальностей С. Поляков будує на підставі схильностей учнів до розвитку в тій чи іншій особистісній сфері:

- 1) школярі з доміантними інтересами в інтелектуальній сфері;
- 2) школярі, які орієнтуються на художню сферу;
- 3) вихованці, яких приваблює сфера практичних задач і дій;
- 4) вихованці з доміантними інтересами у сфері відносин людей.

Його друга класифікація спрямована на установлення взаємозв'язку між формами діяльності та спілкування учня, з одного боку, та процесом розвитку його індивідуальності - з іншого. Називаються такі форми, як:

- а) схильність до індивідуальної діяльності;
- б) схильність до спільної, групової, колективної діяльності;
- в) пріоритетність міжособистісного спілкування;
- г) акцентування на груповому спілкуванні;
- д) схильність до ситуацій публічності – дій, виступів перед «масами».

У третій класифікації індивідуальність розглядається з точки зору рішення специфічних виховних задач при різному ставленні школярів до себе, своїх проблем, можливостей їх вирішення:

- школярі, яким достатньо підтвердження їхньої думки про себе та свої дії;
- вихованці, яким необхідна підтримка в їхньому прагненні щось зрозуміти та змінити в собі;
- школярі, яким потрібна активна участь педагога в їхньому ставленні до себе, така, як формування, створення нового розуміння себе й активне підштовхування до відповідної самореалізації;

- вихованці, яким потрібно досить тверде управління їхніми діями й енергійне стимулювання їхньої спрямованості на себе.

Використовуючи у своїй діяльності наукові розробки професора С. Полякова, класний керівник має можливість більш осмислено й точно підібрати та включити у план педагогічні засоби, спрямовані на розвиток особистості кожного учня та формування його неповторної індивідуальності. Через багатоаспектності та складності індивідуальної роботи з учнями класний наставник має право скористатись допомогою шкільного психолога, соціального педагога, медичного працівника й інших членів педагогічного колективу. А отже, у плані виховної роботи можуть з'явитись пункти про участь у справах класу різних працівників навчального закладу.

До основних напрямів індивідуальної роботи класного керівника з учнями варто віднести:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їхнього розвитку;
- установа міжособистісних контактів з кожною дитиною;
- створення умов у класному колективі для прояву й розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, реалізації соціально вартісних та особистісно значущих інтересів і потреб школярів;
- надання індивідуальної допомоги учням, які мають ускладнення в адаптації до життєдіяльності класу, стосунках з учителями й іншими членами шкільного співтовариства, виконанні норм і правил поведінки в навчальному закладі й за його межами;
- взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною й іншими службами освітньої установи з метою проектування індивідуальної траєкторії розвитку учнів, педагогічної підтримки суспільно-корисних ініціатив школярів, корекції відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їхньої особистості;
- сприяння вихованцям у діяльності із самопізнання, самовизначення та саморозвитку;
- діагностика результатів навчання, виховання й розвитку кожного учня, урахування їхніх особистісних досягнень.

Існує велика кількість форм і способів індивідуальної роботи з учнями. При складанні плану класний керівник може включити до нього такі педагогічні засоби, як прийоми та методи психолого-педагогічної діагностики, вивчення матеріалів медичного та психологічного обстеження школярів, складання індивідуальних характеристик вихованців, оформлення карти захоплень та інтересів школярів і батьків, ведення щоденника або окремих листків особистісних досягнень учнів, спільне визначення з вихованцем і його батьками перспектив і зони найближчого розвитку, індивідуальні консультації та бесіди, педагогічний консиліум, створення ситуації успіху й вибору, розробка та здійснення програми корекційної діяльності, проведення занять гуртка «Пізнай себе» тощо.

Запитання для самостійного опрацювання та самоконтролю

1. Які риси мають характеризувати класного керівника школи XXI ст.?
2. У чому полягає зміст роботи класного керівника?
3. Схарактеризуйте функціональні обов'язки класного керівника
4. В чому відмінність специфіки виховної діяльності класного керівника від обов'язків учителя?
5. Доведіть значення плану виховної роботи в діяльності класного керівника.

ЛЕКЦІЯ № 3. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ

План

1. Визначення, ознаки та різновиди форм виховання. Особливості виховної роботи з учнями різних вікових груп.
2. Форми індивідуальної виховної роботи. Методика їх проведення.
3. Форми групової виховної роботи. Методика їх проведення. Умови оптимального вибору форм виховної роботи.
4. Методична розробка плану-конспекту виховного заходу. Аналіз виховного заходу.
5. Методика організації і проведення інтерактивного виховного заходу. Особливості організації проектної діяльності учнів у позаурочний час. КТС.

СРС. Презентація проектів форм виховної роботи. Методична розробка плану-конспекту виховного заходу до педагогічної практики.

Опорні слова: форма організації виховання, виховний захід, колективна творча справа.

Форми виховної роботи – це варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховного заходу. Вони завжди пов'язані зі змістом.

Широке розповсюдження одержало визначення поняття «виховний захід». Виховний захід – це організована дія колективу, спрямована на досягнення якої-небудь мети. Виховний захід повинен реалізуватися як цілеспрямована взаємодія вчителя (класного керівника, вихователя) з кожним учнем, дитячим колективом в цілому, спрямована на вирішення визначених виховних завдань. У цьому випадку саме виховний захід є формою виховної діяльності, в якій цілеспрямовано поєднані окремі спроби її організації, що містять у собі мету, завдання, зміст, методи, засоби і прийоми.

Як відзначає І. Подласий, виховний захід – це сукупність різноманітних виховних впливів з відповідними матеріальними і духовними умовами, що підпорядковані єдиній комплексній виховній меті, таких. Що взаємодіють між собою і утворюють єдине ціле.

Система виховних заходів утворює виховний процес, подібно до того, як процес навчання складається з окремих уроків. Виховний захід – це відрізок

виховного процесу. Процес виховання, що має характер формально пов'язаних між собою виховних заходів, не може бути успішним.

КТС. Певною мірою узгоджується з таким підходом **методика колективного творчого виховання (КТВ)**, створена російським педагогом Ігорем Івановим. Зародилась вона у 60-ті роки ХХ ст., коли стали формуватися виховні об'єднання дітей і дорослих, які називали себе комунарами. Тому її називають ще «методикою Іванова», або «комунарською». До 90-х років вона не набула поширення, бо авторитарна система керівництва суспільством в СРСР формувала соціальне замовлення тільки на людину-виконавця, конформіста.

Відмінність «комунарської» методики від традиційної простежується за двома параметрами. Традиційна орієнтована на зовнішні аспекти, не приховує своєї виховної мети, завдань і прямого морального впливу. Методика КТВ залучає до діяльності кожного учасника колективу, орієнтуючись на спільне вироблення дітьми і дорослими мети колективу, використовуючи одночасно різноманітні види виховного впливу, вирішує виховні завдання непомітно для вихованців.

Перехід до системи колективного творчого виховання відбувається за одним із напрямів – «технологічним» чи «ідеологічним». Прибічники «технологічного» підходу обмежуються засвоєнням основних форм методики. Практика свідчить, що зміни технології виховного процесу підвищують інтерес учнів до спільної діяльності, розвивають їх активність. Але здебільшого це не сприяє формуванню нового ставлення до життя, яке є результатом змін не лише способів діяльності, а й характеру міжособистісних стосунків у колективі. Прибічники «ідеологічного» підходу впевнені, що достатньо захопити учнів і педагогів ідеєю спільної творчої праці, змінити характер міжособистісних стосунків у колективі, і вони самі визначать оптимальну для себе технологію діяльності. Така недооцінка технологічних аспектів системи нерідко призводить до провалів хороших задумів, безуспішної втрати сил, згасання зацікавленості справою.

Найраціональнішим є поєднання обох підходів. Оскільки методика КТВ передбачає спосіб організації життя дитячого колективу, за якою діти й дорослі, будучи захопленими спільною справою, турбуються про поліпшення клімату в колективі, самопочуття, настрою один одного, вони спільно планують, організують та аналізують свою діяльність, накопичуючи, осмислюючи пропозиції, ідеї, розвиваючи власні погляди, почуття дружби, поваги, взаєморозуміння й турботи. У методиці КТВ чітко окреслюються три складові: людяність, діяльність, творчість. Основними її перевагами є:

1. Соціальна спрямованість діяльності. Уся колективна творча діяльність має бути спрямована на поліпшення роботи школи, дитячого садка чи будинку. Особлива увага приділяється громадянам, які потребують допомоги (літні люди та інваліди), утвердженням соціальної, моральної справедливості. Це забезпечує участь дитини у створенні умов, за яких формується її громадянська позиція.

2. Турботливі стосунки. Коли з дітьми налагоджено доброзичливі, щирі, демократичні стосунки, можна сподіватися на інтерес до спільної діяльності. Такі стосунки не заперечують вимогливості, але змінюють її характер: вимоги висуває не педагог, а спільна справа. Отже, дітей готують до майбутньої діяльності, орієнтуючи на поліпшення свого мікросередовища.

3. Поділ колективу на міні-колективи (творчі групи, екіпажі, бригади, ланки тощо). Двоступенева організація діяльності сприяє залученню до планування, виконання й аналізу діяльності всіх членів колективу. Міні-колектив (3-10 осіб) обговорює важливі проблеми, кожний пропонує свої рішення. Такі колективи можуть бути постійними або тимчасовими. Критерієм поділу є інтереси, прагнення, місце проживання, тощо.

4. Колективні творчі справи. Вони є формою організації колективної творчої діяльності, а також основним виховним засобом. Колективні творчі справи (КТС), ігри, колективні організаційні справи зарекомендували себе ефективними способами організації життя колективу.

5. Чергування творчих доручень. Передбачає періодичні перевибори органів учнівського самоврядування, чергування (обмін) постійними справами-дорученнями між міні-колективами; планування діяльності, внаслідок якого кожен з учасників колективу обов'язково задіяний до обговорення справи, організовує її, що унеможлиблює поділ колективу на активних і пасивних. Усі почергово обіймають «керівні» посади.

Різноманітність діяльності. Кожна справа має свою стрижневу спрямованість, згідно з якою всі КТС класифікують на організаційні, суспільні, пізнавальні, трудові, художньо-естетичні, спортивно-оздоровчі. Кожну колективну творчу справу очолює рада, чисельність якої залежить від масштабів і характеру роботи.

Технологія підготовки і реалізації колективних творчих справ передбачає шість послідовних етапів:

1. Попередня робота вихователів. Цей етап охоплює визначення ролі КТС у житті колективу, формування виховної мети, обмірковування варіантів роботи й настановчої (стартової) бесіди, розгляд доцільності залучення шефів, однодумців. Тон розмови при цьому доброзичливий, товариський, зацікавлений. Думки не нав'язують, не диктують, розмова відбувається на рівних.

2. Колективне планування. Його метою є колективне уточнення мети діяльності колективу, збір, аналіз та узагальнення інформації, визначення завдань, з огляду на їх корисність та посильність щодо виконання. Після цього з'ясовують, хто виконуватиме це завдання – весь колектив, окремий міні-колектив чи зведена бригада добровольців; хто керуватиме — рада колективу, спеціальна рада з представників міні-колективів чи командир зведеної бригади; де краще провести роботу; коли і як здійснити розподіл міні-колективів. Важливо, щоб на цьому етапі кожен висловив свою думку, обміркувавши пропозиції товаришів. Керівник резюмує усі пропозиції, формулює спільну думку.

3. Колективна підготовка роботи. Керівний орган КТС (рада) уточнює й конкретизує план її підготовки та проведення; організуючи виконання його, розставляє учасників колективних дій, враховуючи їхні взаємини, заохочуючи ініціативу кожного.

4. Реалізація КТС. Передбачає виконання наміченого плану, враховуючи зміни у ньому. Вихователі як керівники та основні учасники творчої роботи створюють та підтримують хороший настрій, підбадьорюють і надають упевненості у власних силах. Кожна дитина має можливість проявити себе, утвердитися в колективі. Важливо, щоб ніхто не боявся невдач, панували доброзичлива атмосфера, загальний порив. Це сприятиме творчому зростанню дітей, їх умінню долати труднощі.

5. Колективне підбиття підсумків КТС. Охоплює аналіз на рівні міні-колективів, де кожний висловлюється, що і завдяки чому вдалося зробити із запланованого, що варто використовувати надалі, перетворити в традицію, а від чого слід відмовитися. Узагальнені думки міні-колективів виносять на загальний збір, де формується колективна думка. Підбиття підсумків відбувається у формі збору-вогника, за допомогою анкети-оцінки із запитаннями: «Що більш за все сподобалось і чому?», «Чого вдалося навчитися?», «Чого і кого навчили самі?». Збір спонукає до аналізу помилок, вироблення загальної думки, формування традицій.

6. Найближчі справи КТС. Після завершення справи вихователі пропонують учням взятися за нові.

У проміжках між виконанням КТС проводять творчі свята, ігри, зустрічі з цікавими людьми тощо. Це сприяє створенню колективістських стосунків (діти зайняті вирішенням спільного завдання), атмосфери взаємної поваги, симпатії, злагоди.

В організації колективної творчої діяльності важливою є роль дорослих. Залежно від досвіду, віку, можливостей і взаємин з дітьми, класний керівник може бути консультантом, експертом, керівником одного з мікроколективів. Результат діяльності багато в чому залежить від його взаємин з класом і в класі між учнями. Педагог повинен із самого початку стати для дітей старшим другом, який цікавиться їх життям, бере в ньому участь і, навчаючи їх, вчиться сам. Надзвичайно важливо при цьому викликати інтерес до себе.

I. Загальна характеристика залікового виховного заходу

1. Форма проведення (зумовленість віковими та індивідуальними особливостями).
2. Тема заходу (обґрунтування зацікавленості з позиції вчителя і учнів).
3. Мета заходу:
 - *виховна* (зацікавити..., сформувати певне ставлення до..., досягти засвоєння певних ролей, сформувати певні особистісні якості тощо);
 - *розвиваюча* (розвинути мислення, пам'ять, мовлення, уяву, волю, увагу, творчі вміння та здібності);
 - *навчальна 1* (сформувати вміння та навички (комунікативні, інтелектуальні, спеціальні, загальнонавчальні);
 - *навчальна 2* (ознайомити, поглибити, узагальнити, систематизувати відомості з певної галузі знань).
4. Місце проведення заходу і його тривалість.
5. Оформлення виховного заходу (оголошення, відповідне оформлення приміщення тощо).
6. Обладнання (ТЗН, наочність).
7. Методичне оснащення (використана література, методичні розробки тощо).

II. Підготовча робота (подано орієнтовний перелік видів діяльності)

1. Попередні бесіди з класним керівником, педагогом-організатором, заступником директора з виховної роботи.
2. Виявлення інтересів та можливостей класу, визначення залікового виховного заходу та форми його проведення.
3. Створення активу учнів з підготовки та проведення заходу.
4. Допомога активу учнів у розподілі доручень та визначенні напрямків підготовки заходу (підбір матеріалів, складання сценарію, оформлення, обладнання, репетиції тощо).
5. Оформлення сценарію залікового виховного заходу.

III. Сценарій залікового виховного заходу

IV. Самоаналіз проведеного залікового виховного заходу

1. Загальні відомості про умови проведення виховного заходу: дата; назва загальноосвітнього навчального закладу; місце проведення, час проведення; склад учасників заходу, їх кількість; назва заходу та форма його проведення.
2. Аналіз проведення підготовки залікового виховного заходу: підбір матеріалу, своєчасність і систематичність підготовки, забезпечення реалізації принципу активності, ініціативи і самостійності учнів, участь вихованців у підготовці заходу, написанні сценарію тощо.
3. Аналіз проведення залікового виховного заходу:

- а) оцінка змісту: відповідність віковим особливостям школярів;
 - б) реалізація вимог принципів виховання;
 - в) використання методів та форм виховання та актуальність і оптимальність їхнього підбору;
 - г) забезпечення організаційної чіткості, емоційності, активізації учнів;
 - д) активізація дитячої уваги, стимулювання інтересу;
 - е) які були труднощі і перешкоди, і як вони долалися.
4. Урахування вікових і індивідуальних особливостей учнів при підготовці та проведенні залікового виховного заходу (як враховувалось, в якій формі).
5. Цінність виховного заходу, його вплив на окремих учнів і на колектив в цілому (обґрунтуйте на прикладі).
6. Загальний висновок щодо доцільності проведеного залікового виховного заходу. Адекватність форми, змісту та методів, що використовувались при проведенні заходу, цілям і завданням, що були поставлені.
7. Що вийшло, і кому за це дякувати. Що не вийшло, чому, і що треба зробити, щоб уникнути наявних помилок у майбутній педагогічній діяльності.

зразок

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА ВИХОВНОГО ЗАХОДУ

«Я – ЛЮДИНА. ОСОБИСТІСТЬ. ГРОМАДЯНИН»,

проведеного в 10а класі ЗОШ І-ІІІ ст. №73

м. Горлівка

студентом-практикантом 511б групи

ІВАНОВОЮ МАРИНОЮ ВІКТОРІВНОЮ

Обґрунтування вибору теми виховного заходу

Актуальність громадянського виховання в Україні зумовлюється процесом розбудови суверенної, правової, демократичної, соціально орієнтованої держави органічно пов'язаним із становленням громадянського суспільства в Україні, процесом відродження нації. Саме тому виховання громадянськості як інтегративної якості особистості дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною.

Виходячи з того, що у старшокласників – домінанта ціннісно-орієнтувальної діяльності, вільного спілкування, пропонуємо саме цю тему для виховного заходу.

Загальна характеристика заходу

ЗАВДАННЯ:

1. *виховувати* громадянськість, відповідальність за свої вчинки, самосвідомість, *стимулювати* в учнів потребу в самовихованні;
2. *розвивати* мислення, пам'ять, мовлення, увагу, уяву; *розвивати* художні здібності; сформувати творчі вміння робити колаж;
3. *формувати* вміння мислити як громадянин, висловлювати та відстоювати власну громадянську позицію, слухати іншого;
4. *допомогтись* засвоєння поняття «громадянськість», «людина», «особистість», «громадянська позиція»;

ФОРМА ПРОВЕДЕННЯ: година спілкування (з елементами тренінгу).

ВІК УЧАСНИКІВ: 15-16 років.

МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ: класна кімната.

ТРИВАЛІСТЬ: 60 хвилин.

ОФОРМЛЕННЯ приміщення: плакати із назвою години спілкування, правилами анкетування, висловленнями видатних людей; портрети, фотокартки людей, життя яких може служити прикладом для інших (історичні діячі, батьки, знайомі, друзі і т.п.)

ОСНАЩЕННЯ: аркуші паперу, маркери, бланки анкети, плакат «Правила анкетування», фонограма пісні „Я возьму этот большой мир” (із к/ф «Москва – Кассіопея»), годинник

Підготовчий етап

1. З метою визначення теми виховного заходу проведена бесіда з класним керівником, під час якої з'ясовано, що за планом виховної роботи класу найближчим часом має бути проведений виховний захід громадянської спрямованості. Тож, не порушуючи плану роботи, було вирішено спільними зусиллями провести виховну годину, метою якої буде виховання громадянськості учнів класу.

2. Наступним етапом було визначення учнями теми виховної години та форми проведення заходу. Громадянська спрямованість заходу дозволила розширити пошук форми проведення виховної години. Практикант запропонував свої пропозиції щодо проведення заходу. Загальне обговорення відбувалося методом мозкового штурму. Усі пропозиції були записані на дошці. Потім відбулося обговорення, в результаті якого було обрано тему: «Я – людина. Особистість. Громадянин» та форму: година спілкування з елементами тренінгу.

3. Далі визначилися з радою справи, до складу якої увійшли 5 осіб (Ася, Іван, Кирило, Микола та Олена). Завданням обраної ради справи було визначити структуру заходу, види роботи, сутність завдань для проведення заходу, розподілити доручення учням класу.

Вирішено об'єднати учнів класу у 3 групи по 6 учнів.

Перша група (відповідальна Ася) відповідала за оформлення приміщення: поставити меблі, вологе прибирання, музичне оформлення тощо.

Завданням другої групи (керівник Микола) є виготовлення колажу з портретів, фотокарток людей, життя яких може служити прикладом для інших (історичних діячів, батьків, знайомих, друзів і т.п.).

Третя група (керівник Іван) готувала необхідні матеріали для проведення години спілкування: аркуші паперу у необхідній кількості, бланки анкети, плакати із назвою години спілкування та «Правила анкетування».

Кирило та Олена обрані ведучими заходу.

4. Інструктаж членів ради справи щодо подальшої організації роботи.

5. Члени ради справи протягом тижня координували підготовку груп, редагували сценарій спільно з практикантом та класним керівником. У нагоді

стала література, підібрана практикантом, використовували також можливості ресурсів Інтернет, шкільної бібліотеки.

6. Робота з ведучими: читання сценарію, репетиція, відпрацювання вміння стежити за часом.

7. Визначення остаточного терміну проведення заходу.

Етапи проведення виховного заходу

1. Організаційний момент.
2. Вступна частина.
 - 2.1. Вправа «Знайомство».
 - 2.2. Вправа «Правила».
 - 2.3. Вправа «Очікування».
3. Основна частина.
 - 3.1. Вправа «Людина – це ...».
 - 3.2. Вправа «Обміркуй».
 - 3.3. Вправа «Хто ти?»
 - 3.4. Вирішення ситуацій.
4. Заклучна частина
 - 4.1. Анкетування.
 - 4.2. Рефлексія.

Хід години спілкування

Ведучі представляють присутніх, потім звучить фонограма пісні «Я возьму этот большой мир» (із к/ф «Москва – Кассіопея»).

Організаційний момент. Учасники розсаджуються, об'єднавшись по групах.

1 ведучий. Коли з'явилася людина, вона була нагороджена розумом, мовленням, вогнем, здатністю до майстерності та мистецтва. Людина почала здобувати їжу, виробляти гарні речі, будувати оселі тощо.

Сьогодні ми спробуємо розібратися в тому, хто ж така людина, яка її місія на планеті Земля. Відомо: скільки людей, стільки й думок. Хочеться з'ясувати вашу позицію з цього питання.

2 ведучий. Живя в двадцатом веке

В отечестве своем,

Хочу о человеке

Поговорить простом.

Раскрыв листы газеты,

Раздумываю зло:

Определение это

Откудава пришло?

1 ведучий. Людина вже народжується людиною! Банальна історія? Якщо врахувати, що нам належить розібратися в дуже складному філософському питанні, то ж почнімо.

2 ведучий. Вправа «Знайомство».

Завдання. Назвіть своє ім'я та дві якості, які вам притаманні, що починаються з першої літери вашого імені.

1 ведучий. Вправа «Правила».

Завдання. 1. Індивідуально розробіть проект правил, яких повинні прийняти та мають дотримуватися усі учасники групи. Час виконання – **3 хв.** 2. Обговоріть, доповніть, конкретизуйте правила у групах. Час виконання – **3 хв.**

3. Спікери груп по чергово зачитують свої проекти. 4. На основі трьох проектів виробимо з вами спільні правила для груп.

2 ведучий. Вправа «Очікування».

Завдання. Візьміть аркуш паперу. Кожен із вас має визначити свої очікування від зустрічі. Запишіть. Час виконання – **2 хв.** По черзі зачитайте.

1 ведучий. Вправа «Людина – це...». Немає людини, яка б не вимовляла слово: «Людина». А який зміст ми вкладаємо в нього?

Завдання. Закінчіть фразу: «Людина – це...». Методом мозкового штурму збираємо визначення.

2 ведучий. Вправа «Обміркуй».

Завдання. Колись К. Лінней, складаючи класифікацію живих істот, про людину написав: «... істота двонога, без пір'їв, яка палить». Чому так? Чи слід повною мірою з цим погодитися? Якщо ні, то в чому?

Людина й особистість – це не синоніми. Людина ще може не бути особистістю (наприклад, новонароджений), але особистість – це завжди людина, і особистістю не може бути ніхто, крім людини. Особистість неповторна, так як і людина. Особистість – це людина як носій свідомості. Особистістю не народжуються, а стають за певних суспільних умов. В залежності від багатьох життєвих обставин людина може стати цільною, шанованою в суспільстві особистістю, а може нею й не стати. Якими ж якостями повинна володіти людина, яку можна назвати цілісною, гармонійною особистістю?

Візьміть аркуші та запишіть відповіді. Час виконання – **5 хв.**

1 ведучий. Вправа «Хто ти?»

Завдання. Спробуйте, майже не задумуючись, швидко відповісти шість разів на питання «Хто ти?», визначивши, в якій соціальній ролі ви виступаєте в різних життєвих обставинах. Варіанти відповідей: донька, сестра, онука, майбутня матір, частинка Всесвіту, любитель в'язання тощо; учень, не глупий, творчий, бажаючий багато взяти від життя, самокритичний, не палю. Час виконання – **1 хв.**

1. Робота в групах: перерахуйте якості, які потрібні людині у сучасному житті. Час виконання – **3 хв.** 2. Спікер групи зачитує якості.

2 ведучий. Особливим авторитетом користуються люди, які відмовляються від своїх інтересів заради суспільства, сильні особистості. Завдячуючи їм, здійснюється розвиток суспільства. І не завжди сильними особистостями є люди відомі. Наприклад, за сталінських часів були особистості, яких не зламали тюрми й табори, які витримали всі випробування, не зрадили своїх товаришів, залишилися вірними своїм ідеалам, цінностям, принципам, не відхрещувалися від учинків, не зраджували себе.

1 ведучий. Громадянин – це людина, яка володіє правами. Слово «громадянин» має різні значення: по-перше, – це мешканці будь-якої країни,

які мають право громадянства. По-друге, починаючи з античних часів і до наших днів, воно має й більш глибокий зміст, пов'язаний з правами людини, її свободою й відповідальністю. У Стародавній Греції бути громадянином було дуже почесно. Громадянином називали не кожну вільну людину, не говорячи вже про рабів. Громадянин був наділений важливими правами як в особистому, так й у політичному житті. Проте в нього були й серйозні обов'язки: передусім дотримуватися законів й захищати вітчизну.

Хто ж такий громадянин сьогодні у нашій країні?

Це людина, яка має права і обов'язки, яка дотримується законів та відповідає за свої вчинки. Кожна людина нашого суспільства повинна мати свою громадянську позицію. А громадянська позиція неможлива без політичної, моральної та правової культури.

Звернемо увагу на колаж, який підготувала група під керівництвом Миколи. Чиї фотографії, портрети використали учні? Чому саме?

2 ведучий. А зараз розглянемо декілька ситуацій з точки зору громадянської позиції усіх діючих осіб та вас.

Ситуація 1. Викладач обговорює із учнями питання про куріння за стінами навчального закладу.

Питання:

1. Чи це особиста справа кожного? (Чому?).
2. Чи має право палити у громадському місці? (Чому?).
3. Чи шкодить це оточуючим й собі? (Чому?).
4. Яку громадянську позицію він займає? (Які закони, права порушує?).
5. Яку шкоду наносить державі?
6. Якою повинна бути громадянська позиція з цього питання?

Ситуація 2. Студент вирішив не брати участі у виборах, стверджуючи, що все одно від нього нічого не залежить.

Питання:

1. Чи це особиста справа кожного? (Чому?).
2. Чи має право палити у громадському місці? (Чому?).
3. Чи шкодить це оточуючим й собі? (Чому?).
4. Яку громадянську позицію він займає? (Які закони, права порушує?).
5. Яку шкоду наносить державі?
6. Якою повинна бути громадянська позиція з цього питання?

1 ведучий. Завершуючи цю частину години спілкування, я сподіваюсь, що наша розмова про громадянську позицію кожного учня не завершена, та ви ще неодноразово замислитесь над цим, опинившись в інших, найімовірніше за все, більш складних ситуаціях. Тож нехай кожний з вас обере своє вірне рішення. Нехай кожний частіше питає в себе:

Зачем любить и ненавидеть?

Растить цветы и звезды видит?

Зачем терять, зачем искать,

Зачем былое вспоминать?

Зачем живые все живут?
В чем смысл жизни заключен?
В чем заключен её закон?
И не дает покоя мне,
Моей недетской голове
Один-единственный вопрос:
Зачем я родился и рос?

2 ведучий. Ми завершили розглядати питання нашої години спілкування. Але мені хотілося б узнати, чи цікавою, корисною була для вас сьогоднішня розмова, які б проблеми ви ще хотіли б обговорити у майбутньому. Для цього я прошу вас заповнити анкету. З правилами анкетування ви вже знайомі. Тих, хто забув їх, запрошуюю подивитися на дошку, де вони висять. Візьміть анкету й заповніть її.

ПРАВИЛА АНКЕТУВАННЯ

1. Не підглядайте до сусіда, це ж не контрольна, а лише анкетування.
2. Ви маєте право не відповідати на будь-яке з питань.
3. Відповідаючи, намагайтеся не замислюватися. Уписуйте краще першу думку, навіть якщо вона ж й остання.
4. Опитування здійснюється не заради цікавості, а зі спільних інтересів.
5. Викладач не має права розголошувати інформацію, яку отримав після анкетування. Якщо він розголосить ваші відповіді з казанням прізвищ тих, хто відповів, то в розвідку піде сам.
6. Пам'ятайте: завжди приємно дізнатися про себе щось нове.

1 ведучий. Перед вами анкети, відповідаючи на питання, поставте „+”, якщо ваша відповідь «так», й «-», якщо ваша відповідь «ні». На питання про те, які ще проблеми ви хотіли б обговорити на класних годинах, сформулюйте самостійно свою відповідь.

Час виконання – **5 хв.**

Спікери груп, зберіть анкети та передайте мені.

АНКЕТА

1. Чи сподобалась Вам година спілкування?
2. Чи стали Ви більш чітко розбиратися у поняттях і проблемах, про які йшла мова сьогодні?
3. Над чим Ви замислились? Що Вас зацікавило?
4. Чи зможете у подальшому використовувати знання, отримані сьогодні?
5. Які б ще проблеми Ви хотіли б обговорити на годині спілкування?

Ведучий. Україна потребує вашої енергії та молодечого запалу, вашої праці й любові. Сьогодні ви – тільки учні, але вже у цю мить ви є громадяни, які небайдужі до всього, що відбувається в рідній домівці, громаді, Батьківщині. Адже зробити свою країну багатую, а себе щасливим, зможе тільки той, хто любить свою Вітчизну, свій народ, своїх батьків і свою оселю. Для цього треба багато працювати. Сьогоднішня ваша праця – навчання. Отримані знання повинні допомогти вам увійти в доросле життя зрілими громадянами незалежної держави, зрозуміти цінності демократичного світу, усвідомити

себе часткою великого українського народу, який створив цю державу і є у ній єдиним джерелом влади.

Аналіз виховного заходу

«Я – ЛЮДИНА. ОСОБИСТІСТЬ. ГРОМАДЯНИН»,

проведеного в 10а класі ЗОШ І-ІІІ ст. №73

м. Горлівки

студентом-практикантом 511б групи

ІВАНОВОЮ МАРИНОЮ ВІКТОРІВНОЮ

Актуальність та своєчасність обраної теми полягає в тому, що саме у ранньому юнацькому віці активно формується громадянська позиція, особистість визначається з своїм майбутнім, починає усвідомлювати залежність свого майбутнього від рівня життя країни, рівня розвитку демократії в державі. Юнак формує свою світоглядну позицію. Саме тому ми обрали таку тему виховного заходу.

Форма проведення заходу – година спілкування з елементами тренінгу – доцільна для даного класного колективу. Вона відповідає віку та можливостям учнів 10а класу, так як наші попередні спостереження за класом довели, що школярам подобаються такі виховні заходи, вони вміють працювати в групах, готові висловлювати власну точку зору та коментувати її. До того ж, в 10 а класі чекають проведення виховних годин.

Мета виховного заходу – виховання громадянськості, поставлена грамотно й конкретно. Під час проведення години спілкування реалізовані усі поставлені завдання: в анкетах учні написали, що вони краще стали розуміти сенс понять «громадянськість», «громадянська позиція», «людина», «особистість», замислились над необхідністю відповідати за власні вчинки, займатися самовихованням, проявили творчі здібності створюючи колаж.

Якість проведення підготовчої роботи виявилась в тому, що наявний план заходу був розрахований за часом, усі наочні матеріали успішно та вчасно підготовлені самими учнями.

План години спілкування продуманий, виважений, завершений. У розробці плану проведення заходу активну участь брали учні класу. Під час стартової бесіди учні висували пропозиції щодо проведення заходу. Була обрана рада справи, до складу якої увійшли Ася, Іван, Кирило, Микола та Олена. Вони допомогли розподілити доручення, координували діяльність трьох груп під час підготовки виховного заходу. Кожна група виконувала своє завдання.

Якість оформлення наочності та методичного забезпечення була на високому рівні. Наочності була зроблена самими учнями. Так, група під керівництвом Миколи підготувала колаж з портретів, фотокарток людей, життя яких може служити прикладом для інших (історичних діячів, батьків, знайомих, друзів і т.п.). Була проведена значна попередня робота, бо треба було спочатку визначитися, що таке колаж, потім розробити модель та зрозуміти, який саме матеріал треба дібрати і знайти його. Значний внесок в роботу групи зробили Марійка, Костянтин та Артем. Вони не лише використали можливості

Інтернет ресурсів, а й запропонували використати фотоматеріал власних родин, бо зрозуміли, що історія родини – це історія держави, що їхні близькі та рідні, а також вчителі мають громадянську позицію, працюють задля держави, задля мешканців країни, задля себе. Група Івана готувала плакати з назвою заходу та правилами анкетування. Під час роботи з'ясувалось, що Петро, Світлана, Борис не тільки гарно малюють, а підходять до виконання завдання творчо, креативно. Школярі самостійно знайшли і оформили у вигляді плакатів висловлювання видатних людей.

Змісту виховного заходу склали тренінгові вправи, метою яких було вироблення уміння мислити як особистість, громадянин, висловлювати свою громадянську позицію. Як позитивне слід відмітити, що кожне завдання плавно переходило в наступне, а також був чітко визначений початок та кінець виховного заходу.

Підготовка до виховного заходу розпочалася більш ніж за тиждень. Учні мали змогу підготуватися до години спілкування, працюючи у трьох групах. З підготовкою приміщення до заходу успішно впоралася група Асі: були розставлені меблі для успішної роботи в групах, підготовлений роздавальний матеріал, аркуші паперу. В аудиторії звучала музика, яка надихала на філософські роздуми. Це Павло та Тетяна підібрали необхідний музичний матеріал.

Я (практикантка) під час підготовки виховного заходу допомагала, координувала, консультувала, а не вирішувала за учнів, була поряд з ними. Саме під час створення сценарію знадобилася моя (студента-практиканта) допомога, бо члени ради справи розгубилися в розмаїтті матеріалу. Також важливою та необхідною біла допомога групі Миколи, щоб розповісти, як підготувати колаж. Тривалою була робота з ведучими, бо Кирило та Олена вважали, що нічого складного у тому, щоб прочитати слова немає. Вони не розуміли, що саме від них, ведучих, залежить атмосфера під час години спілкування, що не слід читати з листа, а треба вільно володіти матеріалом, до того ж форма тренінгу вимагає від ведучих вміння чітко ставити завдання, слідкувати за часом. Після декількох репетицій ведучі вже були розкутими, не відчувалося напруження, вони навіть імпровізували, що й виявили під час проведення години спілкування.

Підсумки були підведені в кінці години спілкування учнями класу, класним керівником та мною. Усі висловили власну точку зору з питання актуальності виховання громадянськості. Була визначена необхідність продовження розмови на обрану тему. Форма роботи – захист проєктів, тому що для виховання громадянськості, формування громадянської позиції недостатньо лише усвідомлення, треба слова перевести в дії, вчинки.

Слід зазначити, що все заплановане реалізовано, проте труднощі виникали під час виконання тренінгових вправ, коли за певний час треба було визначитись з правилами поведінки або сформулювати власну думку. Все це підтверджує необхідність подальшої роботи в даному напрямку, бо такі завдання привчають учнів концентрувати увагу, стисло формулювати думки,

працювати в групі, навчають прислухатися один до одного, чути думку однокласника.

Також при проведенні виховної години виявилось, що Михайло, Ольга, Борис та Наталка не завжди вміють контролювати свої емоції, коли відстоюють власну точку зору.

Значні труднощі виникли при пошуку матеріалу для сценарію. З'ясувалося, що учні недостатньо володіють ПК, не дуже добре орієнтуються в довідковій літературі.

В цілому проведений захід можна вважати вдалим, а недоліки потрібно усувати у ході подальшої роботи.

ЛЕКЦІЯ № 4. МЕТОДИКА СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ

План

1. Поняття про колектив та його основні ознаки.
2. Основні умови розвитку дитячого колективу.
3. Педагогічне керівництво виховним колективом. Особливості роботи педагога на різних етапах розвитку колективу.
4. Реалізація виховних функцій колективу.
5. Вивчення учнівського колективу.
6. Органи самоврядування. Вимоги до роботи органів самоврядування, їх функцій.

СРС. Виховні функції колективу. А.С. Макаренко, С.Т. Шацький, В.О. Сухомлинський про значення колективу в розвитку особистості. Сучасні концепції колективу (І.П. Іванов, Л.І. Новікова, Н.Є. Щуркова).

Колектив і його роль у вихованні школярів. Ознаки колективу.

Оцінюючи роль колективу у вихованні особистості, значення колективізму як риси особистості, слід мати на увазі, що «ніякі благородні цілі ніколи не були досягнуті без об'єднання людей на певних засадах (безперечно, це не стосується творчості, морального вибору тощо). Отже, ми не можемо відкидати все краще, що стосувалося колективістського виховання: вироблення навичок взаємодії і взаємодопомоги, свідомої дисципліни як поваги до інших, до суспільства, вміння рахуватися з нормами життя. Без цього неможливо виховати свідомого громадянина, повноцінного члена суспільства»

КОЛЕКТИВ – (з грецької «збірний») високоорганізована група, об'єднана суспільно значущими цілями, спільною діяльністю по їх досягненню, спільними цінностями та нормами.

Дитячий колектив – об'єднання дітей, згуртованих спільною корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою).

Виховний колектив – педагогічно організована система відносин. Він має органи самоврядування й координації, що уповноважені представляти інтереси дітей і суспільства, традиції, громадську думку, об'єднує учнів спільною метою та організацією праці. Він необхідний як середовище взаємодії й ефективного впливу на дітей, формування колективістських

якостей, як форма організації життя, що виховуюче впливає на всіх членів колективу и кожного зокрема. Тому організація виховного колективу в школі й класах – першочергове завдання вихователів.

Характерними рисами колективу є суспільно значуща мета, щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення, наявність органів самоврядування, встановлення певних психологічних стосунків між його членами. Дитячий колектив відрізняється від інших колективів віковими межами, специфічною діяльністю (навчання), послідовною мінливістю складу, відсутністю життєвого досвіду, потребою в педагогічному керівництві.

У школі є такі типи колективів: а) навчальні – класний (первинний або контактний), загальношкільний, предметних гуртків; б) самодіяльні організації – колективи художньої самодіяльності (хор, ансамблі, гуртки); в) товариства – спортивне, книголюбів та ін.; г) об'єднання за інтересами; г) тимчасові об'єднання для виконання певних видів роботи. Усі типи колективів пов'язані між собою загальною метою навчально-виховної діяльності школи, забезпечують залучення учнів до різноманітної діяльності. Найважливіший за характером діяльності – колектив класу. У ньому виникають найтриваліші стосунки між його членами та між педагогами і колективом. Кожен колектив має органи самоврядування, які разом становлять систему учнівського самоврядування школи.

Між структурними одиницями загальношкільного колективу існують певні зв'язки і взаємозалежності. Особливо важливі для виховної роботи зв'язки між первинними колективами (класами), загальношкільного колективу з учнівськими колективами інших шкіл, дитячими та юнацькими організаціями. Вони сприяють розвиткові широких соціальних контактів, інтересу до життя та діяльності інших колективів, запозиченню досвіду.

Колектив здійснює організаторську (керує своєю діяльністю), виховну (є носієм моральних переконань), стимулюючу (сприяє формуванню морально цінних стимулів, регулює поведінку своїх членів, взаємовідносини учасників) функції.

Розглядаючи дитячий колектив як засіб виховання, слід зважати на те, що «вплив соціального і фізичного оточення утворює середні типи людей, нівелюючи, уніформує характер: усі переймають один від другого одяг, звичаї, розпорядок дня. Лише в деяких випадках обставини дитячого життя складаються так щасливо, що сприяють суцільному розвитку індивідуального характеру й дають цілком гармонійну, бажану для суспільства постать».

Колектив є носієм важливих соціальних функцій.

Виділяють такі три **функції колективу як соціальної системи**:

організаторську – колектив стає суб'єктом управління своєю суспільно-корисною діяльністю (сам керує своєю суспільно-корисною діяльністю);

морально-виховну – дитячий колектив несе в собі відповідні моральні ідеали;

стимулювання – колектив сприяє формуванню морально-ціннісних стимулів усіх суспільно-корисних справ, регулює поведінку своїх членів.

Відомий психолог Л.І. Уманський розробив наступні особливості структури групи в процесі становлення виховного колективу:

антиколектив – група, для якої характерна агресивність, антипатія, жорстокість усередині групи;

конгломерат – група, яка створилася та зібралася випадково, неоднорідна та нестабільна (пасажери в автобусі). Спілкування поверхове та ситуативне;

номінальна група - має загальну назву (наприклад – клас), визначені для неї цілі, види діяльності та режим роботи;

асоціація – члени групи прийняли статус первинного колективу, з'являються органи самоврядування. група, в якій члени прийняли надані їм цілі, відносна дружна;

кооперація – група, для якої характерна співпраця. Актив авторитетний. Організаційна єдність групи. У відношеннях ярко виражений діловий характер. Мотиви діяльності не завжди витримані морально;

колектив – найвищий рівень розвитку групи. Спільна позитивна мета, діяльність, взаєморозуміння та прагнення допомагати один одному. Високий та сталий рівень моральної направленості суспільної діяльності.

Тому не будь-яке об'єднання дітей може вважатися колективом.

Виховання особистості в колективі є вираженням відповідних закономірностей розвитку суспільства. Лише в колективних взаєминах створюються умови для соціально-психічного розвитку особистості. Відокремлення людини від інших людей, від соціального середовища – це соціально-психічний вакуум, який стоїть заваді розвитку окремої людини та спільноти взагалі. Українська народна педагогіка акумулювала тисячолітній досвід народу стосовно місця й ролі колективу у вихованні людини. У колективі вона вбачала живильне джерело всебічного розвитку особистості, передусім соціальну силу, що забезпечує формування її моральних цінностей. У народних прислів'ях зустрічаємо думки, які підтверджують колективістську психологію українців: «Громада – великий чоловік»; «Де дружно, там і хлібно»; «Добре там живеться, де гуртом сіється і жнеться»; «Громада – це рада, як вирішила, так і буде»; «У товаристві лад – усяк тому рад» тощо.

Спільна діяльність є відправним пунктом розвитку, становлення, самовизначення. Але позитивно на особистість впливає високорозвинений колектив і ця роль особлива відносно тих дітей, які за особистісним розвитком значно відстають від колективу. У цьому випадку колектив наче підтягує, піднімає до свого рівня.

Ознаки колективу за А. Макаренком

1. Наявність **спільної соціально значущої мети**, яку усвідомлюють всі члени дитячої спільноти
2. **Спільна суспільно-корисна діяльність**
3. Спільний виборний керівний орган, структура, актив. **Актив** – ініціативна група вихованців, яка усвідомлює вимоги керівника колективу і допомагає в організації діяльності колективу.

Органи самоврядування є уповноваженими колективу на і основі демократичних виборів, які допомагають педагогу здійснювати керівні функції, підтримувати зв'язок з уповноваженими інших колективів. Якщо органи самоврядування обирають, то члени активу самовисуваються, самостверджуються. *Лідер* – це член колективу, який у важливих ситуаціях здатний помітно впливати на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу.

4. Відносини взаємної залежності, загальної турботи, система підпорядкування і відповідальності за себе та інших.

5. Сприятливий психологічний клімат: відчуття захищеності, емоційного комфорту, мажорний тон.

Нормальне функціонування дитячого колективу можливе при правильному тоні та стилі, які проявляються у такому:

1/ мажор – постійна бадьорість, готовність до корисних творчих справ;

2/ дружнє єднання його членів;

3/ відчуття захищеності;

4/ активність, що проявляється в постійній готовності до діяльності;

5/ звикання до стриманості в русі, словах, емоціях;

6/ відчуття власної гідності на основі гордості за колектив.

Тон і стиль колективних відносин встановлюються і підтримуються відповідними правилами, традиціями, ритуалами. Від того, які стосунки складаються в колективі, залежить розкриття задатків, нахилів, творчих здібностей кожної особистості.

Велике значення для психологічного клімату, самопочуття дітей в колективі має відповідний тон і стиль у стосунках. Оскільки суттєвою ознакою колективу є спільна діяльність для досягнення певної мети, то і стиль має характеризуватися діяльністю, діловитістю у різних сферах: навчанні, грі, дозвіллі тощо. Тому не можна допускати безпідставної галасливості, бездіяльності, непорядкованості дій.

Діловий стиль характеризується певними відтінками тону, який у здоровому колективі відзначається: мажорністю (бадьорим, радісним настроєм, готовністю до раціональної дії, внутрішнім спокоєм, впевненістю у своїх силах, у майбутньому), гідністю за своє становище в колективі, відповідальністю за його справи, єдністю колективу, дружніми взаєминами, відчуттям захищеності від принижень, насильства, знущання, здатністю до гальмування своїх негативних дій. Джерелом формування стилю і тону в колективі має бути передусім діяльність педагогів.

6. Традиції. Ритуали. Атрибути.

Традиція (від лат. – передача) – це різновид або форма звичаю, що відрізняється особливою стійкістю та спрямованими зусиллями людей зберегти незмінними форми поведінки, які успадковані від попередніх поколінь.

У кожному навчально-виховному закладі, установі, на виробництві колективи повинні працювати над створенням морально-ціннісних традицій,

їх збереженням і примноженням. Традиції мають бути тривалими, стійкими, наповненими багатством моральних впливів на особистість.

7. Високий рівень міжособистісного спілкування. Згуртованість. Внутрішня дисципліна. Взаємна відповідальність.

Постійний рух уперед. А. Макаренко **основним законом колективу** вважав рух як форму його життя, а будь-яку зупинку – формою його смерті. Реалізація цього принципу потребує послідовної постановки завдань, залучення вихованців до їх розв'язання, вияву з їх боку активності, переживання радості від успішного їх виконання.

Організація різноманітної діяльності. Людська особистість формується тільки в діяльності, і що різноманітніші її види, то кращі умови для її всебічного розвитку. З урахуванням цього учнів, крім навчальної діяльності, залучають до суспільно корисної праці, спорту, художньої самодіяльності. Таким чином збагачується духовне життя колективу взагалі й кожного його члена зокрема.

Формування почуття честі. Воно є індикатором ставлення учня до колективу. Почуття честі пов'язане з почуттями обов'язку й відповідальності. Учень, який дорожить честю своєї школи, відповідальніше виконує свій обов'язок.

Теорія колективу детально розроблена видатним представником вітчизняної педагогіки А.С. Макаренко. Він сформулював **закон життя колективу**: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті; визначив принципи розвитку колективу (гласності, відповідальної залежності, перспективних ліній, паралельної дії); розробив детальну технологію формування колективу. Поступово його концепція сформувалася у дослідженнях 60-70 років як теорія стадії розвитку дитячого колективу.

Сучасна теорія розвитку колективу є своєрідним дороговказом для класного керівника, який працює з учнями від п'ятого класу до одинадцятого.

Єдина для всіх система вимог. У всіх сферах життя та діяльності колективу:

- у чіткій організації кожного виду діяльності, у виконанні доручень всіма та кожним;
- у поважному відношенні до всіх;
- у найвищій вимогливості до себе;
- у дотриманні порядку, дисципліни;
- у неухильному виконанні норм моральної поведінки та т. ін.

Система вимог може бути висловлена в багатьох варіаціях вимог: вимога-наказ, порада, натяк; здивування; рекомендація; спонукання; прохання та т. ін.

Це збереже педагога від авторитаризму вимог, які здатні подавити, нівелювати особистість, не дозволить розвинути конформізму.

«Как можно больше требований к человеку, как можно больше уважения к нему» (А.С. Макаренко)

У колективах високого рівня розвитку – дуже високий рівень вимог: недозволеність порожнього проведення часу, не можна не розвиватись,

вимоги чуйного відношення один до одного, розуміння стану товариша з першого погляду.

Дитячий колектив, за вченням А. Макаренка, у своєму розвитку проходить декілька **стадій**.

На першій стадії (після організаційного оформлення колективу) важливо сформулювати вихованцям систему педагогічних вимог, рішучих за формою, зрозумілих за змістом, з певними елементами навіювання. Здійснюють також інтенсивний вплив на учнів, формують ядро активу з учнів, які добре вчаться, виконують вимоги шкільного режиму і правила для учнів, вимогливі до себе й до інших, мають організаторські здібності. Цю стадію розвитку колективу не слід затягувати. Якщо учні довго залежать лише від педагогічного колективу, вони звикають до цього і згодом їх важко змусити підкорятися органам учнівського самоврядування.

На другій стадії вимоги педагога підтримує частина вихованців, актив ставить вимоги до товаришів і до самих себе. Ця стадія починається створенням органів самоврядування. В колективі триває процес вивчення один одного, пошуки товаришів і друзів. Оскільки ядро активу ще не має досвіду роботи, педагоги висувають до учнів категоричні вимоги, спираючись на ядро активу. Невиконання учнем вимог шкільного режиму відтепер слід розглядати як свідому протидію і вживати певних заходів впливу.

Особливу увагу приділяють засвоєнню органами самоврядування своїх прав і обов'язків, методів роботи. Розширюється актив. Іноді на цій стадії може утворитися і неофіційна група, яка протиставляє себе активу. Проте наявність органів самоврядування допомагає вчителю справлятися з нею.

На третій стадії вимоги висуває колектив. Цього досягають, згуртувавши вихованців у єдиній діяльності. Педагог працює з активом, допомагає йому завоювати авторитет серед учнів, контролює його діяльність, прагнучи залучити до нього найбільше учнів з метою посилення його виховних можливостей. Вимоги педагогів і активу учнів стають лінією поведінки всього учнівського колективу.

На четвертій стадії кожен учень сприймає колективні, загальноприйняті вимоги як вимоги до себе. Створюють умови для нових, складніших вимог, які висуваються в процесі розвитку колективу, розширюються права та обов'язки активу, ускладнюються види діяльності колективу.

На всіх стадіях розвитку учнівського колективу педагоги цілеспрямовано працюють над його згуртуванням. Важливою у цій роботі є система – низка послідовно поставлених перед колективом цілей, досягнення яких зумовлює перехід від простого задоволення до глибокого почуття обов'язку.

Етапи розвитку колективу Макаренко визначив за вимогами, що ставляться дітям.

А.М.Лутошкін дає образне описання етапів розвитку групи:

1. «**Піщаний розсип**» – кожний сам по собі, наче піщинка.
2. «**М'яка глина**» у групі виникають внутрішні зв'язки між дітьми.

3. **«Блимаючий (мерехтливий) маяк»** – у групі виділяється актив, мета діяльності стає спільною, але не вистачає волі і стійкості.

4. **«Червоний парус (червоне вітрило)»** – символ спрямованості вперед. Дружньої вірності. Неспокою. У такому колективі живуть і діють за принципом «Один за всіх і всі за одного». Правда не завжди тут готові прийти на допомогу іншим колективам, які цього потребують.

5. **«Палаючий факел (смолоскип)»** – колектив не задовольняє власне щастя. Він поспішає на допомогу тим, хто її потребує. У такому колективі проявляють почуття взаємної турботи. Піклування. А також турботи про молодших товаришів. Старших. Однолітків. Колектив перетворюється з об'єкта виховання на суб'єкт виховання. Стає носієм виховуючих функцій.

На вищих стадіях розвитку колективу індивід має усі можливості проявити себе в групі як вільна, творча особистість, колектив сприяє самоактуалізації, самореалізації, саморозвитку всіх своїх членів.

Шляхи розвитку дитячого колективу: організація системи вимог; виховання активу; організація перспективних ліній; формування здорової громадської думки; створення традицій, емоційного клімату, системи взаємодопомоги.

На всіх стадіях розвитку колективу особливо важливим, на думку А.С. Макаренка, є вибір цілей. Практичну мету, яка здатна захопити і згуртувати вихованців, він називав перспективою.

Постійно ставлячи перед собою завдання і досягаючи нових рубежів, колектив «може розвинути до абсолютно непередбачених вершин» (А.Макаренко). А. Макаренко говорив, що розпочинати організацію перспектив можна і з доброго обіду, і з походу в цирк. Але саме головне, виходити при цьому з потреби дитини, хоча б не стільки цінної для нас, дорослих.

Майстерність вихователя виявляється в організації системи перспективних напрямів з урахуванням можливостей колективу, реальних соціальних обставин. На практиці перспективами стають різні трудові справи, суперництво у змаганні, допомога підшефним організаціям, походи й екскурсії, спортивні змагання, творчі звіти. Такі перспективи мають бути зримими і реальними, доступними і посильними, стимулювати і заохочувати колектив на їх досягнення. Просування до перспективи передбачає обговорення планів, пропозицій і практичну діяльність щодо її реалізації, що безпосередньо впливає на процес згуртування колективу.

Спостереження показують, що великі, загальне значущі цілі, поставлені вихователем перед школярами, без відповідної інструментовки і знання дітей не відчувається них як особисті і діяльність для їх досягнення часто особисто не мотивована. Таким чином, потрібно формувати перспективи, що базуються на особистісних інтересах і прагненнях школярів і є стимулом їх діяльності.

При визначенні перспектив розвитку класного колективу вихователю потрібно базуватися в першу чергу на вивченні

а) особистісних потреб і перспектив кожного учня;

б) цілей загальношкільного колективу; умов і можливостей шкільного життя. Діяльність людини, певної спільноти ефективна за наявності та усвідомлення мети. А.Макаренко писав: «Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість. У педагогічній техніці ця завтрашня радість є одним з найважливіших об'єктів роботи. Спочатку треба організувати саму радість, викликати її до життя і поставити як реальність. По-друге, треба наполегливо перетворювати простіші види радості в складніші і значні для людини ... Виховати людину – значить виховати в неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи полягає в організації нових перспектив, у використанні тих, що вже є, в поступовій підстановці цінніших»¹.

Виховна перспектива – це значущі завдання, цілі, що відповідають потребам розвитку особистості, колективу, стимулюють діяльність, відповідають віковим, індивідуальним особливостям. Перспективи характеризуються: захопленістю справами, що базуються на інтересі; суспільною цінністю завдань, цілей, конкретних справ, пов'язаних з працею та життям; чіткою організацією діяльності, спрямованої на досягнення мети; педагогічною доцільністю, вихованням в учнів моральних якостей.

Усвідомлена й сприйнята учнем перспективна ціль стає мобілізуючою силою, яка допомагає долати труднощі і перешкоди. В практиці виховної роботи він вирізняв три види перспектив: близьку, середню і далеку. Близька перспектива висувається перед колективом, що знаходиться на будь-якій стадії розвитку. Вона обов'язково повинна спиратися на особисту зацікавленість вихованців, кожен учень повинен сприймати її як завтрашню радість, задоволення: провести цікаву гру, разом погуляти, відвідати цирк тощо. Середня перспектива – це проект колективної події, дещо віддаленої в часі: підготовка до спортивного змагання, шкільного свята, вечорниць. Далека перспектива – віддалена у часі, найбільш соціально значима мета, досягнення якої потребує чималих зусиль. Наприклад, успішно закінчити школу, обрати професію, продовжити навчання.

Система перспективних цілей будується так, щоб колектив у будь-який момент часу мав перед собою захоплюючу мету, жив нею, докладав зусиль для її здійснення. Безперервна зміна перспектив, постановка нових і ускладнених завдань є обов'язковою умовою прогресивного руху колективу. Давно відомо, що безпосередній вплив педагога на вихованця з ряду причин може бути малоефективним. Кращі результати дає вплив через оточуючих його ровесників. Враховуючи це, А.С. Макаренко висунув принцип паралельної дії: на вихованця одночасно повинно впливати щонайменше три сили: вихователь, актив і весь колектив. Принцип паралельної дії може застосовуватися вже на другій стадії розвитку колективу.

Розвинутий первинний колектив, є важливим інструментом педагогічного впливу на індивідуальність. Такий вплив **А.С.Макаренко** називав «педагогікою паралельної дії».

Результат виховного впливу ефективніший не при простій виховній дії «педагог – особистість», а при одночасній взаємодії педагога, колективу й особистості: педагог – колектив – особистість. За простої взаємодії «педагог

– особистість» можна говорити про ситуацію присвоєння дитиною вже готового соціального досвіду, системи цінностей, способів діяльності і т.д. У другому випадку педагог допомагає дитині самій усвідомити, визначити або уточнити , свої цілі, бажання, потреби, проблеми. У цьому випадку виключається авторитарна позиція педагога, який один володів істиною. Вихователь організовує взаємодію школяра зі світом, ставить його в ситуацію самовизначення, що вимагає самостійного творчого рішення. При визначенні позиції педагога в дитячому колективі слід завжди виходити з поваги до особистості, цінності, неповторимості кожної індивідуальності, будувати відносини на основі співробітництва, взаємодії, визнання свободи кожної людини.

Початковий етап роботи класного керівника (10-15 днів) завжди напружений та потребує особливої уваги. Досвідчені педагоги знають, що саме перші дні спілкування з учнями багато в чому визначають успіх всієї подальшої діяльності класу, його обличчя, стиль взаємин, загальний психологічний настрій та самопочуття кожного учня. Від того, які вимоги і як будуть пред'явлені класу, наскільки послідовно та неухильно вони будуть виконуватись, залежить багато чого. Дуже часто недисциплінованість класу, безвідповідальність, байдужість одне до одного – наслідок неухильності до перших днів навчального року, коли складається суспільна позиція учнів, їх відношення до учбової праці та школи, ціннісні орієнтації, умови для розвитку колективу.

Основні завдання цього періоду:

- Становлення колективу.
- Включення в колективну діяльність усіх учнів.
- Вплив на особистість кожного школяра.
- Щоб вирішити ці завдання потрібно:
- Визначити та пред'явити класу мінімум обов'язкових педагогічних вимог, домагаючись їх неухильного виконання.
- Створення перших традицій. Традиції, якщо вони добрі, забезпечують впевненість та захищеність кожної дитини («день іменинника», «день вчителя»).
- Увести елементи самоврядування.
- Провести спільні справи в процесі яких відбувається формування, розвиток та згуртування колективу, створюється благоприємний психологічний клімат, налагодження позитивних взаємин:

туристичний похід (обов'язково з пізнавальною, культурною, суспільно-корисною, екологічною чи іншими цілями), “Прощання з літом”, “лісове спілкування”, “Чудеса природи”, “Я та природа”;

інтелектуальну гру типу “Що? Де? Коли?”;

трудові діла “Наш шкільний двір”, “Посадимо одне дерево”, “Шматочок літа в школі” (насадження дерев, кущів чи квітів, чергування по школі);

неформальне спілкування “Вогник”, “Кавунник” (арбузник), прогулянка за місто та інші;

організаційні на тему “Будемо знайомі”, “Знайомі та незнайомці” (використовуючи “Конверт відвертості” в якому питання – творчі, жартівливі, серйозні – і кожен, у тому числі й класний керівник, відповідає на них).

Почати знайомство з учнями, використовуючи різні методики педагогічної діагностики. Всі результати фіксуються.

Класні керівники-початківці намагаються побудувати взаємини з учнями на демократичних засадах, але стикаються з тим, що учні таке відношення сприймають як ознаку слабкості та створюють хаос. Ці класні керівники забувають, що демократичний стиль передбачає вимогливість у поєднанні з високою повагою до особистості дитини.

При демократичному стилі керівництва група обговорює напрямки своїх майбутніх дій при участі та допомозі керівника, а він демонструє не менш двох альтернативних прийомів кожної дії, учні самі обирають кому і з ким працювати. Керівник працює майже нарівні з іншими, в своїх зауваженнях об’єктивний, оцінює дію, а не особистість.

Таким чином, класному керівнику потрібно враховувати всі особливості першого етапу роботи.

Етичні та психологічні засади спілкування.

Окремі вчителі, які працюють творчо, самі виробляють принципи й правила педагогіки взаєморозуміння і співробітництва. Ці правила заслуговують, на нашу думку, повного тут відтворення:

1. Відмовитися від правила часто, з натиском підкреслювати здібності одних та неуспіх інших.
2. Відмовитися від прямого протиставлення дітей одного одному.
3. Не «пиляти», не «лаяти» при всьому класі. Розмовляти частіше віч-на-віч.
4. Помічати навіть найменші успіхи «слабких», але не підкреслювати це різко, як щось несподіване.
5. Називати всіх на ім'я і домагатися цього від дітей при звертаннях одне до одного.
6. Постійно підкреслювати, що взаємовідносини в класі повинні визначатися не тільки успішністю, а й тими добрими справами, які людина зробила для інших.

З класу в клас виховувати розуміння того, що здібність до доброго учіння – лише одна з численних позитивних властивостей особистості.

Частіше розмовляти з замкненими, «нецікавими» учнями. Адже поведінка дітей багато в чому має наслідувальний характер, і, коли вони бачать, як учитель про щось говорить з їхнім однокласником, вони також починають виявляти інтерес до цього «нецікавого».

Обережно ставитися до жіночої гордості й чоловічої гідності.

(Про багато чого, що траплялося з дівчатками, хлопці так ніколи й не дізнавалися. І, навпаки, дівчата не знали про деякі мої розмови з хлопцями).

В цей період дуже важливо закласти *етичні та психологічні засади спілкування*.

Впровадження з першого моменту життєдіяльності групи етичних норм спілкування стає звичним, а пізніше єдиною можливими засадами спілкування, не тільки в класі, а й поза межами школи.

Спілкуватись з дітьми на їхньому рівні, відтворюючи сленг молоді, стиль спілкування для педагога не можливий.

Основні правила спілкування:

- Звертання до учнів тільки на ім'я, вимовляння імені в момент обміну думками. Ім'я – це позначення присутності особистості в світі, назва особистості, форма звертання до особистості. Розмовляючи з педагогом, звертаючись до нього та називаючи його, діти обов'язково вимовляють його ім'я та по-батькові.
- Доброзичливість як основний принцип спілкування пропонує в першу чергу педагог. Його міміка, пластика, інтонація, лексика – все відображає доброзичливість. Педагог коректує ситуації, так щоб не допускати агресії в адресу іншого, захищаючи клас від агресії з боку інших вчителів, адміністрації.
 - Добрий день, восьмий клас, ледарі та гульвіси! – говорить адміністратор.
 - Добрий день, Ірина Іванівно! Ми ради бачити Вас. І приймаємо ваше жартівливе вітання. Адже клас вже непогано почав працювати.
- Класний керівник захищає дітей від агресії та знищує небезпеку такого впливу.
- «Спасибі» у відповідь на «спасибі». Взаємна подяка кожного кожному за спільну працю: якщо б не кожен з нас, робота була б іншою, не такою цікавою. Впроваджувати ідею м'яким проханням чи веселим здивуванням.
- Недоторканість особистості. Не можна посягати на іншу людину. Зміст цього правила досить широкий:
 - недоторканість речей іншої людини;
 - недоторканість особистісного простору (витримуй відстань в спілкуванні від 46 см до 1,2 м – особиста зона, від 1,2 м до 3,6 м – зона соціального спілкування);
 - недоторканість внутрішнього світу душі (не запитуй про таємниці, не розповідай про іншого без дозволу);
 - не роби неприємностей, незручностей, болю, горя іншій людині, не виставляй іншого в не вигідному для нього світлі.
- Повага до індивідуальності. З першого моменту зустрічі з класом класний керівник підкреслює унікальність, несхожість, дивну неповторність людини та пробуджує інтерес у дітей до кожного члену групи. за таких умов особистість дитини вільно виявляє себе, проявляє свої відносини, думки, оцінки, вільно будує свою поведінку. В

обстановці інтересу до іншої людини завжди благоприємно самопочуття кожного.

- У кожного є право на помилку (в тому числі і педагога), похибку, невдачу в діяльності та поведінці. Помилка виправляється, виправлення забувається. Похибка (оплошность) вибачається. Невдача використовується як відправний пункт майбутньої вдачі. У групі немає «гарних дітей» і «поганих дітей», з позиції такого відношення до людини. Всі проходять скрізь невдачі, вдачі, успіх та неуспіх – це закономірність життя. За таких обставин в класі з'являється увага до іншого, зникає заздрість.
- Допомога один одному безкорислива. Педагог упроваджує обов'язкове правило: спочатку спитай, чи потрібна допомога, потім допомагай. Учень біля дошки не може виконати завдання. Товариші очікують, не підіймають рук, виявляючи перевагу над відповідаючим, вони чекають його прохання “потрібна допомога”. Тільки після цього з'являються руки, що повідомляють, що готові допомогти.

Впровадження таких етико-психологічних засад на початковому етапі роботи з дітьми не відразу отримає результати. Підтримку одержать діти яких принижують, ображають, не приймають.

Коректуючи звичні низькі форми спілкування, подаровані дітям дорослими, продовжуючи відстоювати високі людські форми спілкування, акцентуючи їхню увагу на їх цінності.

Формування особистості дитини у класному колективі

Взаємовплив класного колективу на дитина та навпаки багатогранний та в рівній мірі залежить як від характеристик колективу, так і від індивідуально-психологічних особливостей учнів, які належать до нього.

Розглянемо цей процес у напрямку «клас – дитина».

По-перше, клас впливає (чи не впливає) на особистість в залежності від особливостей класу, серед яких важливу роль відіграє рівень розвитку колективу: чим вище цей рівень, тим цілеспрямованішим стає вплив.

Нерідко вплив колективу ототожнюється з пригніченням, нівелюванням особистості дитини, що відбувається тоді, коли дитина сприймається тільки як об'єкт педагогічних впливів.

По-друге, вплив класу на учня залежить від того, яке становище займає цей учень в системі внутрішньо-класних відносин, що, в свою чергу, є результатом з одного боку сукупності різних якостей самої дитини, а з іншого – особливостей класу. Один і той же учень може в різних класах займати різне положення в залежності від цінностей, норм поведінки, які склалися.

По-третє, вплив класу на дитину залежить багато в чому від характеру його взаємин з класним керівником.

По-четверте, вплив класу пов'язаний з тим, яке положення займає дружня мікрогрупа, до якої належить учень, і яке відношення до цієї групи з боку класного керівника.

По-п'яте, цей вплив визначається наявністю в школі виховної системи, яка була б зацікавлена в учневі.

По-шосте, вплив класу залежить від значущості класу для кожної конкретної дитини.

Безумовно, практично в будь-якому колективі є діти, вплив на яких мінімальний. Як правило, їхня кількість збільшується з віком учнів.

Клас може впливати на дитину безпосередньо та опосередковано безпосередній вплив завжди зв'язаний з конкретною ситуацією та з наданням школяру можливості виконувати в класі ту чи іншу роль. опосередкований вплив реалізується через створення суспільної думки, колективних цінностей та норм поведінки.

Врешті рещт, все це знаходить своє відображення в структурі та характері взаємовідносин, які формуються в класі.

Прийоми формування суспільної думки колективу

1. Прямий вплив на суспільну думку не можливий. наприклад, діти не грають з Оленою. Скажіть їм: "Не грайте з Оленою ні в якому разі. Їй потрібно побути наодинці".
2. Відноситися до сором'язливого так, якби він був товариською та впевненою в собі людиною.
3. Використовуйте прийом руху ролей. При нормальному спілкування завжди відбувається рух ролей. Будь-хто з дітей повинен увесь день з першого дзвоника до останнього грати роль другого всерйоз.
4. Застосовуйте ласкаві імена, прізвиська.

Програма вивчення і структура характеристики класного колективу

1. Склад класу: вік учнів; рівень їх розвитку; працездатність та успішність.
2. Рівень розвитку колективу: етап розвитку дитячого колективу; характерні ознаки розвитку; особливості діяльності активу класу, його роль у формуванні та зміцненні колективу; діяльність органів самоврядування; стан взаємин між активом, органами самоврядування та учнями між собою; лідери в колективі; їх вплив на діяльність інших учнів; напрямки і форми зв'язку класного колективу із загальношкільним.
3. Рівень морально-духовного розвитку колективу: рівень сприйняття загальнолюдських цінностей; особливості вияву почуттів; рівень захищеності особистості; сформованість вмінь і навичок у моральній поведінці.
4. Рівень фізичного розвитку колективу: загальний стан здоров'я учнів; ставлення до фізичної культури і спорту; потреби у фізичному розвитку.
5. Рівень трудового виховання: ставлення учнів до праці (громадської діяльності); рівень сформованості соціально-психологічної готовності до праці; сформованість умінь і навичок у сфері трудової діяльності; профорієнтація учнів.
6. Рівень естетичного виховання: сформованість почуття прекрасного; інтереси учнів до певних видів мистецтва; їх потреби щодо естетичного розвитку.

7. Шляхи та засоби подальшого формування класного колективу: створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі; подолання чинників, що заважають цьому.

Класний колектив не є чимось застиглим і незмінним, він постійно розвивається. Тому дослідження змін в ньому має практичне значення для виховної роботи, прогнозування її змісту, добору методів виховного впливу. Відомості про колектив, отримані за допомогою одного методу, потребують перевірки іншими для отримання достовірної та об'єктивної інформації.

Запитання для самостійного опрацювання та самоконтролю

1. Чим обумовлюється необхідність виховання особистості в колективі і через колектив?
2. Чи можна вважати колективами неформальні об'єднання, які існують поза школою?
3. Як треба ставитися до існування в колективі так званих малих груп та неформальних лідерів?
4. Як впливає колектив на розвиток та виховання учнів?
5. У чому полягають завдання класного керівника на кожному з етапів розвитку учнівського колективу?
6. Які чинники позитивно впливають на розвиток колективу?
7. У чому полягають функції учнівського самоврядування?
8. За яких умов класне самоврядування розвивається успішно?
9. Яким чином класний керівник може сприяти розвитку учнівського самоврядування?

ЛЕКЦІЯ № 5. МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ УЧНЯ. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З ІНДИВІДУАЛЬНІСТЮ

План

1. Тенденції сучасного сімейного виховання.
2. Мета та завдання взаємодії школи з сім'єю.
3. Форми і методи роботи з батьками учнів.
 - 3.1. Методика підготовки батьківських зборів.
 - 3.2. Індивідуальні форми взаємодії школи з сім'єю.
4. Форми і методи виховної роботи вчителя з індивідуальністю.

Ключові слова: родина, батьки, взаємодія з батьками, форми роботи з батьками, педагогічна просвіта батьків.

Умовою успішної виховної діяльності з учнями є співробітництво класного керівника з батьками, адже родина впливала і продовжує значно впливати на процес розвитку особистості дитини.

Родина – це природне середовище життя і розвитку дитини у якому закладаються основи особистості. У розвитку дитини родина виконує такі важливі функції, як регулювання фізичного та емоційного розвитку, вплив на розвиток психологічної статі, вплив на розумовий розвиток, ознайомлення

дитини з соціальними нормами, формування ціннісних орієнтацій, соціальна підтримка.

Виконанню цих функцій сприяє клімат родинних відносин, режим родинного життя, зміст діяльності, притаманний різним поколінням членів родини.

Сучасні родини розвиваються в умовах якісно нової і суперечливої ситуації.

З одного боку, спостерігається повертання суспільства до проблем і потреб родини, розробляються і реалізуються комплексні цільові програми із скріплення і підвищення її значущості у вихованні дітей. З іншого боку, спостерігаються процеси, які призводять до загострення родинних проблем. Це падіння матеріального рівня більшості родин, зростання кількості розлучень, що негативно позначається на психіці дітей. Відповідно в складних умовах родини необхідна кваліфікована допомога зі сторони школи. Лише в процесі взаємодії педагогів і батьків можна успішно вирішувати проблему розвитку особистості школяра.

Свою роботу з батьками учнів класний керівник повинен здійснювати за такими напрямками:

- ознайомлення з умовами життя родини, її психологічним кліматом, особливостями поведінки дитини в родині;
- визначення рівня педагогічної культури батьків. Виявлення труднощів, які відчують батьки;
- виявлення позитивного досвіду родинного виховання з метою його поширення.

Спільна робота школи і родини ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки: пріоритетності сімейного виховання, громадянськості, демократизму, гуманізації взаємин педагогів і батьків, ретроспективності, педагогізації батьків.

1. Принцип пріоритетності підкреслює величезне значення сім'ї у фізичному й духовному становленні особистості й суспільства. Родинне виховання є природною і постійно діючою ланкою виховання. У сім'ї закладається основа особистості: її світогляд, національна самобутність, моральність та інші важливі якості і властивості. Тому без докорінного поліпшення родинного виховання не можна домогтися значних змін у суспільному вихованні підростаючих поколінь.

2. Принцип громадянськості ґрунтується на усвідомленні педагогами і батьками місця кожної сім'ї у суспільно-державній системі. Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ – поняття, що розкривають природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості й громадянської зрілості.

3. Принцип демократизму означає встановлення партнерських взаємин між школою і сім'єю у вихованні дітей. Сьогодні батьки можуть брати участь у вирішенні тих питань, до яких традиційно їх не допускали, – вибору предметів для навчання, визначення обсягів їх вивчення, складання навчальних планів, зміни термінів і тривалості навчальних семестрів і канікул, вибору профілю школи, виробленню внутрішньошкільних статутів, розробці системи заходів по забезпеченню дисципліни, праці, відпочинку,

харчування, медичного обслуговування школярів, системи заохочень і покарань тощо.

Основну роботу з батьками школа проводить через батьківські об'єднання, які мають різні назви – батьківські комітети, ради, конгреси, асоціації, асамблеї, президії, клуби і под. Кожне з таких об'єднань має свій статут (положення, регламент, план), яким визначаються головні напрями діяльності, права та обов'язки учасників виховного процесу. У багатьох випадках складається єдиний план спільної діяльності сім'ї, школи і громадськості. А там, де перейшли до більш тісної інтеграції шкільного і сімейного виховання, створюються комплекси «школа – родина».

4. Принцип гуманізації взаємин педагогів і батьків. Він спрямовує класного керівника, вчителя, на: а) дії і заходи, які зміцнюють і підвищують авторитет батьків. Єдиновірною нормою взаємин педагогів і батьків є взаємна повага. Обмін досвідом, порада та спільне обговорення, єдине рішення задовольняють обидві сторони, розвивають у них почуття власної відповідальності, громадянського обов'язку;

б) прояв довіри до виховних можливостей родини, підвищення рівня її педагогічної культури і активності у вихованні;

в) педагогічний такт, неприпустимість грубого втручання в життя сім'ї;

г) життєстверджуючий, оптимістичний настрій у вирішенні проблем виховання, опору на позитивні якості дитини, сильні сторони родинного виховання, орієнтацію на успішний розвиток особистості.

5. Принцип ретроспективності (лат. retro – назад, spectare – дивитись) орієнтує на осмислення і використання історичного досвіду виховання в українській родині. Цей досвід повинен використовуватись, насамперед, для виховання поваги і відданості своїм батькам, сім'ї, родині; для шанування культу предків, традицій і звичаїв народу; розуміння і відчуття духовної єдності поколінь; формування національної гідності і честі, основ вселюдської і народної моралі, готовності до праці в умовах ринкових відносин, повноцінного естетичного, фізичного та інтелектуального розвитку.

6. Принцип педагогізації батьків передбачає, що одним із головних завдань школи залишається організація і здійснення педагогічного всеобучу.

Зміст роботи класного керівника з батьками вміщує такі основні питання:

1. Психолого-педагогічна освіта батьків

Класні батьківські збори: організаційні, тематичні; підсумкові. Тематика батьківських зборів визначається класним керівником на основі цілей та завдань школи, виходячи із запитів батьків, особливостей розвитку учнів класу. Проводиться 4-5 разів на рік.

2. Залучення батьків до організації навчально-виховного процесу: дні творчості батьків і дітей; сімейні свята; відкриті уроки та позаурочні заходи; допомога в організації позаурочних заходів, зміцнення матеріально технічної бази.

3. Участь батьків в управлінні навчально-виховним процесом: робота в раді школи, піклувальній раді, батьківському комітеті школи.

«Робота з батьками» – це п'ятий розділ плану виховної роботи класного керівника.

Зробити батьків активними учасниками педагогічного процесу – це важлива й відповідальна задача вчителя. Рішення даної задачі представляється можливим, якщо у плані роботи знайдуть відображення такі напрями діяльності класного керівника з батьками:

- вивчення родин учнів;
- педагогічна освіта батьків;
- забезпечення участі батьків у підготовці та проведенні колективних справ у класі;
- педагогічне управління діяльністю батьківської ради класу;
- індивідуальна робота з батьками;
- інформування батьків про хід і результати навчання, виховання й розвитку учнів.

Робота в кожному з перерахованих напрямів складається з певної сукупності форм і способів діяльності. Їх вибір обумовлений цілями й задачами виховної роботи, особистісними та професійними особливостями класного наставника, традиціями школи та класу, своєрідністю складу учнів та їхніх батьків, тенденціями розвитку виховних відносин у класному колективі, принципами взаємодії вчителя й батьків.

Порада вченого. Професор Н. Щуркова радить класному керівнику будувати взаємодію з батьками на основі таких основних ідей-принципів, як:

звертання до почуття батьківської любові та її повага;

уміння розглянути в кожному учні позитивні сторони, що дозволяють давати характеристику дітям з висування випереджальної позитивної оцінки;

висока повага особистості батька й матері, їх батьківської турботи, їх трудової та громадської діяльності.

Які форми та методи роботи з батьками може використовувати вчитель?

Постараємось відповісти на це запитання з огляду на раніше виділені нами напрями роботи класного керівника з батьками учнів.

Вивчення родин учнів дозволяє класному керівнику краще довідатись про дітей та їхніх батьків, зрозуміти стиль життя родин, ознайомитися з домашніми умовами розвитку особистості дитини. Цей напрям діяльності класного керівника відбивається у плані такими формами роботи, як відвідування родин учнів, анкетування, твори про родину, конкурс творчих робіт учнів «Моя родина», тестування, педагогічні майстерні, ділові ігри з батьками, формування банку даних про родину та сімейне виховання.

Педагогічна освіта батьків планується відповідно до вікових особливостей дітей, цілей і задач навчально-виховного процесу, конкретних проблем, що виникають у ході спільної діяльності вчителя й батьків. Класний керівник включає у план лекції з педагогіки, психології, права, етики, фізіології та гігієни; батьківські збори; тематичні консультації; педагогічні практикуми з розгляду й аналізу різних ситуацій виховання дитини в родині та школі; огляд популярної педагогічної літератури для батьків; обмін досвідом

виховання дітей у родині; вечір запитань і відповідей; день відкритих дверей та інші форми.

Забезпечення участі батьків у життєдіяльності класного колективу здійснюється класним керівником за допомогою включення їх у такі види взаємодії, як спільне планування виховної роботи у класі; колективні творчі справи; свята, вечори, концерти, КВК; відвідування театрів, виставок, бібліотек; прогулянки, походи, поїздки та подорожі; виставки творчих робіт, дні здоров'я; допомога в ремонтних роботах й естетичному оформленні класної кімнати; участь в обладнанні кабінету й виготовленні наочного приладдя; організація міні-гуртків і клубів.

Педагогічне управління діяльністю батьківської ради класу відбивається в таких пунктах плану виховної роботи: вибори батьківської ради, допомога у плануванні й організації її діяльності, робота із соціально неблагополучними родинами, установа зв'язків із шефами, оточуючим соціумом, громадськістю.

Форми і методи роботи вчителя, класного керівника з батьками бувають індивідуальними і колективними.

Провідна роль належить *індивідуальним формам роботи*: відвідуванню сім'ї учня, пропаганді сімейного виховання, виконанню батьками педагогічних доручень, педагогічним консультаціям.

Відвідування сім'ї учня допомагає з'ясувати умови життя школяра, загальну та педагогічну культуру родини, ознайомитися з досвідом виховання, дати поради і домовитися про єдині вимоги до учня. При цьому важливо дотримуватися двох умов:

- 1) відвідування сім'ї повинно здійснюватись за запрошенням. Адже не кожен час є зручним для відвідування родини учителем: раптова його поява може збентежити батьків, зайнятих тими чи іншими справами; у них у той час можуть бути родичі, гості; врешті, він може й не застати батьків дома;
- 2) до відвідування потрібно готуватись. Підготовка полягає у визначенні найцікавішого, найкращого у своїх вихованцях. Це цінне слід осмислити і оцінити так, щоб психологічно тонко і педагогічно правильно прозвучали слова вчителя.

Другою формою встановлення контактів із сім'єю, батьками є пропаганда сімейного виховання. З цією метою класний керівник може використати багатий матеріал журналів "Сім'я", "Світ сім'ї", "Журнал для батьків", "Обдарована дитина" та іншу літературу з сімейно-шкільного виховання.

Встановленню контактів сприяє спілкування батьків і класного керівника у процесі виконання батьками педагогічних доручень. Це може бути керівництво гуртком за інтересами, дитячим клубом, об'єднанням за місцем проживання, спортивною секцією; сприяння у проведенні екскурсій, в організації зустрічей з цікавими людьми; у створенні класної бібліотеки; участь у розвитку і зміцненні матеріальної бази школи, у вирішенні господарських завдань тощо.

До форм індивідуальної роботи належать педагогічні консультації, в основі яких лежать відповіді на запитання батьків. Психолого-педагогічними

основами консультації є прихильне ставлення учителів до ініціативи батьків; вияв готовності до надання допомоги сім'ї; конкретні рекомендації і поради з питань, з якими звернулись до педагога батьки.

До колективних форм роботи з батьками належать:

Батьківська школа, що створюється для переконання всіх батьків у необхідності вивчення основ гуманістичної педагогіки, педагогіки співробітництва, діяльнісного підходу. Результатом повинно стати стимулювання намагання поповнювати свої знання, оволодіння практичними навичками виховання дітей у сім'ї.

Педагогічний лекторій, метою якого є акцентування уваги батьків на актуальних проблемах виховання. Ця форма забезпечує оволодіння батьками систематичними знаннями основ теорії виховання.

Університет педагогічних знань, який передбачає більш складні, порівняно з попередніми, форми роботи по оволодінню теорією виховання. Навчання передбачає лекційний курс, а також семінарські заняття.

Підсумкові річні науково-практичні конференції батьків з проблем виховання. Визначається найбільш актуальна проблема з питань сімейного виховання, протягом року проводиться її теоретичне і практичне вивчення в школі і сім'ї, наприкінці року підводяться підсумки.

День відкритих дверей або батьківський день – проводиться, як правило, перед початком чверті, семестру з метою привернути увагу батьків до роботи всієї школи, до питань виховання. До цього дня для батьків готується концерт з попередніми виступами шкільного активу, проводиться зустріч в класах, організують виставки кращих малюнків, учнівських виробів та ін., проводяться спортивні змагання на приз батьківського комітету, перегляд художніх фільмів на теми виховання та інше.

Класні батьківські збори – традиційна форма роботи, що проводиться 1-2 рази на чверть. Проте методика проведення зборів потребує удосконалення. Одним із підходів до організації класних зборів є проблемне формулювання теми зборів (наприклад, "Чи можна запізнитись з вихованням доброти?").

Ефективному проведенню таких зборів може допомогти завчасно складений опитувальник у письмовій формі.

Індивідуальна робота з учнями займає велике місце у діяльності класного керівника. Орієнтуючись, в основному, на учнівський колектив, класний керівник не може не враховувати особливостей окремих учнів, їхніх інтересів і нахилів.

У кожному класі є учні, що вимагають до себе особливої уваги. Це відстаючі в навчанні, ледачі, недисципліновані, самовпевнені, зарозумілі. За допомогою класного активу, вчителів, батьків, класний керівник має допомогти їм подолати труднощі. Додаткової уваги потребують сором'язливі та малоактивні учні. Їх слід заохочувати і поступово залучати до спільної трудової діяльності, проводити з ними індивідуальні бесіди, давати доручення.

Індивідуальний підхід в процесі виховання заключається в тому, щоб тримати в полі зору кожного учня, знати його особливості, спиратися на

позитивні якості, надавати йому повсякденну допомогу в складних випадках та заохочувати за гарні поступки. Дотримання індивідуального підходу необхідно навіть у такій справі як розміщення учнів у класі. Учні з поганим зором та послабленим слухом зазвичай саджають за перші парти. Враховується існування дружніх стосунків в класі, гарних друзів прагнуть посадити поряд. Рухливих та неврівноважених саджають поряд зі спокійними та організованими школярами. Класний керівник не допускає, щоб поряд, за однією партою, сиділи недисципліновані учні. Все це забезпечує нормальні умови для роботи в класі.

Діяльність класного керівника спрямовується на створення у класі сприятливого середовища для формування особистості учнів, педагогічне проектування та забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку учня, пошук найбільш ефективних прийомів і методів здійснення виховного впливу на кожного школяра.

Основними напрямками індивідуальної роботи класного керівника з учнями є:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їх розвитку;
- встановлення міжособистісних контактів із кожною дитиною;
- створення в класному колективі умов для прояву і розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, задоволення соціальне цінних і особистісно значущих інтересів та потреб учнів;
- вивчення та врахування в роботі стану фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів;
- розв'язання питання соціальної адаптації учнів в умовах дитячого та педагогічного колективу;
- надання індивідуальної допомоги учням, які мають проблеми в адаптації до життєдіяльності класу, відносинах з учителем та іншими членами колективу навчального закладу, виконанні норм і правил поведінки у школі та поза її межами;
- профілактична робота з учнями «групи ризику» (дітьми, які виховуються у дисфункційних сім'ях, схильні до правопорушень, вживають наркогенні речовини);
- взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною та іншими службами навчального закладу з метою проектування індивідуальної траєкторії розвитку учнів, педагогічної підтримки суспільне корисних ініціатив учнів, корекції відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їх особистості;
- сприяння вихованцям у діяльності з самопізнання, самовизначення і та саморозвитку;
- діагностика результатів навчання, виховання і розвитку кожного учня, ' облік їхніх особистих досягнень.

Під час розробки плану класний керівник може використати прийоми й методи психолого-педагогічної діагностики, вивчення матеріалів медичного

та психологічного обстеження учнів, складання індивідуальних характеристик вихованців, оформлення карти захоплень та інтересів учнів, їхніх батьків, ведення щоденника особистих досягнень учнів, визначення разом із вихованцем та його батьками найближчих перспектив розвитку, індивідуальні консультації та бесіди, педагогічний консилиум, створення ситуацій успіху та вибору, розробка та реалізація програми колекційної діяльності, організація занять гуртка «Пізнай себе» тощо.

Індивідуальна робота з батьками дозволяє встановити безпосередній контакт із кожним членом родини учня, домогтись більшого взаєморозуміння в пошуку шляхів розвивального впливу на особистість дитини. Тому класний керівник включає у план роботи відвідування родин учнів, індивідуальні бесіди з батьками, спільне визначення перспектив і засобів розвитку учня, педагогічні консультації, індивідуальні доручення.

Інформування батьків про хід і результати навчання, виховання й розвитку учнів здійснюється класним керівником за допомогою тематичних і підсумкових батьківських зборів, індивідуальних консультацій, перевірки щоденників учнів, складання карт розвитку дітей і таблиць результатів навчальної діяльності, ведення щоденників спостереження за процесом розвитку дитини чи зошитів досягнень учнів, написання батькам листів-характеристик, записок-повідомлень, вітальних листівок і листів подяки.

Розділ плану «Робота з батьками» учитель може оформити так, як це зробила К. Задо – класний керівник 5-го класу.

Строк проведення	Найменування справ
Вересень	<ol style="list-style-type: none"> 1. Батьківські збори «Давайте познайомимось». 2. Анкетування батьків. 3. Вибори батьківської ради та планування її діяльності. 4. Формування картотеки родин учнів
Жовтень	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відвідування родин учнів. 2. Збори батьків та учнів із планування спільної діяльності «Наші загальні справи». 3. День відкритих дверей. Екскурсія по навчальних кабінетах школи «Знайомимося з нашими вчителями». 4. Педагогічна консультація для батьків «Як допомогти дитині добре вчитись»
Листопад	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аналіз навчальної роботи за I чверть. Лист батькам про досягнення дітей у різних видах діяльності. 2. Лекція психолога «Пізнавальні процеси особистості й умови її розвитку». 3. Відвідування родин учнів. 4. Індивідуальні педагогічні доручення окремим батькам з підготовки до обміну досвідом на батьківських зборах на тему «Пізнавальні ігри в родині»
Грудень	<ol style="list-style-type: none"> 1. Батьківські збори «Розвиток пізнавальних інтересів

	дітей у родині». 2. Виставка для батьків та учнів «Ми – люди творчі». 3. Колективна творча справа «Готуємось до Нового року»
Січень	1. Відвідування родин учнів. 2. Творчий звіт учнів перед батьками за підсумками II чверті. 3. Лижна прогулянка за місто разом з батьками
Лютий	1. Тематична консультація для батьків хлопчиків «У родині росте син». 2. КВК дітей і батьків
Березень	1. Свято мам і бабусь. 2. Тематична консультація для батьків «У родині росте дочка». 3. Спільне формування програми гуртка для дівчинок «Дівичі-майстрині» (ведуть мами). 4. Відвідування родин учнів
Квітень	1. Створення екрана успішності учнів. 2. Виставка кращих робіт учнів, зошитів, щоденників. 3. Лекція «Традиції сімейного читання». 4. Огляд літератури для батьків «Домашня бібліотека»
Травень	1. Анкета для батьків «Плани на літо». 2. Збори батьків та учнів «Підсумки року». 3. Підготовка листів подяки. 4. Концерт для батьків
Червень	1. Одноденний похід учнів і батьків «Визначні пам'ятки рідного краю». 2. Благоустрій класної кімнати

Шостим компонентом плану роботи класного керівника може стати розділ **«Вивчення стану й ефективності виховного процесу у класі»**. Необхідність включення цього розділу у план роботи класного наставника обумовлюється тим, що за відсутності достовірної, підданої ретельному аналізу інформації про розвиток особистості учнів, формування колективу класу, стан і результати виховного процесу ставиться під сумнів педагогічна доцільність усієї досить складної та трудомісткої діяльності вчителя та його колег.

Як об'єкти дослідження стану й ефективності виховного процесу у класі можуть бути вибрані:

- а) розвиток особистості учнів;
- б) формування класного колективу;
- в) наявність в учнів та їхніх батьків почуття задоволеності життєдіяльністю у класі.

При вивченні процесу й результатів розвитку особистості учнів класному керівнику варто скористатись діагностичними розробками вчених. Наприклад, хорошою підказкою педагогу є розроблена професором

Н. Масловою діагностична схема «Загальний рівень розвитку особистості школяра».

Порада вченого. Доктор педагогічних наук Н. Маслова пропонує вивчати процес і результати розвитку особистості дитини за такою схемою.

1. Збір загальних відомостей про школяра: стать, вік, стан здоров'я й фізичного розвитку, умови життя в родині (склад родини, наявність інших дітей, матеріально-побутове становище, освітній, трудовий, моральний статус батьків, ставлення старших до дитини, застосування заохочень, покарань).

2. Знайомство з режимом дня школяра, використанням вільного часу, участю в домашній праці.

3. Виявлення основних характерологічних особливостей школяра (переважний настрій, прояви самостійності, свободи, працьовитості, допитливості, товаришкості й ін.).

4. Виявлення основних реакцій школяра на різний тон і характер звертання до нього: задушевність, прохання, суворість, пред'явлення вимог (шляхом спостереження).

5. Визначення здатності школяра управляти своїми почуттями, бажаннями, потребами шляхом спостереження в конфліктних ситуаціях і ситуаціях вільного вибору.

6. Вплив самооцінки школяра, ступінь задоволеності собою, своєю поведінкою й успіхами, його вміння аналізувати свої вчинки та бачити себе з боку й у майбутньому.

7. Виявлення загального світогляду школяра, кола читання й інтересів, схильностей, ставлення до музики, телепередач, кіно, театру, суспільно-політичних подій. Культура мови.

8. Виявлення ставлення до навчальної праці (активність, наполегливість, старанність, самостійність, організованість у навчанні, інтерес до окремих навчальних предметів, відповідальність у виконанні домашніх завдань, мотиви навчання, ставлення до навчальних успіхів і невдач своїх товаришів).

9. Виявлення ставлення школяра до фізичної праці (звички й уміння обслуговувати себе, інтерес до виконання трудових доручень, прояв добровільності, ініціативи, самостійності, точності та швидкості у виконанні трудових справ, уміння працювати індивідуально й у колективі).

10. Визначення найбільш виражених спеціальних здібностей школяра (за результатами діяльності та провідних занять, особливо у вільний час).

11. Особливості спілкування школяра (стосунки з близькими, старшими, молодшими, однолітками, педагогами, незнайомими. За що цінує дорослих, товаришів, друзів? Чи здатний до дружби, співчуття іншим людям? Конфліктність у спілкуванні, ступінь авторитарності, становище в колективі, основні симпатії й антипатії школяра у спілкуванні).

12. Прояв моральних якостей у вчинках і поведінці школяра (чесність і справедливість, критичність і самокритичність, почуття власного достоїнства, відповідальність і дисциплінованість у справах і вчинках тощо).

13. Виявлення загальної спрямованості й рівня домагань особистості (особиста, суспільна, ділова спрямованість у діяльності й відносинах школяра; провідні мрії й ідеали та їх відображення в діяльності; адекватність, завищення чи заниження домагань особистості в діяльності та спілкуванні).

14. Виявлення особливостей темпераменту (прояв у діяльності та спілкуванні емоцій, частоти та швидкості їх зміни, швидкість і переключення уваги, темп діяльності, екстравертність чи інтровертність, слабкість, сила, урівноваженість, рухливість, інертність вищої нервової діяльності, ригідність чи пластичність).

При дослідженні процесів, що відбуваються у класному колективі, класному керівнику необхідно звернути увагу на такі важливі сторони життя колективу, як:

- сформованість соціально вартісної спільної діяльності;
- наявність пріоритетного (домінуючого) виду діяльності;
- активність і самореалізація учнів у спільній діяльності;
- стан емоційно-психологічних відносин;
- стан ділових відносин;
- наявність зв'язків з іншими групами й окремими індивідами;
- розвиток учнівського самоврядування.

При пошуку відповіді на запитання: «Наскільки учні та їхні батьки задоволені життєдіяльністю у класному колективі?» у полі зору класного наставника повинні знаходитись такі аспекти, як комфортність і захищеність особистості учня, його ставлення до основних сторін життєдіяльності у класі; наявність у батьків почуття задоволеності результатами навчання й виховання своєї дитини, її становищем у класному колективі.

Запитання для самостійного опрацювання та самоконтролю

1. У чому полягає сутність взаємодії педагогів і сім'ї?
2. На чому має ґрунтуватися взаємодія класного керівника з батьками учнів?
3. У чому полягають основні завдання взаємодії класного керівника з батьками учнів?
4. Що включає в себе поняття «вивчення родини»?
5. Які форми взаємодії класного керівника з батьками учнів використовуються у сучасних загальноосвітніх навчальних закладах? Які з них видаються вам найбільш ефективними?
6. Які форми роботи використовуються з педагогічної просвіти батьків?
7. Який зміст має індивідуальна робота школи з батьками? В чому полягає сутність впливу школи через учнів на виховне середовище родини?

Основи педагогічної майстерності
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1.
Сутність та зміст педагогічної майстерності.
Лекція №1

Тема: «Сутність педагогічної діяльності та майстерності вчителя»

План

1. Зміст педагогічної діяльності та функції педагога
2. Педагогічна майстерність та її складові
3. Поняття педагогічної техніки
- 3.1. Внутрішня техніка вчителя
- 3.2. Зовнішня техніка вчителя

Самостійна робота

Культура зовнішнього вигляду вчителя.

1. Зміст педагогічної діяльності та функції педагога

Педагог – це фахівець, який має спеціальну підготовку і професійно провадить навчально-виховну роботу в різних освітньо-виховних системах.

Педагогічна діяльність - це процес активної взаємодії вчителя з учнями, у результаті якої в учня формуються певні знання, навички, вміння. Оволодіння цими знаннями залежить від рівня власної активності учня. Педагог цю активність спрямовує, контролює, надає відповідну інформацію і засоби.

Педагогічна діяльність – це діяльність педагога в навчально-виховному процесі, спрямована на формування і розвиток особистості вихованців. Які властивості повинен мати педагог, щоб його можна було назвати вихователем? Що стоїть за словами «педагогічна майстерність педагога»?

Безперечно, будь-яка майстерність, у тому числі й педагогічна, розкривається в діяльності, причому в діяльності ефективній. Саме таке розуміння майстерності прийняте в педагогіці.

Ефективність процесу виховання багато в чому залежить від дій педагога – суб'єкта педагогічного процесу, тобто вихователя, який безпосередньо й багатогранно впливає на кожний його компонент. Головне – педагог повинен зробити вихованця центральною постаттю цього процесу, його активним, свідомим, повноправним та самостійним учасником. Завдання вихователя полягає в тому, щоб формувати у вихованця мотивацію, навички та вміння самовдосконалення, озброїти його ефективною методикою, прищепити почуття суб'єктності в педагогічному процесі. Впоратися з цим дуже складним завданням може тільки справжній майстер своєї справи.

Складовими педагогічної діяльності є також об'єкт і суб'єкт. Об'єкт – це те, на що спрямована діяльність (матеріал, що підлягає перебудуванню, зміні). Він пасивний і залежить від активності **суб'єкта** – ініціатора й організатора процесу перетворення.

Об'єктом педагогічної діяльності вважається учень. Але особливістю учня є те, що він одночасно виступає і суб'єктом, активним учасником навчально-виховного процесу. Вчитель, зазвичай, є суб'єктом педагогічної діяльності, але разом з тим виступає об'єктом, оскільки

учні, як активні учасники педагогічного процесу, теж здійснюють свій вплив на педагога, чим спонукають його до певних змін. Важливим завданням вчителя у цьому контексті є допомогти дитині стати суб'єктом педагогічної діяльності.

У діяльності вчителя вчені-педагоги (Н.В.Кузьміна, В.О.Сластьонін, А.І.Щербаков) виділяють такі **основні функції**:

- **конструктивну** (відбір і визначення структури навчального матеріалу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, дидактичних принципів, вимог навчальних програм, а також розробка плану навчального процесу, відбір навчального обладнання, створення дидактичних засобів і т. ін.);

- **організаторську** (залучення учнів до різних видів навчальної роботи);

- **комунікативну** (встановлення ефективних взаємовідносин з учнями, їх батьками, педагогічним колективом);

- **гностичну** (забезпечення наукового підходу до вивчення педагогічних явищ, дослідження учня і учнівського колективу, навчального процесу і результатів педагогічної діяльності: пошук потрібної інформації, експерименти, аналіз власної практики і досвіду інших вчителів).

Успішність педагогічної діяльності великою мірою залежить від використаних засобів, що поділяються на **дві групи**:

1) матеріальні (обладнання, меблі, ТЗН тощо);

2) нематеріальні (методи, прийоми, форми, види роботи з учнями).

Особливої уваги заслуговує такий **компонент педагогічної діяльності** як **результат**. Основною відмінністю результату педагогічної діяльності є те, що він віддалений у часі і невизначений. Звичайно, плануючи свою роботу, ставлячи перед собою певну мету, вчитель прагне передбачити конкретний результат, побачити наслідки власної праці. Та успішність навчання чи виховання залежить не лише від діяльності вчителя, але й від діяльності самих учнів та багатьох інших факторів.

Якою повинна бути діяльність вчителя, що забезпечуватиме досягнення поставленої мети, очікуваних результатів? Відповідати можна по-різному: успішною, вдалою, ефективною, професійною, результативною...

Щоб проаналізувати складові педагогічної майстерності, слід чітко визначити **структуру діяльності педагога**, яка включає низку взаємозумовлених компонентів.

• **Діагностична діяльність** пов'язана з вивченням індивідуально-психічних особливостей і вихованості учнів, виявленням і визначенням рівня їхньої загальної освіти й духовності, навичок і вмінь, необхідних для ефективно професійної та повсякденної діяльності. У зв'язку з цим діагностика індивідуально-психічних особливостей набуває важливого значення. Ще К. Д. Ушинський наголосив: щоб виховувати людину всебічно, насамперед слід знати її всебічно. Безперечно, для цього вихователь повинен досконало володіти технологією і процедурою вивчення індивідуально-психічних особливостей вихованців, вмінням ставити обґрунтований діагноз на основі цих досліджень. Отже, він водночас повинен бути психологом-дослідником і

мати для цього відповідні навички та вміння. Окрім цього, така робота потребує від нього високих духовних якостей.

- **Орієнтовно-прогностична діяльність** полягає в умінні педагога визначати конкретні цілі, зміст, методику виховної діяльності, передбачити її результати на основі знання рівня індивідуальної підготовленості окремих вихованців, злагожденості та згуртованості колективу. Він спочатку ставить діагноз, а потім визначає конкретні орієнтири для формування і розвитку особистості кожного вихованця і всього колективу.

- Наслідком цієї діяльності є **конструктивно-проектувальна**, яка передбачає постійне вдосконалення педагогом методики проведення різних навчально-виховних заходів. Характер використаних методів і конкретна методика насамперед залежать від результатів попередніх дій. Але в будь-якому разі ця діяльність потребує від нього психолого-педагогічного мислення, педагогічної спрямованості, ініціативи, творчості, володіння багатим арсеналом організації виховних заходів і глибоких психологічних та педагогічних знань.

- Після цього обов'язкова **організаційна діяльність**. Від умілого планування навчально-виховної роботи і визначення оптимальних шляхів її реалізації, обґрунтованості конкретних заходів залежать перебіг педагогічного процесу та його конкретні результати.

- **Практичне здійснення конкретних педагогічних заходів** передбачає наявність у вихователя навичок і вмінь їх проведення, ефективних педагогічних методик. Ця діяльність потребує досконалої педагогічної техніки.

2. Педагогічна майстерність та її складові

У роздумах над процесами виховання людини як пріоритетної сфери її діяльності **К.Д. Ушинський** намагався знайти засади тієї науки, яка була б визначальною у складному процесі формування особистості. Здавалося б, що такою наукою є педагогіка. Проте в результаті власних пошуків він прийшов до парадоксального висновку: "Педагогіка — не наука, а мистецтво, — найбільше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво, складне й обширне, воно спирається на безліч обширних і складних наук; як мистецтво, воно, крім знань, вимагає здібності й нахилу, і як мистецтво ж, воно прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілком ніколи недосяжний: до ідеалу досконалої людини".

Професіоналізм людини в будь-якій сфері діяльності багато в чому залежить від рівня сформованості її майстерності. В педагогічній діяльності майстерність є важливим чинником ефективності навчально-виховної роботи.

Педагогічна майстерність тісно переплітається з поняттям "**педагогічне мистецтво**". Помилково вважати, що ці терміни перебувають у прямій ієрархічній залежності: педагогічне мистецтво - найвищий етап прояву майстерності. Насправді зв'язок між ними не прямолінійний, а діалектично зумовлений.

Важливо розуміти етимологічну сутність цих понять.

Мистецтво

Українська енциклопедія дає таке визначення поняття "мистецтво": "Мистецтво — одна із форм суспільної свідомості, складова частина духовної культури людства, специфічний рід практично-духовного освоєння світу. Мистецтво відносять до всіх форм практичної діяльності, коли вона здійснюється вміло, майстерно, вправно не лише в технологічному, а й естетичному сенсі". **"Великий тлумачний словник сучасної української мови"** дає таке визначення цього поняття: "Мистецтво: 1. Творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність. 2. Досконале вміння в якійсь справі, галузі".

Важливо знати, що мистецтво, як вияв творчості, характерне для будь-якої форми практичної діяльності. А для педагогічної — передусім.

Майстерність

Майстерність — це високе мистецтво, довершене вміння в будь-якій галузі. У **"Великому тлумачному словнику сучасної української мови"** знаходимо: "Майстерний: 1. Який досконало знає свою справу; умілий, досвідчений. // Який усе вміє робити. // Який відзначається вправністю; вправний. 2. Який робиться, виконується з великою вправністю. // Зроблений, виконаний дуже вміло; досконалий. Майстерність: 1. Властивість за значенням майстерний. 2. Висока якість виконаної роботи, твору тощо; досконалість".

Майстерність може виявитися в діяльності актора, письменника, педагога, лікаря, інженера-конструктора, пілота, архітектора, агронома-рослинника, кухаря та ін.

Мистецтво пов'язане передусім з творчим виявом особистості, з креативним характером її діяльності, що ґрунтується на емоційній сфері і спрямоване на пробудження й формування емоційних почуттів.

Педагогічна майстерність виявляється не в теоретичних знаннях, а в конкретній діяльності. У педагогічній літературі зустрічаються різні тлумачення поняття "педагогічна майстерність". Наведемо лише окремі з них.

Майстерність педагогічна — "високе і таке, що постійно удосконалюється, мистецтво виховання й навчання, доступне для кожного педагога, який працює за покликанням і який любить дітей".

"Педагогічна майстерність" — це характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями педагогічної майстерності педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність)".

Майстерність — "найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється в тому, що у відведений час педагог досягає оптимальних результатів".

"...Педагогічна майстерність — це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі".

"Педагогічна майстерність — це досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного учня, забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей, духовного збагачення школярів".

"Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерела людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим".

С. У. Гончаренко так визначає педагогічну майстерність: «Це характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями педагогічної майстерності педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність)».

На думку **І. П. Підласого**, майстерність учителя проявляється в уміннях організовувати навчальний процес, активізувати учнів, розвивати їхні здібності, самостійність, допитливість, ефективно проводити виховну роботу, формувати в учнів високу моральність, почуття патріотизму, працелюбність, викликати позитивні емоційні почуття в самому процесі учіння. «Сутність педагогічної майстерності – це своєрідний сплав особистої культури, знань і кругозору вчителя, його всебічної теоретичної підготовки з досконалим володінням прийомами навчання і виховання, педагогічною технікою і передовим досвідом».

Наведені визначення поняття "педагогічна майстерність" не виключають одне одного, а лише доповнюють, розширюють сутність феномена "педагогічна майстерність".

Педагогічну майстерність не можна пов'язувати з якимось особливим даром, ототожнювати (як це нерідко зустрічається в науковій літературі та на рівні побутових міркувань) з вродженими якостями. Адже якості не передаються спадково.

Педагогічна професія є масовою і тут не можна покладатися на талант окремих індивідуальностей. Тому мав рацію **А.С. Макаренко**, коли писав: "Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, але це спеціальність, якої треба навчитись, як треба навчати лікаря його майстерності, як треба навчати музиканта". Макаренко, по суті, вперше в педагогіці акцентував увагу на необхідності розробляти теоретичні засади педагогічної майстерності, а в системі підготовки вчителів-вихователів наполегливо працювати над формуванням у них комплексу умінь і навичок вияву педагогічної майстерності.

Звернімо увагу на думки **А.С. Макаренка**, які стосуються проблеми педагогічної майстерності.

"Майстерність — це те, чого можна добитися, і як може бути відомий майстер-токарь, чудовий майстер-лікар, так повинен і може бути чудовим майстром педагог. Я певен, що всі ми з вами — люди однакові. Я працював 32 роки, і кожний учитель який працював більш чи менш тривалий час, — майстер, якщо він не ледар. І кожний з вас, молодих педагогів, буде неодмінно майстром, якщо не покине нашої справи, а наскільки він оволодіває майстерністю, — залежить від власної наполегливості".

"Я переконаний, що навчити виховувати так само легко можна, як навчити математики, як навчити читати, як навчити бути хорошим фрезерувальником чи токарем, і я навчав. В чому полягало таке навчання? Насамперед в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, а потім в організації його спеціальних знань та навичок, без яких жоден вихователь не може бути хорошим вихователем, не може працювати тому, що в нього не поставлений голос, він не вміє розмовляти з дитиною і не знає, в яких випадках як треба говорити. Без подібного вміння не може бути хорошого вихователя. Не може бути хорошим вихователем той, хто не володіє мімікою, не може надати своєму обличчю потрібного виразу або стримати свого настрою. Вихователь повинен уміти організовувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен рух його виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче. Якщо вихователь не знає цього, то кого він може виховувати?"

Я переконаний, що в майбутньому в педагогічних вузах неодмінно викладатимуть і постановку голосу, і позу, і володіння своїм організмом, і володіння своїм обличчям, і без такої роботи я не уявляю собі роботи вихователя".

Педагогічна майстерність — досить складне, багаторівневе, системне утворення інтегративного характеру. Для цілісного сприйняття моделі педагогічної майстерності треба виокремити такі модулі: морально-духовні вартості, професійні знання, соціально-педагогічні якості, педагогічні уміння, педагогічна техніка.

Сучасний погляд на проблему українськими вченими відображено таким чином: "педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі". (І.А. Зязюн)

Рефлексія - це здатність зосередитись на собі самому й опанувати самого себе як об'єкт, який має своє специфічне значення - здатність пізнавати самого себе. Отже, рефлексію педагогічної діяльності треба розглядати як якість, властиву всім, хто здійснює педагогічну діяльність. Чим вище рівень рефлексивних умінь, тим вище загальний рівень культури професійної педагогічної діяльності. Найвищий характеризується критичною й адекватною оцінкою різноманітних сторін власної особистості й діяльності, ясним розумінням причин своїх творчих успіхів і невдач, передбаченням розвитку в себе нових якостей.

Рівень рефлексивної саморегуляції педагога відповідає його професійній майстерності і є психологічною основою його педагогічної творчості. Розрізняють такі **рівні педагогічної рефлексії:**

репродуктивний - педагог може викласти, представити послідовність своїх педагогічних дій на природній, життєвій мові. При цьому педагог не вміє оцінити актуальність і складність педагогічних проблем; уважає будь-яку педагогічну задачу такою, яку легко розв'язати; поведінку й інтелектуальний рівень учнів оцінює суб'єктивно (подобається - не подобається);

аналітичний - педагог уміє проаналізувати свою педагогічну діяльність відповідно до того алгоритму, який освоїв на даний момент. При цьому правильно використовує найбільш відомі категорії психолого-педагогічних наук, здійснює цілеспрямоване педагогічне спостереження, організує досвідну роботу; уміє розробляти (проекувати) та коректувати навчально-програмну документацію; оцінює діяльність учнів за її результатами;

прогностичний - педагог уміє самостійно вичленувати та сформулювати педагогічну проблему, адекватно оцінити її актуальність і складність; уміє вибрати методику аналізу педагогічного процесу з кількох відомих йому; використовує для аналізу педагогічної й навчальної діяльності загальнонаукові методи, наприклад, системний підхід. На основі проведеного аналізу намічає шляхи, методи та засоби педагогічного впливу. А застосування загальнонаукових методів дозволяє прогнозувати результати цього впливу з більшою чи меншою точністю;

Складові педагогічної майстерності:

Сьогодні українська педагогічна наука виокремлює **чотири основні складові педагогічної майстерності:**

- 1) гуманістична спрямованість;
- 2) професійна компетентність;
- 3) педагогічні здібності;
- 4) педагогічна техніка.

Гуманістична спрямованість – ключова характеристика педагогічної майстерності. Спрямованість – це ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації особистості.

Гуманістична спрямованість (гуманний – людський у своєму ставленні і діях до інших людей) передбачає орієнтацію на іншу людину (зокрема на учня), гуманне ставлення до інших, врахування потреб вихованців, вибір доцільних засобів впливу та взаємодії, крім цього – гідне самоствердження самого педагога, як кваліфікованого, вимогливого, гуманного вчителя, тобто, утвердження ним вищих духовних цінностей, моральних норм поведінки.

Основними складовими професійної компетентності вчителя є його знання: з дисципліни, яку він викладає, педагогіки, психології та методики.

Але слід зважати на те, що ці знання повинні бути комплексними, синтезованими, а не відокремленими одні від одних. В один і той же момент часу вчитель має володіти тим матеріалом, який викладає, усвідомлювати,

як краще донести його до дітей, враховуючи при цьому психологічні особливості школярів. Для того, щоб викликати в учнів зацікавленість навчальним предметом, зробити інформацію “живою” і доступнішою для дітей, знання педагога повинні бути особистісно забарвленими, тобто, вчителю варто висловлювати власне ставлення до навчального матеріалу, особисте розуміння проблеми, власні міркування. **Визначальною особливістю знань вчителя є їх постійне оновлення та поповнення**, адже педагог – це людина, яка вчиться протягом життя, постійно самовдосконалюється, працює над собою.

Успішність педагогічної діяльності великою мірою залежатиме від педагогічних здібностей вчителя. Серед основних здібностей до педагогічної діяльності виділяють:

- **комунікативні** – здатність до спілкування, до встановлення контактів і зв'язків;
- **перцептивні** – професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати та розуміти іншу людину;
- **динамічні** – здатність активно впливати на іншу особистість;
- **емоційна стабільність** – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації;
- **оптимістичне прогнозування** – передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній;
- **креативність** – здатність до творчості.

Крім цього, важливими можна назвати **організаторські здібності**, конструктивні (вміння відбирати та логічно вибудовувати матеріал), гностичні (здатність до пізнання нового), дидактичні (вміння навчати інших) та ін.

Визначаються **кілька рівнів оволодіння педагогічної майстерністю**:

елементарний рівень – педагог володіє лише окремими елементами професійної діяльності;

базовий рівень – педагог володіє основами педагогічної майстерності (цей рівень мають випускники вищих навчальних закладів);

досконалий рівень – характеризується чіткою спрямованістю дій педагога, їх високою якістю;

творчий рівень – характеризується ініціативністю, творчістю у професійній діяльності. Педагог самостійно конструює оригінальні, педагогічно доцільні прийоми й способи взаємодії. Причому його діяльність базується на результатах рефлексивного аналізу.

Стрижневий компонент педагогічної культури – педагогічна майстерність, яка передбачає синтез розвинутого психолого-педагогічного мислення, професійно-педагогічних знань, навичок і вмінь, емоційно-вольових засобів виразності, що дають змогу педагогові успішно вирішувати навчально-виховні завдання.

Педагогічна культура – оволодіння педагогом педагогічним досвідом людства, ступінь його досконалості в педагогічній діяльності, досягнутий рівень розвитку його особистості.

Основні складові педагогічної культури:

- педагогічна спрямованість;
- психолого-педагогічна ерудиція;
- гармонія розвинутих інтелектуальних і моральних якостей;
- висока педагогічна майстерність і організованість;
- уміння продуктивно поєднувати навчально-виховну і науково-дослідницьку діяльність;
- сукупність професійно важливих якостей;
- педагогічно спрямоване спілкування і поведінка;
- постійне самовдосконалення.

Педагог має бути Особистістю з великої літери, справжнім майстром своєї справи, який може протистояти труднощам сьогодення і здатний піднятися над ними.

3. Поняття педагогічної техніки

Практичний рівень опанування досвіду людства визначається як педагогічна техніка – «комплекс знань, умінь, навичок, необхідних педагогу для того, щоб ефективно застосувати на практиці вибрані ним методи педагогічного впливу як на окремих вихованців, так і на дитячий колектив у цілому. Володіння педагогічною технікою є складовою частиною педагогічної майстерності, потребує глибоких спеціальних знань з педагогіки і психології та особливої практичної підготовки».

«Учитель-майстер, володіючи арсеналом педагогічних засобів, вибирає із них найбільш економні та ефективні, які забезпечують досягнення запроєктованих з оптимальними зусиллями».

До основних елементів педагогічної техніки належать: техніка мовлення (голос, дихання, дикція, інтонаційне забарвлення і т.п.), виразний показ почуттів і ставлень (міміка, пантоміміка, зовнішній вигляд вчителя загалом), професійна самопрезентація педагогом свого психічного стану (самоконтроль, витримка тощо). Тобто, це ті вміння, які допомагають вчителю через візуальний і аудіальний бік сприймання донести до вихованців свої думки і почуття, сприяють творчій поведінці та ефективній взаємодії з дітьми.

Українські педагоги у понятті “педагогічна техніка” виділяють дві групи складових.

Перша група пов’язана з умінням вчителя керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування вміння оціальної перцепції (техніка керування увагою, увагою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, голосом, темпом мовлення).

Друга група пов’язана з умінням вплинути на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням, організація колективних творчих справ тощо.

Складові першої та другої груп педагогічної техніки спрямовані або на організацію внутрішнього самопочуття педагога, або на вміння це почуття адекватно виявити зовні. Тому **педагогічну техніку поділяють** ажно на зовнішню і внутрішню, відповідно до мети її використання.

Внутрішня техніка – це створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю і почуття.

Зовнішня техніка – це втілення внутрішнього переживання особистості вчителя в його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці.

Оволодіння педагогічною майстерністю та її складовими потребує значного досвіду, а також роботи вчителя над собою.

3.1. ВНУТРІШНЯ ТЕХНІКА ВЧИТЕЛЯ

Важливим елементом педагогічної техніки вчителя є здатність володіти собою, керувати своїм самопочуттям, тобто **внутрішня техніка**. Самопочуття педагога не є його особистою справою, оскільки часто відображається на учнях, їхніх батьках, колегах по роботі, впливає на взаємини, атмосферу в класі. Здатність володіти собою допомагає вчителеві бути витриманим і наполегливим у здійсненні педагогічних задумів, дає змогу ефективно взаємодіяти у конфліктних ситуаціях, забезпечує продуктивність діяльності педагога та підтримує його працездатність протягом тривалого часу.

Досягти оптимального внутрішнього стану в педагогічній роботі важко, бо вона є емоційно напруженою і, як писав В.О.Сухомлинський, “це робота серця і нервів”.

Важливими якостями, які дадуть змогу впевнено, без зайвого емоційного напруження здійснювати свою професійну діяльність, на думку сучасних педагогів, є:

- педагогічний оптимізм;
- впевненість в собі як у вчителеві, відсутність страху перед дітьми;
- вміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладнання, рішучість).

Загалом усі ці якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності. В її основі – позитивне емоційне ставлення до себе, учнів, праці. Саме позитивні емоції активізують, надихають учителя, надають йому впевненості, зумовлюють почуття радості, позитивно впливають на стосунки у педагогічній діяльності. Натомість негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку і діяльність, викликають тривожність, страх, підозру.

Здатність керувати собою свідчить про сформованість багаторівневої системи саморегуляції особистості.

На формування психологічної саморегуляції впливають, насамперед, характеристики нервової діяльності, особистісні якості та система виховання. Проблема психологічної саморегуляції у професійній діяльності вчителя найчастіше розглядається у контексті керування педагогом внутрішнім

самопочуттям, психологічним налаштуванням на майбутню діяльність. У зв'язку з цим, під саморегуляцією розуміють створення вчителем потрібних або бажаних станів, тобто таких, які забезпечують ефективність його дій.

Психологічне налаштування – це створення стану готовності до виконання певної діяльності. Психологічне налаштування на урок, на майбутнє спілкування з класом, виникнення і реалізація так званого комунікативного натхнення – є складний процес, який визначається індивідуальністю вчителя, особливостями учнівського колективу, обставинами діяльності.

Більшість педагогів систематично здійснюють психологічне налаштування на урок, готуються до зустрічі з дітьми. У цьому процесі значна роль відводиться таким емоційно значущим моментам, як мислене переживання майбутнього уроку, заходу, вироблення свого емоційного ставлення до об'єктів діяльності.

Професія педагога висуває серйозні вимоги до емоційної сфери особистості. Ситуації емоційної напруженості у педагогічній діяльності можуть породжувати неадекватні оцінки, імпульсивні дії стосовно учнів, сприяють розвитку таких особистісних рис, як безініціативність, пасивність, почуття власної професійної непридатності. Надмірні емоційні переживання часто супроводжуються тремтінням кінцівок, помітними змінами в міміці, прискореним серцебиттям. Це негативно відображається на самопочутті педагога, викликає сильну перевтому, зниження працездатності. Отже, основним елементом внутрішньої техніки є регуляція емоційної сфери, тобто, формування емоційної стійкості у професійній діяльності.

Вчитель у своїй діяльності повинен прагнути до успішного розв'язання поставлених перед ним завдань незалежно від впливу різних негативних факторів, завжди володіти собою і залишатися для учнів прикладом. Але зовнішнє стримування емоцій, коли всередині відбувається бурхливий емоційний процес, не призводить до заспокоєння, а навпаки, підвищує емоційну напругу і негативно відбивається на здоров'ї. Однак вчителю в більшості випадків потрібна не медична допомога, а соціально-психологічна – для вироблення необхідних якостей і навичок, спрямованих на збереження емоційних резервів організму.

Що ж для цього потрібно? Як можна оволодіти навичками внутрішньої техніки? Педагогічна наука пропонує ряд способів, **шляхів досягнення емоційної саморегуляції**, які допоможуть майбутнім педагогам у їхньому професійному становленні.

1. Звернення до власного почуття обов'язку у зв'язку з усвідомленням соціальної ролі професії, ціннісними установками. Тобто, вчитель говорить собі: “Я повинен діяти так, бо я педагог” або “Я мушу це зробити, бо моє завдання...”. Цей спосіб саморегуляції досить складний, оскільки пов'язаний із спрямованістю особистості, її установками, переконаннями. Але в тому випадку, коли особистісні переконання вчителя, його педагогічні принципи сформовані, вони слугуватимуть надійним підґрунтям для емоційної саморегуляції в педагогічній діяльності.

2. Метод фізичних дій. У кожної людини у напруженому емоційному стані змінюється міміка, темп мовлення, дихання, пульс, колір обличчя і т.п. Та емоційна напруга зменшиться, якщо людина переключить увагу з причини гніву чи суму на їхні зовнішні прояви – вираз обличчя, сльози, сміх тощо. Це свідчить про те, що емоційні та фізичні стани людини взаємопов'язані і впливають один на одного. Тому, очевидно, однаково правильними є твердження: “Ми сміємося, бо нам весело” і “Нам весело, тому що ми сміємося”.

Найпростіший, але досить ефективний спосіб емоційної саморегуляції – це розслаблення мимічних м'язів. Здатність розслабляти м'язи обличчя, а також довільно і свідомо контролювати їх стан, дозволяє керувати і відповідними емоціями. Так, коли у гніві стискаються зуби, змінюється вираз обличчя, потрібно лише запитати себе: “Чи не стиснуті мої зуби?”, “Як виглядає моє обличчя?” і мимічні м'язи почнуть розслаблятися. Уміння регулювати м'язове напруження, контролювати дихання, змінювати темп мовлення і рухів називають методом фізичних дій. **Суть цього методу** – у виконанні фізичних дій, які повинні відповідати певному емоційному стану і здатні викликати у людини потрібні емоції.

Наприклад: у вчителя поганий настрій, немає бажання проводити урок. Як у такому випадку може допомогти метод фізичних дій? Педагог міркує: “Якби я був у хорошому настрої, це було б так: я енергійною ходою ввійшов би в клас, бадьоро привітався, посміхнувся, доброзичливим поглядом оглянув учнів...”. Одночасно педагог повинен фізично відтворити усі ці дії. Тобто, суть цього методу полягає в тому, що для того, щоб викликати у себе певний настрій, необхідно діяти так, ніби ви вже перебуваєте у цьому настрої.

Оскільки з **емоційним станом пов'язане і дихання, то його контроль і регуляція зможуть допомогти у саморегуляції настрою**. Можна спостерігати, як змінюється дихання людини в різних емоційних станах: рівне дихання під час сну, прискорене, часте при хвилюванні і т.п. А контролюючи дихання, знижуючи його темп і збільшуючи глибину можна зменшити хвилювання.

Так само і **зміна темпу рухів і швидкості мовлення може допомогти у саморегуляції вчителя**. Приміром, якщо потрібно заспокоїтися, пригасити хвилювання, необхідно почати повільніше ходити по класу, говорити у нешвидкому й рівномірному темпі. За кілька хвилин спрацює саморегуляція організму, хвилювання зменшиться, а то й зовсім зійде нанівець.

Реакції такого типу називаються психосоматичними. Вони діють як рефлекси, тобто призводять до обов'язкових, запрограмованих змін. Це пояснюється міцним зв'язком фізичного і психічного станів. При цьому дія – первинна, а емоція – вторинна. Тому, впливаючи на фізичний стан, ми можемо викликати певні емоційні реакції. Вчитель з привітною посмішкою і сам стає життєрадісним. Якщо ж настрій поганий, варто подумати про щось приємне і з допомогою невеликого вольового зусилля викликати посмішку на обличчі. І поганий настрій поступово відійде.

Загалом метод фізичних дій є ефективним засобом мобілізації творчого самопочуття педагога, шляхом до подолання поганого настрою безпосередньо перед початком або в процесі педагогічної діяльності.

3. Самонавіювання на фоні загального м'язового розслаблення і психічного спокою (з допомогою аутогенного тренування). Психологічна сутність цього прийому полягає у зародженні та укріпленні віри в себе як суб'єкта діяльності. Самонавіювання пов'язано з величезною концентрацією психічних процесів (уваги, уяви, мислення, пам'яті) на об'єкті діяльності. Внутрішня зосередженість дозволяє яскраво, чітко уявити той стан, до якого прагне педагог. **Техніка самонавіювання ґрунтується на аутогенному тренуванні**, яке містить словесні вказівки. Ці словесні формули вчитель може промовляти “про себе” або вголос вранці чи ввечері, по дорозі на роботу, під час робочого дня, перед важкою бесідою. Та найкраще навіювання здійснюється на фоні загального м'язового розслаблення і психічного спокою. Тому **аутотренінг, як правило, охоплює три основні етапи:** 1)розслаблення; 2)самонавіювання (вплив за допомогою спеціальних формул на певні установки) на фоні стану релаксації; 3)вихід зі стану релаксації.

Релаксація – це фізичне і психічне розслаблення. Її мета – підготовка тіла і психіки до діяльності, зосередження на своєму внутрішньому світі, звільнення від зайвого фізичного та емоційного напруження. Дія релаксації заснована на механізмі взаємовпливу. Між станом тіла і станом нервової системи існує взаємозв'язок: тіло розслабляється у міру того, як заспокоюється мозок, а мозок заспокоюється в залежності від того, як розслаблюється тіло.

Розглянемо, як досягається розслаблення, релаксація. Спочатку потрібно зайняти зручну позу, закрити очі та зосередитись на своєму емоційному стані, усвідомити його (“Я схвильований, мені необхідно заспокоїтись”). Другий крок – це зосередження на обличчі, прийняття спокійного, розслабленого його виразу і спрямування думок на щось приємне. Таким чином можна пригасити гостроту негативного переживання. Далі відбувається розслаблення шкіри обличчя, кистей рук з допомогою самомасажу (подумки). Після цього увага зосереджується на розслабленні язика, гортані, регуляції дихання. Потрібно стежити, щоб розслаблення супроводжувалося відчуттям задоволення, позитивними емоційними переживаннями.

Релаксація, зазвичай, поєднується з прийомами самонавіювання. Слово – надзвичайно сильний подразник, який може впливати на процеси головного мозку, а через них – на процеси внутрішніх органів і емоційні стани. Процес **самонавіювання** здійснюється шляхом багаторазового повторення певних словесних тверджень – “формул” самонавіювання. Завдяки ним майбутні вчителі мають змогу знижувати рівень емоційної напруги, формувати стійкий оптимізм, життєрадісність, розвивати самоконтроль, комунікабельність, рішучість, навіювати інтерес, терпіння щодо дітей тощо. Наприклад: “Мені подобається спілкуватися з батьками. Подобається

допомагати їм у вихованні дитини. Я відчуваю, що моя професійна майстерність знадобиться їм, і мені від цього стає приємно”.

Для відпочинку можна використовувати наступну формулу: “Я спокійний; я абсолютно спокійний; я добре відпочиваю і набираюся сил; відпочиває кожна клітинка мого організму; відпочиває кожен м’яз; відпочиває кожен нерв; свіжість і бадьорість наповнюють мене; я зібраний і уважний; попереду плідний день; я відпочиваю”.

Промовляти формули не обов’язково точно за текстом. Важливо знайти свою власну тезу, яка б впливала на вас найефективніше. Приміром, якщо ви людина, що не любить директив і наказів, то і текст формули варто будувати в м’якій манері, у формі переконання: “Я спокійний і впевнений у собі. Я повинен зберігати внутрішню стабільність, бо попереду в мене важкий урок”. Якщо ви людина емоційна, то ваш текст повинен містити яскраві прикметники: “Я відчуваю внутрішню стабільність, як міцний фундамент гарної, чудової будівлі”. Якщо ж ви людина стримана і водночас сильна, енергійна, ваша формула може звучати як короткий і різкий наказ чи команда: “Я повинен бути спокійним! Спокій! Впевненість у собі!”

Крім того, текст формули повинен містити ваші ціннісні установки, відображати ваш світогляд. Якщо ви людина самостійна і завжди намагаєтеся орієнтуватися лише на власні переконання, текст формули може починатися словами “Я хочу...”, “Я повинен...”. Якщо ви орієнтуєтеся на суспільну думку, то ваша формула починається так: “Всі люди мене бачать як людину...”, “Усі мої знайомі ставляться до мене, як до людини...”. Якщо ви вірите у свій генотип, астрологічний знак, то навіюєте собі таке: “Мої батьки, дідусі й бабусі, усі в нашому роду володіють...”, “За знаком я Дракон, тому...”.

Для того, щоб процес самонавіювання пройшов успішно, варто скористатися такими **правилами**:

- 1) попередньо можна виділити кілька “критичних” ситуацій, для розв’язання яких насамперед потрібна здатність до самонавіювання (у студентів це, зазвичай, ситуації екзаменів, захисту дипломних робіт; у вчителів – публічні виступи, конфліктні ситуації на роботі чи в сім’ї, безсоння і т.п.);
- 2) для оперативного користування формулою бажано мати короткий текст із декількох фраз;
- 3) самонавіювання повинно бути конструктивним, позитивним, життєстверджувальним (не можна навіювати негативне);
- 4) формула має бути чітка, лаконічна; послідовність словесних формул така: хочу – можу – буду – є (“Я хочу бути спокійним, і впевненим, я можу..., буду..., я спокійний і впевнений);
- 5) самонавіювання передбачає багаторазове повторення формул (іноді до семи разів); найкраще їх промовляти щоденно зранку після сну і ввечері перед сном;
- 6) промовляти формули слід у стані зосередженості, сконцентрованості;

7) в залежності від особливостей конкретної особистості та способу життя, щоденні вправи такого виду можуть продовжуватися від кількох тижнів до кількох місяців;

8) важливо також безсумнівно, беззастережно вірити у “магічні властивості” слів, які проголошуються.

Крім цього, для успішного самонавіювання, звичайно, потрібна систематична робота.

4. Розрядка в діяльності. Уміння керувати емоціями не виключає їхньої негативної дії. На ґрунті постійних негативних реакцій розвиваються різноманітні захворювання. Для їх нейтралізації потрібні не просто гальмування, уникнення ситуацій, що викликають негативні стани, а й розрядка негативних емоцій за допомогою приємної діяльності, якою може бути слухання музики, заняття спортом, спілкування з природою, читання книг тощо.

Музикотерапія – це засіб керування психічним станом людини за допомогою музики. Так, ритмічна музика, як правило, піднімає настрій, працездатність людини. Мінорна, лірична мелодія сприяє розслабленню, викликає стан спокою. Музикотерапія використовується для лікування і створення доброго настрою здавна. Вона передбачає наявність хорошої фонотеки, вміння грати на музичних інструментах. Причому важливий не рівень музичних здібностей, а ступінь задоволення, яке отримує людина від цих занять. Переносячись у сферу мистецтва, людина отримує позитивні емоції, дія яких гальмує негативне ставлення і сприяє врівноваженню емоційного стану.

Для прикладу можна навести перелік музичних творів, звучання яких діє заспокійливо: П.І.Чайковський. Пісня без слів; В.А.Моцарт. Нічна серенада: друга частина для струнного оркестру; А.Вівальді. Концерт для флейти. – Ч.2; Х.Глюк. Мелодія; Т.Альбініні. Адажіо; Ф.Ліст. Ноктюрн; Й.С.Бах. Арія з сюїти №3; Е.Гріг. Пісня Сольвейг та ін.

Крім того, ефективними в музикотерапії можуть бути твори: М.Огінський. Полонез (при перевтомі і нервовому виснаженні); Ф.Шуберт. Аве Марія (у пригніченому меланхолічному настрої); П.Чайковський. Сентиментальний вальс (при вираженій дратівливості, гніві); П.Чайковський. Баркарола, К.Сен-Санс. Лебідь, Дж. Леннон. Вчора (діють розслаблююче); Монті. Чардаш, М.Легран. Шербурські парасольки (мають тонізуючий вплив); А.Рубінштейн. Мелодія (зменшує відчуття тривоги та невпевненості); Л.Бетховен. Місячна соната, Й.С. Бах. Кантата №2 (зменшують роздратованість, розчарування).

Розумне заняття спортом приносить так звану “м’язову радість”. Виконання фізичних вправ, прогулянки, ігри на свіжому повітрі допомагають відчувати фізичну й естетичну насолоду, акумулюють бадьорий настрій, хороше робоче самопочуття. Однак, вчителю потрібно враховувати тип власної нервової системи. Так, рухлива спортивна гра з елементами азарту не може бути розрядкою, відпочинком для представників слабого типу нервової системи: вони відчуватимуть напруженість; в той же час осіб з сильним типом такий відпочинок мобілізує, стимулює, підвищує бадьорість.

Бібліотерапія – це вплив на психіку людини завдяки читанню книг. Вона допомагає заспокоїтися, налаштуватися на філософські роздуми або ж, навпаки, збудити потребу активно діяти. Читаючи, людина непомітно для себе захоплюється світом, який створив письменник, стає ніби співучасником подій, радіє, думає і переживає разом з героями твору, забуваючи про власні проблеми.

Працетерапія – засіб керування психічним станом людини за допомогою включення в активну трудову діяльність.

Танцювальна терапія – засіб керування психічним станом людини за допомогою танцю.

Відеотерапія – засіб керування психічним станом людини завдяки перегляду фільмів.

Усі ці способи впливу пов'язані з включенням у ту діяльність, яка приносить задоволення.

Імітаційна гра – це активний метод самоуправління психічним станом, який полягає у програванні суб'єктом ролі такої людини, якою б йому хотілося бути. Наприклад, вчитель, який мав неприємну розмову з директором, може уявити себе в ролі завідувача відділом освіти, який вказує директору школи на певні недоліки в роботі.

Гумор теж здатний справляти позитивний вплив на емоційну сферу людини. Педагог у складній ситуації може безболісно відновити робочу атмосферу дотепним зауваженням, вимогою, висловленою в жартівливому тоні, гумор сприяє налагодженню ефективних взаємин учасників педагогічного процесу.

5. Емоційне налаштування на урок. Емоційне настроювання на творчу діяльність на уроці допомагає досягти найкращих результатів у праці, відчувати натхнення, отримувати задоволення від роботи. У цьому процесі значна роль відводиться таким емоційно значущим моментам, як мисленне переживання майбутнього уроку, вироблення емоційного ставлення до об'єктів діяльності, прагнення співвіднести матеріал уроку з власним особистісним досвідом, що допомагає емоційно висвітлити матеріал, побачити в ньому нові зв'язки. У педагогічній літературі виділяють такі основні напрямки роботи з емоційного налаштування перед уроком:

1) Звернення до матеріалу уроку, пошук в ньому потрібних “манків” (термін К.С.Станіславського), тобто привабливого ядра, цікавих моментів в матеріалі та методиці уроку. Важливо зуміти побачити щось приємне, цікаве для себе в матеріалі уроку за будь-яких несприятливих умов.

2) “Надзавдання уроку”. Прямо чи опосередковано усвідомленість задуму, мети, завдань уроку впливають на волю, розум, почуття вчителя, збуджуючи його творчу енергію. “Надзавдання уроку” – це та кінцева мета виховуючого навчання, яку вчитель ставить перед собою. Це середня і дальня перспектива навчання, стратегічний план вчителя.⁴⁰ Адже завдання конкретного уроку – це лише ланка у складному і тривалому процесі навчання школярів. “Надзавдання” підіймає вчителя над масою окремих уроків, навчальних фактів, дозволяє розуміти їх з погляду перспектив, допомагає педагогу усвідомити, для чого він працює, чого зрештою прагне.

3) Створення позитивної установки. Позитивне ставлення до самого себе, задоволення собою і власною професійною діяльністю необхідні вчителю для успішного розвитку емоційної стійкості, почуття власної гідності. Якщо педагог задоволений собою і своєю професійною діяльністю, то він не відчуватиме надмірного емоційного напруження під час спілкування з учнями, з більшою готовністю йтиме на контакт з дітьми, позитивно впливатиме на їхню особистість. Тому педагогу важливо бути психологічно налаштованим на успіх, впевненим в тому, що мета буде досягнута. Необхідно привчити себе до успіху, зробити його звичним для себе. Адже, як писав Х.Ліндеман, “зберігати у своїй пам’яті негативні уявлення рівнозначно повільному самогубству”.

Отже, можна знайти фактори, які б стимулювали виникнення робочого настрою, відповідного емоційного стану, допомагали у формуванні емоційної стійкості та саморегуляції вчителя. Та які б способи опанування внутрішньою технікою не використовувалися педагогом, важливо, щоб вони допомагали у професійній діяльності – у підготовці до уроку, налаштуванні на урок, відновленні сил після напруженої праці, розв’язанні проблемних ситуацій та конфліктів.

3.2. ЗОВНІШНЯ ТЕХНІКА ВЧИТЕЛЯ (невербальні засоби)

Педагог повинен не лише володіти своїми відчуттями та емоціями, регулювати їх з допомогою волі, але й вміти адекватно та емоційно виявляти свій внутрішній стан, думки, почуття назовні. “Вихованець сприймає вашу душу та ваші думки не тому, що знає, що у вас на душі робиться, а тому, що бачить вас, слухає вас”⁴², – писав А.С.Макаренко, нагадуючи педагогам про необхідність дбати не лише про сутність власної діяльності, а й про зовнішнє виявлення своїх намірів, свого духовного потенціалу.

Елементами зовнішньої техніки вчителя є *вербальні* (мовні) та *невербальні* (міміка, пантоміміка) засоби. **Невербальні засоби спілкування** – це взаємне розміщення співрозмовників, відстань між ними, поза, міміка, жести, напрямок погляду та його зміни. У педагогічній діяльності знання особливостей зовнішнього вияву емоційних станів, відображених у міміці й пантоміміці, важливе як для правильного розуміння внутрішнього світу школярів, так і для розвитку вміння вчителем адекватно передавати своє ставлення.

Загалом невербальні способи вираження свого “Я” бувають:

- 1) *успадковані* (зріст, комплекція, розріз очей);
- 2) *сформовані* (зачіска, хода, міміка, одяг).

Про роль невербальних засобів у ефективній взаємодії свідчать результати спеціальних досліджень. Так, психологами встановлено, що у процесі спілкування між людьми 60-80% комунікації здійснюється за рахунок невербальних засобів впливу і лише 20-40% інформації передається вербально.

Знання і розуміння вчителем мови тіла допоможе зацікавити аудиторію, викликати довіру, а також правильно інтерпретувати невербальну інформацію в процесі педагогічної взаємодії.

До зовнішньої техніки вчитель має бути дуже уважним. В одязі та зовнішності потрібні скромність, елегантність, почуття міри, розуміння ситуації. Зовнішність вчителя впливає і на його власний психічний стан, адже незадоволення собою пригнічує, а впевненість у приємному враженні на учнів знімає скутість, додає сил. Звідси і вимога до зовнішнього вигляду педагога – естетика одягу, міміки, постави, жесту. Естетична виразність виявляється у привітності, стриманості рухів, доцільних жестах, у поставі й ході.

Невербальна комунікація – це складний процес взаємодії людей, в якому беруть участь не лише слова, а й інтонація, жести, рухи всього тіла. Для того, щоб зрозуміти комплексне значення “мови тіла”, варто розглянути її основні складові: пантоміміку, міміку, візуальний контакт та міжособистісний простір.

Пантоміміка – це виражальні рухи всього тіла або окремої його частини. Вона створює загальний образ людини. Приміром, гарна, виразна *постава* виражає внутрішню гідність особистості. Найчастіше постава є результатом спеціальних вправ і сформованої звички. Допомагають заняття спортом, спеціальні прийоми: уявити, ніби ви стоїте навшпиньках, або ж постояти біля стіни тощо. Вчителю необхідно виробити манеру правильно стояти перед учнями на уроці: ноги на ширині 12-15 см, одна нога трохи висунута вперед. Не можна забувати про погані звички: похитування, тупцювання, манеру триматися за спинку стільця, крутити в руках сторонні предмети, почухувати голову, терти носа, триматися за вухо і т.п. Важливим тут є самоконтроль учителя, вміння подивитися на себе збоку, очима дітей.

Слід звернути увагу на **ходу**, яка теж несе інформацію про стан людини, її здоров'я, настрій, вік, характер, іноді – професію. Загалом можна стверджувати, що люди, які ходять швидко та розмахують руками, мають ясну ціль і готові негайно її реалізувати. Ті, що зазвичай тримають руки в кишенях, навіть у теплу погоду, найчастіше критичні і потайні. Люди, що знаходяться в пригніченому стані, також часто ходять, тримаючи руки в кишенях, тягнуть ноги і рідко дивляться вгору.

Якщо людина зайнята розв'язанням певних проблем, то часто вона ходить у так званій медитативній позі: голова опущена, руки зчеплені за спиною, хода повільна.

Самозадоволені, дещо помпезні люди ходять з піднятим підборіддям, їх руки рухаються підкреслено інтенсивно, ноги наче дерев'яні. Таке крокування характерне для лідера.

Хода повинна гармоніювати з особистістю педагога.

До характеристики **жестів** підходять з декількох позицій. Перш за все, жести поділяють на описові та психологічні. **Описові жести** (показ розміру, форми, швидкості) ілюструють хід думок. Вони менше потрібні, але застосовуються часто. Значно важливіші **психологічні жести**, які виражають почуття, внутрішній стан людини. Наприклад, на подив вказують розведені в різні боки руки, на застереження – притиснутий до губів палець руки.

За іншою класифікацією **жести** бувають **умовні** – застосовувані у певних народів, груп людей (наприклад, кивнути головою зверху вниз у східних слов'ян означає “так”, у болгар – “ні”), і **неумовні** – прийняті всіма без попередніх пояснень. **Серед неумовних жестів виділяють: вказівні** (вказують на предмет), **описуючі** (вимовив “кавун” – і описав рукою коло); **зображуючі** (благання, жести пантоміми); **емоційні** (передають різноманітні почуття: гнів, розпач, безпорадність, радість), ці жести вважають психологічними – вони підсилюють смисл, тісніше пов'язані з підтекстом, аніж з текстом; **ритмічні** (зливаються з ритмікою звука, слова, підкреслюють не окремі моменти мовлення, а весь його ритм (відбивання такту маршового тексту, жест-диригент при скандуванні слів).

Існує підхід до характеристики жестів, як до жестів позитивних і негативних. Розглянемо основні з них.

Позитивні жести.

1. **Розкриті руки долонями** догори означають приязність, відкритість, бажання спілкуватися. Часто цей жест супроводжується піднятими плечима. Людина ніби хоче сказати: “Що ще ви від мене хочете?”.

Виробивши звичку в процесі спілкування тримати долоні відкритими, вчитель може підвищити довіру до себе. І навпаки, якщо жест відкритих долонь стає звичним, зменшується кількість брехні в мовленні людини. Відкриті долоні педагога заохочуватимуть співбесідників бути відвертими, щирими й довірливими.

2. **Рука біля щоки означає**, що людина знаходиться у стані роздумів про щось. Та цей жест є досить неоднозначним.

Наприклад, якщо учень дивиться вдалину, причому його тіло випрямлене, а ноги міцностоять на підлозі, то насправді він не слухає пояснення. А якщо учень нахилився вперед, сидячи на краю стільця, схилив голову набік та сперся нею на руку – він дійсно слухає.

3. **Схилена набік голова** означає інтерес, зацікавленість, створює враження інтенсивного слухання. Про це слід пам'ятати вчителю, якому за мінімум часу потрібно повідомити максимум інформації. Коли слухачі втрачають “хід думки”, то голови випрямляються, плечі спочатку піднімаються, потім опускаються, погляд починає ковзати по стелі, стінах, інших людях, і, нарешті, тіло приймає позу, спрямовану до виходу з приміщення. У цьому випадку вчитель, лектор повинен зрозуміти, що йому невербально передають: “Досить”.

4. **Маніпуляції з предметом** (прикушування кінчика якого-небудь предмета: дужки окулярів, олівця, ручки) свідчать про невпевненість під час розв'язання проблеми, потребу в додатковій інформації. Маніпуляції з предметами часто є приводом виграти час. Приміром, коли людина повільно знімає окуляри, старанно витирає скельця (деякі люди можуть це робити по п'ять разів на годину), або коли окуляри знімають і людина починає гризти або просто тримати в роті кінець дужки. Оскільки говорити з яким-небудь предметом в роті складно, то людина отримує можливість відмовчатися,

займаючись тим часом пошуком нової інформації чи нових варіантів вирішення проблеми.

Крім цього, розв'язуючи складне питання, багато людей починають ходити вперед-назад. Про велику зосередженість під час прийняття рішення свідчить жест: затиснення носа рукою, поєднане із закритими очима. У процесі роздумів над прийняттям правильного рішення може відбуватися ще й почісування підборіддя.

Негативні жести.

1.Руки, схрещені на грудях, – це захисна, оборонна реакція або фіксована позиція, з якої людина не хоче зрушитися. Дослідження свідчать, що коли слухачі схрещують руки на грудях, то у них не лише складається негативне ставлення до лектора (вчителя), але й менша увага звертається на те, що вони чують, засвоюється менший обсяг інформації.

Положення рук у цьому жесті може бути різним. Так, щоб дізнатися, зайняв співбесідник захисну позицію, чи просто комфортно влаштувався, сплївши руки, потрібно подивитися на його кисті: розслаблені, чи стиснуті в кулаки? Кулаки свідчать про ворожу й наступальну позицію людини. Часто це супроводжується стиснутими зубами та почервонілим обличчям.

2.Перехрещені ноги, подібно захисним бар'ерам, сформованим з допомогою рук, є ознакою негативного або оборонного ставлення людини.

Якщо одна нога акуратно лежить на іншій – це нормальне положення схрещених ніг, яке може використовуватися для вираження схвильованого стану, стриманої або захисної позиції. Але часто люди так сидять на лекціях, під час тривалого сидіння на незручних стільцях, або в холодну погоду.

Коли закинута нога на ногу супроводжується ще й схрещеними руками, це означає, що людина “відключилася”, “випала” з розмови.

Закидання ноги на ногу з утворенням кута свідчить про те, що тут присутній дух суперництва та протиріч.

Люди з швидкою реакцією, яких важко переконати під час суперечки, часто сидять, закинувши ногу на ногу і обхопивши ногу руками. Це ознака впевнених людей, до яких потрібен спеціальний підхід для досягнення спільної мови.

3.Переплетені пальці рук означають розчарування і бажання людини приховати своє негативне ставлення. Цей жест має три варіанти: схрещені пальці рук піднято на рівні обличчя, руки лежать на столі, на колінах, коли людина сидить, або внизу перед собою, коли людина стоїть.

4.Захист рота рукою є першою ознакою обману. Наприклад, якщо п'ятирічна дитина скаже неправду своїм батькам, то відразу прикриє рот однією або обома руками. У дорослого цей жест трансформується в інші, наприклад, коли рука прикриває рот, а великий палець притиснутий до щоки. Звичайно, це опис лише деяких жестів, які супроводжують процес комунікативної взаємодії. Первинні знання, а особливо свідоме спостереження за власними жестами та жестикуляцією інших людей є найкращим способом дослідження і вивчення прийомів невербальної комунікації.

Жести самого вчителя повинні бути естетичними (адже вони є елементом загальної культури людини), невимушеними, стриманими, доцільними і конгруентними, тобто мають відповідати словесним сигналам. Якщо жести не є конгруентними, то слухачі більше довіряють жестам, аніж словам. При цьому варто враховувати, що жести, як і інші рухи корпусу, найчастіше випереджають хід висловлюваної думки, а не йдуть за нею.

Жести вчителя не мусять мати фамільярного або вульгарного відтінку, недопустимим є використання жестів жаргонного характеру. Жести вчителя з перших хвилин мають створювати певний настрій: плавні, рівномірні жести сприяють встановленню спокійної робочої обстановки. Найкращий жест той, який настільки органічний, що є непомітним.

Останнім часом ставиться питання про обов'язкове знання вчителем жестів кримінального, злочинного середовища, певних закритих систем спілкування (наркоманів). Як свідчать дослідження, вони все частіше використовуються учнями і дали б можливість учителю попередити злочин, жорстоке поводження в шкільному середовищі, зрозуміти внутрішні проблеми учнів.

Міміка – це виражальні рухи м'язів обличчя. Міміка разом з жестами підвищують емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню.

Діти “читають” з обличчя вчителя, здогадуючись про його відчуття і настрої, тому обличчя повинно не лише виражати, а й приховувати деякі почуття (наприклад, особисті негаразди). Слід показувати на обличчі та в жестах те, що стосується справи, сприяє здійсненню навчально-виховних завдань.

Дослідження психологічного комфорту в педагогічному процесі свідчать: учні віддають перевагу вчителю з доброзичливим виразом обличчя, а також люблять людей з високим рівнем зовнішньої емоційності. Необхідність високого рівня мімічної емоційності зумовлена тим, що учням легше працювати з учителем, обличчя якого можна “читати”, і важче – якщо обличчя застигло: тоді вони не відчувають зворотного зв'язку у спілкуванні, їм не зрозуміло, що при цьому думає чи відчуває вчитель. Однак слід пам'ятати, що надмірна рухливість м'язів обличчя або очей може стати серйозною перешкодою у спілкуванні, викликати сміх і глузування у класі.

Часто вчитель виробляє спеціальну “маску впливу”: строгий вираз обличчя, нахмурений лоб, стислі губи, напружена нижня щелепа, але діти дуже швидко перестають на неї реагувати.

Учителю необхідно вивчити можливості свого обличчя, виробити вміння користуватися виразним поглядом, уникати надмірної динамічності м'язів обличчя і очей, а також і неживої статичності. Міміка вчителя повинна бути стриманою, вона покликана виражати зацікавленість, доброзичливе ставлення, допомагати у створенні сприятливого клімату на уроках та в позаурочний час.

Візуальний контакт (контакт очей) – це погляд співрозмовників, фіксований один на одному, що означає зацікавленість партнером і зосередженість на тому, що він говорить.

Найвиразнішими на обличчі людини є очі. Погляд відіграє роль керуючого впливу, забезпечуючи зворотний зв'язок, інформацію про поведінку партнера і ступінь його залученості до комунікації.

Дослідження свідчать, що розмовляючи, люди дивляться одне на одного в середньому 35-50 (30-60) відсотків часу, протягом якого відбувається розмова. Зазвичай, погляд спрямований на очі співрозмовника і затримується на них 5-7 секунд. Протягом решти часу співрозмовники дивляться деінде. На співбесідника частіше поглядає той, хто слухає, а не той, хто говорить. Люди відводять очі тоді, коли задають запитання, від яких вони почуваються незручно, відчувають вину. Якщо ж люди під час розмови дивляться одне на одного більше 60% часу, то вони, очевидно, більше зацікавлені співрозмовником, а не тим, що він каже. Це може бути в двох випадках: коли співрозмовника вважають цікавим (в такому випадку зіниці очей будуть розширені), або коли людина налаштована вороже і невербально посилає виклик (в такому випадку зіниці будуть звужені). Однак слід пам'ятати, що розширені (а іноді звужені) зіниці можуть свідчити про розслабленість, вживання алкоголю, наркотиків. До того ж потрібно враховувати якість освітлення та наявність хвороб.

Люди, у яких переважає абстрактне мислення, прагнуть до більшої кількості візуальних контактів на відміну від тих, чиє мислення має конкретний характер. Якщо людина нечесна або щось приховує, то її очі зустрічаються з очима співрозмовника менше, ніж 30% усього періоду спілкування.⁵³

У педагогічній діяльності візуальний контакт виконує таку важливу функцію, тобто, відкритий, доброзичливий погляд вчителя в очі дитини потрібен не лише для встановлення контакту, а й для задоволення емоційних потреб учня. І в навчанні, і в позаурочний час вихованці мають відчувати не лише суворий контроль з боку педагога, а й ласкавий погляд дорослого, що додасть впевненості в собі, у своїх силах. Тому вчителеві важливо навчитися тримати в полі зору всіх учнів. Оптимальний ритм обміну поглядами на уроці: індивідуальний контакт очей чергується з охопленням очима всього класу; саме цим і створюється так зване *робоче коло уваги*.

Чергування, переключення погляду є важливим і при вислуховуванні відповіді учня: поглядаючи на нього, вчитель дає йому зрозуміти, що він його чує, вслуховується, отже – зацікавлений, оцінить об'єктивно; поглядаючи на клас, учитель повертає увагу решти учнів до того, хто відповідає.

Вчитель має враховувати, що його погляд діє тим сильніше, чим ближче він до учня. Стійкий візуальний контакт свідчить про зацікавленість, відкритість, однак не варто перебирати міру. Занадто стійкий, пильний погляд учень може зрозуміти по-своєму: вчитель підозріливий, слідкує за мною, прискіпується до мене. Через це дитина може почуватися пригнічено. Байдужий, ковзаючий погляд теж неприємний: не зрозуміло, чи бачить тебе

вчитель, чи дивиться “крізь тебе”. Загалом свідомий розвиток візуальної техніки є ефективним шляхом здійснення комунікативної взаємодії у педагогічному процесі.

Тактильна комунікація (дотики) теж відіграє значну роль у житті людини, але необхідно враховувати, що її значення змінюється з віком. Лагідними доторками в дитячому віці ми засвідчуємо малюку свою любов, а це для нього найголовніше – відчувати любов, захищеність, свою необхідність, значущість. Підлітків дратують дотики дорослих, оскільки вони підкреслено прагнуть незалежності та ревно оберігають свій особистісний простір. Контакт з підлітком можуть сприяти дотики ніби випадкові, необов’язкові, м’які та спокійні.

У педагогічному процесі дотики мусять бути вмотивованими, зрозумілими; оскільки вони пов’язані з проникненням у чужий життєвий простір. Особливо хворобливо сприймають учні зверхньо-фамільярні рухи (поплескування по плечах, по щоці, поскубування волосся) або ж ті, що несуть відтінок сили, тиску.

Існує певний зв’язок між дотиками й емоційним станом, який психологи визначають як кінестетичний якір. Цей “якір” можна ефективно використати в педагогічному процесі. Наприклад, якщо під час розмови класти свою руку на руку співрозмовника в ті моменти, коли він говорить щось приємне для себе, а в кінці бесіди, розлучаючись, знову скористатися цим дотиком, то зростає вірогідність того, що партнер вийде після спілкування з вами у доброму настрої. Зафіксувавши позитивні емоції співрозмовника своїми дотиками (строго до одного і того ж місця) і повторивши цей дотик у кінці розмови, ми закріплюємо також позитивне ставлення до себе, поглиблюємо взаємну симпатію.

Міжособистісний простір – відстань між тими, хто спілкується, та просторова організація спілкування (розміщення співрозмовників) – теж є ознаками взаємодії.

Спеціалісти визначають 5 видів дистанцій, на якій можуть знаходитися партнери по спілкуванню.

№ п/п	Дистанції	Відстань	Співрозмовники	Ситуація
1.	Інтимна	Менше 40-50 см	Батьки, діти, закохані	Духовна близькість, повна взаємодія. Вторгнення сторонніх розцінюється як недоречні зазіхання.
2.	Особистісна	Від 0,4-0,5 до 1,3-1,5 м	Друзі, однодумці	На цій відстані, як правило, розмовляють друзі, люди, які добре знайомі і довіряють один одному, захоплені спільною діяльністю.
3.	Соціальна (суспіль-на)	Від 1,2-1,5 до 2м	Приятелі, колеги по роботі	Відповідає неформальному товариському спілкуванню, на цій відстані зручно обмінюватися новинами або просто поговорити.
4.	Формальна	Від 2 до 3,7-4 м	Керівник, підлеглий; діловий партнер.	Характерна для ділових, офіційних взаємин; найкраще підходить для розмови з шефом чи підлеглими на початку переговорів, з класом –
5.	Публічна	4-7 м	Лектор за кафедрою	Дозволяє утриматися від спілкування або ж обмінятися декількома словами.

Відстань більше 7 м не дає можливості чітко сприймати міміку, ще більша (12 м) – жести і рухи корпусу. Це призводить до появи бар'єрів у спілкуванні. Тому зміна дистанції може бути прийомом привертання уваги учнів під час уроку. Приміром, скорочення дистанції збільшить силу впливу.

Разом з тим, перехід від однієї категорії спілкування до іншої мусить бути вмотивований для його учасників, особливо для учня. Вчитель може використовувати просторову близькість для встановлення більш довірливих взаємин з учнями, але дуже обережно – надмірне наближення до співрозмовника може сприйматися як посягання на особистість, виглядати нетактовним.

Зона найбільш ефективного контакту на уроці – перші три парті. Саме вони потрапляють у перші три дистанції, а ті, хто сидить за першою – в особистісну і навіть інтимну. Решта – на публічній відстані. Вчителю для ефективного ведення уроку необхідно досягти так званої проксемічної різноманітності та рівності: не бігаючи безперервно й хаотично по класу, він, однак, мусить змінювати періодично своє положення в класі, щоб зменшити напругу на одних учнів і активно включити в робочий простір інших. При цьому необхідно пам'ятати про напрямок пересувань у класі. Рекомендується рух вперед і назад, а не в сторони (маячіння перед класом).

У процесі спілкування важливо враховувати і *розміщення* співрозмовників. Те, під яким кутом стоять чи сидять люди стосовно один одного, дає інформацію про їхні стосунки і впливає на забезпечення ефективної взаємодії.

Отже, якщо вчителю потрібно знайти спільну мову під час педагогічної взаємодії, краще використовувати трикутну диспозицію.

Спосіб розміщення людей під час спілкування за столом теж має значення для налагодження продуктивних стосунків. **Психологи виділяють 4 основні способи розміщення учасників комунікації за столом:**

1) **Кутове розміщення** характерне для людей, зайнятих дружною, невимушеною розмовою. Ця позиція сприяє постійному контакту очей, дає простір для жестикуляції і можливість спостерігати за жестами співрозмовника.

2) **Позиція ділової взаємодії** найчастіше зустрічається тоді, коли двоє людей разом, у співавторстві працюють над певною проблемою. Це одна з найбільш вдалих стратегічних позицій для висунення, обговорення та прийняття спільних рішень.

3) **Конкуруючо-захисна позиція** за столом може викликати бажання оборонятися, атмосферу суперництва. Таке положення співрозмовників може призвести до того, що кожна сторона буде притримуватися своєї думки, оскільки стіл стає бар'єром між ними. Люди займають такі позиції за столом в тому випадку, коли вони знаходяться в стосунках суперництва, або коли один із них читає іншому нотацію. Якщо зустріч відбувається в кабінеті, то таке розміщення свідчить також про стосунки субординації.

4) **Незалежна позиція** (характерна для людей, які не бажають взаємодіяти одне з одним. Вона свідчить про відсутність зацікавленості, іноді –

ворожість. Такого розміщення слід уникати тоді, коли потрібна відверта розмова між людьми.

Знання про можливості невербальних засобів спілкування та вміння їх використовувати неодмінно допоможуть вчителю в організації ефективної взаємодії з учнями, у власній професійній самореалізації.

Питання для самоконтролю:

1. Яке визначення поняття «педагогічна діяльність»?
2. Які основні функції педагога?
3. Які складові педагогічної майстерності?
4. Що таке педагогічна техніка?
5. Які головні елементи зовнішньої техніки педагога?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2.

Культура педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі.

Лекція №2

Тема: «Сутність педагогічного спілкування»

План

1. Педагогічне спілкування та його особливості
2. Бар'єри спілкування
3. Стили педагогічного спілкування
4. Засоби комунікації
- 4.1. Вербальні
- 4.2. Невербальні
5. Функції мовлення вчителя
6. Техніка мовлення

1. ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

Педагогічне спілкування як феномен навчально-виховного процесу існує стільки, скільки існує школа, займаючи особливе місце в діяльності вчителя. Завдяки комунікації педагог повідомляє учням необхідну інформацію, здійснює виховний вплив, організовує учнів, вирішує різноманітні проблемні ситуації, взаємодіє з батьками, колегами, адміністрацією і т.п. Крім цього, характер взаємин вчителя з учнями досить сильно впливає на результативність педагогічного процесу.

Основними суб'єктами педагогічного процесу шкільної освіти є вчитель та учень, які взаємодіють між собою. Найчастіше ця взаємодія відбувається вербально, на рівні слова.

Коли вчитель спілкується з учнями в школі на уроці та в позаурочній діяльності, вирішує професійні проблеми тощо, то його спілкування є **педагогічним**, тобто професійним за своїм змістом і сферою функціонування.

Очевидно, що педагогічне спілкування відрізняється від звичайного, повсякденного спілкування вчителя за межами школи та поза професійною діяльністю. **Особливостями педагогічного спілкування є:**

1) учителю в процесі спілкування належить провідна роль; саме від нього залежить, як складуться взаємини з учнями, успішність чи неуспішність цього процесу;

2) вплив учителя на учнів завжди є виховуючим, тобто таким, що сприяє формуванню в учнів тих чи інших якостей і рис;

3) професійний характер спілкування вимагає постійного аналізу побудованої системи взаємин з учнями для запобігання помилок у здійсненні педагогічного впливу.

У той же час педагогічне спілкування може складатися краще чи гірше, ефективно чи неефективно, інакше кажучи, бути професіональним або не професіональним.

Професіональне педагогічне спілкування – комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, що забезпечує встановлення сприятливого психологічного клімату, ефективної взаємодії та оптимальних стосунків.

Непрофесіональне педагогічне спілкування – навпаки, породжує страх, невпевненість, спричиняє зниження працездатності, викликає негативне ставлення до вчителя, до навчання. Тому таке спілкування можна назвати нерезультативним, недосконалим, на відміну від професіонального.

Отже, спілкування вчителя з учнями може відбуватись по-різному. Успішність цього процесу великою мірою залежатиме від того, як вчитель розглядає учня: як пасивний *об'єкт* чи активний *суб'єкт* педагогічного процесу. Сучасна психолого-педагогічна наука вважає за необхідне будувати педагогічну взаємодію на *суб'єкт-суб'єктній* основі, де і вчитель, і учень виступають активними учасниками педагогічного процесу, здійснюють вплив один на одного, де визнається право учня на власну думку, позицію. Натомість *суб'єкт-об'єктні* стосунки передбачають відносини підпорядкування, коли активним є лише вчитель, який впливає на учнів, керує їхньою діяльністю, нав'язує свою точку зору, а учням при цьому відводиться пасивна роль. Залежно від того, реалізовано принцип суб'єкт-об'єктної чи суб'єкт-суб'єктної взаємодії, спілкування може бути функціонально-рольовим або особистісно орієнтованим.

Функціонально-рольове - суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції спілкування. За такого спілкування особисте ставлення педагога й учня один до одного не враховується і не виявляється.

Особистісно орієнтоване - передбачає виконання нормативно заданих функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. У ході такого спілкування вчитель дає можливість учням висловлювати свої думки і почуття, відвертий з дітьми, не байдужий до їхніх справ і проблем, відчуває внутрішній світ кожної особистості.

Навіщо потрібне педагогічне спілкування? В чому його призначення? Щоб відповісти на ці запитання, варто розглянути **функції** педагогічного спілкування:

1) *інформаційна* (вчитель повідомляє учням необхідну інформацію на уроках і в позаурочний час, сприймає інформацію від учнів);

- 2) *пізнання особистості* (спілкуючись з учнями, педагог має можливість більше про них дізнатися, краще пізнати кожну дитину);
- 3) *самоствердження* (завдяки висловленню власних міркувань, оцінці явищ, доведенню своєї точки зору на певні питання відбувається усвідомлення учнем та вчителем свого “Я”, тобто, самоствердження);
- 4) *організація взаємодії* (у процесі спілкування педагог має можливість організувати учнів на роботу на уроці, на участь в позаурочних заходах);
- 5) *експресивна* (учасники спілкування співпереживають один одному, що сприяє встановленню ефективних взаємовідносин, суб'єкт-суб'єктної, особистісно орієнтованої взаємодії між вчителем та учнем).

Структура, тобто основні етапи педагогічного спілкування, відповідають логіці педагогічного процесу. В.А.Кан-Калик виділяє чотири основні **етапи педагогічного спілкування**:

- 1) *прогностичний* (вчитель моделює майбутнє спілкування з класом, уявляє, як клас і окремі учні сприймуть його і викладений матеріал, продумує варіанти взаємодії; на цьому етапі важливими є прогностичні здібності, тобто вміння вчителя передбачати результату своєї діяльності);
- 2) *“комунікативна атака”* (це організація спілкування на початку взаємодії; тут важливі вміння педагога швидко включати клас в роботу, привертати до себе увагу, а перцептивні здібності вчителя допоможуть йому правильно сприймати учнів, зрозуміти їхній емоційний стан, настрої тощо);
- 3) *управління спілкуванням* в ході педагогічного процесу (найважливіший етап; власне процес спілкування);
- 4) *аналіз* здійсненої системи спілкування і моделювання наступної діяльності (після завершення процесу спілкування вчитель визначає, чи вдалося йому досягти своєї мети, здійснити задумане, чи були допущені помилки, в чому їх причина, як можна запобігти подібним недолікам у майбутньому).

2. Бар'єри спілкування

Бар'єри спілкування — перешкоди, що спричиняють опір партнера впливові співрозмовника.

Вони виникають непомітно, і спершу вчитель може не усвідомлювати їх. Але примирення з ними формує негативний стиль спілкування. Серед чинників, що впливають на особливості взаємодії між учителем і учнем, велике значення мають соціальний, психологічний, фізичний і смисловий (когнітивний). Відповідно до цього розрізняють бар'єри у спілкуванні.

Соціальний бар'єр зумовлений переважанням рольової позиції вчителя в системі педагогічної взаємодії. Вчитель навмисно демонструє свою перевагу над учнем і свій соціальний статус. Нейтралізують його прагнення не протиставляти себе учням, а підносити їх до свого рівня, не нав'язувати свої позиції, а радити.

Фізичний бар'єр пов'язаний з організацією фізичного простору під час взаємодії. Неправильно організований простір призводить до ізолюваності вчителя, який неначе віддаляє себе від учнів, намагаючись сховатися за стіл, стілець тощо. Усувають такий бар'єр, скорочуючи дистанцію, відкритістю у спілкуванні.

Смисловий бар'єр пов'язаний з неадаптованим до рівня сприйняття школярів мовленням учителя, яке занадто насичене незрозумілими словами, науковими термінами, які він використовує без коментарів. Це є причиною зниження їх інтересу до матеріалу, утворює дистанцію у взаємодії. Він стає непомітним за уважного ставлення до свого мовлення, ретельної підготовки до уроку.

Естетичний бар'єр зумовлений несприйняттям співрозмовником зовнішнього вигляду, особливостей міміки. Усувають шляхом самоконтролю поведінки.

Емоційний бар'єр з'являється за невідповідності настрою, негативних емоцій, що деформують сприймання. Долають його за допомогою усмішки, чуйного ставлення до співрозмовника.

Психологічний бар'єр виявляється як негативна установка, сформована на підставі попереднього досвіду, неспівпадіння інтересів партнерів комунікації тощо. Усувають шляхом переорієнтації уваги з особистості на роботу, оптимістичним прогнозуванням подальшої діяльності. Найтиповішими серед психологічних бар'єрів є: розбіжність настанов (учитель приходять на урок захоплений своїм задумом, а учні байдужі, незібрані, неухважні, внаслідок чого він дратується, нервує); боязнь класу (властивий учителям-початківцям, які часто непогано володіють матеріалом уроку, але побоюються безпосереднього контакту з дітьми); поганий контакт (вчитель заходить до класу і замість організації взаємодії з учнями поводить «автономно», наприклад, пише пояснення на дошці); звуження функцій спілкування (переважає інформаційна, залишаються поза увагою соціально-перцептивні, комунікативні функції); негативна установка на клас (упереджене негативне ставлення вчителя до класу, невстигаючих учнів, порушників поведінки); боязнь педагогічних помилок (запізнитися на урок, неправильно оцінити відповідь дитини тощо); наслідування (молодий учитель наслідує манери спілкування іншого педагога, не враховуючи власної педагогічної індивідуальності).

Організуючи процес спілкування, вчитель завжди керується власними переконаннями, використовує засоби і прийоми, що відповідають особливостям його особистості. Разом з тим, у різноманітних способах взаємодії педагога з вихованцями завжди можна виділити деякі спільні риси, типові особливості, що визначають стиль спілкування.

3. Стилї педагогічного спілкування

Стиль педагогічного спілкування – це індивідуально-типові особливості взаємодії вчителя й учнів. У стилі знаходять відображення особливості комунікативних можливостей вихователя та його вихованців, характер їхніх стосунків, а також творча індивідуальність педагога.

Якості, що визначають стиль спілкування вчителя:

- 1) його ставлення до дітей;
- 2) вміння управляти учнівським колективом.

Ставлення вчителя до дітей буває:

- 1) *активно-позитивне* – педагог виявляє доброзичливість, співучасть, співпереживання, його вимогливість поєднана з зацікавленістю; таке ставлення вчителя викликає в учнів довіру, прагнення до співробітництва;
- 2) *пасивно-позитивне* – педагог вважає, що лише вимогливість та суто ділові стосунки можуть забезпечити успіх у навчанні; його взаємини з дітьми мало емоційно забарвлені;
- 3) *негативне* – породжує недовіру, замкнутість учнів.

Способи керівництва учнівським колективом:

- *авторитарний* – стиль диктату; учень розглядається як пасивний виконавець; головні форми взаємодії: наказ, вказівка, інструкція, догана, висміювання;
- *ліберальний* – виявляється у невтручанні педагога, низькому рівні вимог, вчителю бракує стійкої педагогічної позиції; робота йде на самоплив, виховний процес некерований, результати нижчі;
- *демократичний* – ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, на довірі; в його основі – орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості і колективу; основні засоби взаємодії: заохочення, порада, інформація, що розвиває в учнів самостійність.

В.А.Кан-Калик, поєднуючи різновиди ставлення вчителя до учнів та способи керівництва учнівським колективом, виділяє наступні *стилі педагогічного спілкування*:

- 1) спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю; ґрунтується на активно-позитивному ставленні до учнів;
- 2) спілкування на основі дружнього ставлення; базується на особистісному позитивному сприйнятті учнями вчителя, який виявляє приязнь, повагу до дітей, але слід остерігатися перетворення дружніх взаємин на панібратські;
- 3) спілкування-дистанція; в основі має обмеження спілкування формальними стосунками; педагог, якому властивий даний стиль, може мати позитивне ставлення до учнів, але в організації діяльності він ближчий до авторитаризму;
- 4) спілкування-залякування; поєднує негативне ставлення до учнів і авторитарність у способах організації діяльності;
- 5) спілкування-загравання; поєднує позитивне ставлення до дітей з лібералізмом; ґрунтується на пошуку прийомів завоювання дешевого авторитету.

Педагогічні реалії демонструють цілий ряд *непродуктивних стилів педагогічного спілкування*, досить образно характеризує яких запропонував В.А.Кан-Калик.

- **“Монблан”** – вчитель підноситься над класом, як гірська вершина;
- **“Китайська стіна”** – педагог поглиблює дистанцію, підкреслює свою зверхність;
- **“Локатор”** – в організації стосунків з учнями переважає вибірковість учителя;
- **“Робот”** – педагог діє за певною програмою, не зважаючи на обставини, які вимагають змін у спілкуванні;

- “Я сам” – вчитель прагне все робити сам, гальмуючи вияви ініціативи з боку дітей;
- “Гамлет” – педагог постійно сумнівається у правильності вибраної системи організації взаємин;
- “Друг” – перехід на позиції панібратства, втрата ділового контакту у спілкуванні;
- “Тетерів” – вчитель реалізує власні цілі спілкування, не спрямований на школярів.

Як же повинно виглядати ефективне педагогічне спілкування, якому стилю варто надавати перевагу вчителю у своїй діяльності? Очевидно, педагог повинен володіти значним арсеналом прийомів та засобів, оскільки залежно від ситуації йому доводиться виявляти різні сторони своєї особистості, бути суворим і лагідним, авторитарним і ліберальним, чутливо та гнучко реагувати на зміни педагогічних ситуацій. Продуктивність педагогічного спілкування залежатиме також від захопленості вчителя своєю справою, його професіоналізму та постійної спрямованості на дитячу особистість.

4. Засоби комунікації

4.1. Невербальна комунікація

Складові невербальної комунікації

Комунікативний процес реалізується за допомогою певних засобів — знакових систем. Їх поділяють на **вербальні** (лат. *verbalis* — словесний) та **невербальні** (безсловесні). Невербальна комунікація відбувається, як правило, неусвідомлено, мимовільно. Здебільшого люди контролюють своє мовлення, але на підставі аналізу їх міміки, жестів, інтонації можна оцінити правильність, щирість мовної інформації. До **засобів невербальної комунікації належать**:

1. **Мова тіла**: а) статична експресія — **фізіогноміка** (експресія обличчя й фігури, зумовлена будовою тіла); **артефакти** (прикраси, манера одягатися, зачіска, косметика); система запахів (природні, штучні); б) динамічна експресія — **текесика** (система дотиків, потиску руки, поплескування); **просодика** (характеристика голосу, темп, тембр, висота, гучність, наголошування, акцент); **екстралінгвістика** (використання пауз, покашлювання, сміху, позіхань, плачу); **кінесика** (комунікативно значущі рухи): **виражальні рухи** (міміка, жести, пантоміміка, постава, поза, хода); **контакт очей** (спрямованість руху, частота контакту, тривалість); **авербальні дії** (дії з предметами, тілесні рухи — почісування, потирання рук).

2. **Міжособистісний простір**: а) дистанція; б) взаємне розміщення під час спілкування.

3. **Часові характеристики**: а) час спілкування; б) запізнення; в) затримка дій.

Не всі з цих засобів рівнозначні, проте кожен з них легко зчитується учнями, підсилюючи або нейтралізуючи враження від слів і дій педагога.

Основні засоби невербальної комунікації

До основних засобів невербальної комунікації педагога **належать його зовнішній вигляд, пантоміміка, міміка, контакт очей (візуальний контакт), міжособистісний простір.**

Зовнішній вигляд педагога. Педагог формує морально-етичні погляди й смаки своїх вихованців. Будь-яка деталь у його зовнішньому вигляді й поведінці має виховне значення. «Я повинен бути естетично виразним, — писав А.С. Макаренко, — тому я ні разу не вийшов з непочищеними чобітьми або без пояса. Я теж повинен мати якийсь блиск, у міру сили та змоги, звичайно....Я не допускав у клас учителя, якщо він був неохайно одягнений. Тому у нас стало звичкою ходити на роботу в кращому костюмі. І я сам виходив на роботу в найкращому своєму костюмі, який тільки в мене був».

Педагог повинен одягатися елегантно, з урахуванням вимог моди, не доводячи компоненти зовнішнього вигляду до крайнощів. Його одяг має бути зручним для виконання необхідних педагогічних операцій: писати на дошці, працювати з демонстраційними матеріалами, нахилитися, ходити між рядами парт тощо. Колір, фактура, доповнення (гудзики, пряжки тощо) також мають підкреслювати простоту, елегантність. Все це позитивно впливає на емоційний настрій учнів, дисциплінує їх, сприяє формуванню відчуття міри, не відвертає увагу від навчальних занять. Почуття міри потрібне і при використанні інших компонентів зовнішнього вигляду — зачіски, косметики, прикрас (каблучки, персні, намиста, сережки, кліпси та ін.).

Педагогу, крім обізнаності з вимогами до зовнішнього вигляду, важливо виробити певну систему умінь та навичок організації своєї зовнішності. У цьому йому прислужаться:

1. Наявність орієнтовного режиму дня, складеного залежно від порядку занять у школі. Важливо передбачити в ньому час для догляду за собою, фіксуєчи, скільки його витрачено на певну процедуру. Уміло налагоджений самоконтроль допоможе виробити звичку стежити за своєю зовнішністю, позбавить метушливого збирання на роботу, побоювання запізнитися. Через певний час дотримання режиму стане автоматичним.
2. Одягаючи новий костюм, слід упевнитися, що в ньому буде зручно «працювати» у класі.
3. Виходячи з дому, бажано обов'язково оглянути себе перед дзеркалом.
4. Добираючись на роботу, важливо не забруднити одягу, не пом'яти його, не залишитися без гудзиків тощо.
5. У гардеробі, вчительській бажано оглянути, внести необхідні корективи у зовнішність, оцінивши себе з позицій учнів і своїх колег.
6. Корисними є самоаналіз з позицій педагогічних вимог до одягу, з урахуванням зовнішнього вигляду своїх колег, спостереження, як вони та учні реагують на зовнішній вигляд.

Естетична виразність виявляється і в привітності та доброзичливості обличчя, у зібраності, стриманості рухів, виправданому жесті, у поставі й ході. Неприпустимі для педагога кривляння, метушливість, штучність жестів, в'ялість. У зовнішності педагога діти повинні бачити і відчувати стриману силу, впевненість у собі й доброзичливість.

Пантоміміка.

Пантоміміка — виражальні рухи всього тіла або окремої його частини.

Вона допомагає виділити в зовнішності головне — образ. Навіть найідеальніша фігура не справить потрібного ефекту, якщо людина не вміє триматися, у неї неправильна постава. Гарна, виразна постава (пряма хода, зібраність) виражає внутрішню гідність, впевненість педагога у своїх силах. Сутулуватість, опущена голова, млявість рук здебільшого свідчать про внутрішню слабкість, невпевненість у собі. Часто красива постава є результатом спеціальних вправ і звички. Учитель має виробити манеру правильно стояти перед учнями на уроці. Усі рухи й пози повинні бути витонченими й простими. Естетика пози не терпить похитування, тупцювання, вертіння в руках сторонніх предметів тощо. Гармонійною, плавною має бути його хода, адже вона несе інформацію про стан людини, її здоров'я, настрій, професію.

Жести вчителя мусять бути органічними і стриманими, доцільними. Вони бувають описовими й психологічними. Описові (показ розміру, форми, швидкості) ілюструють хід думки, психологічні виражають почуття (на подив вказують розведені в сторони руки, застереження — притиснутий до губ палець руки). Жести, як і інші рухи корпусу, найчастіше випереджують висловлювану думку, а не йдуть за нею.

Для того, щоб спілкування було активним, слід дбати, щоб поза була відкритою, не схрещувати рук, стояти обличчям до класу, витримувати дистанцію, яка створює ефект довіри. Доцільно рухатися вперед і назад по класу, а не в сторони. Крок уперед підсилює значущість повідомлення, допомагає зосередити увагу аудиторії. Відступаючи назад, промовець начебто дає можливість слухачам перепочити.

Міміка.

Міміка — виражальні рухи м'язів обличчя.

Нерідко вираз обличчя й погляд впливають на учнів сильніше, ніж слова. Жести й міміка, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню. Але обличчя повинно не лише виражати, а й приховувати деякі почуття: не слід «нести» до класу тягар домашніх турбот, негараздів.

Міміка має відповідати характерові мовлення, взаємин: виражати впевненість, схвалення, осуд, невдоволення, радість, байдужість, зацікавленість, захоплення, обурення в багатьох варіантах. Широкий діапазон почуттів виражають усмішка (посмішка), порухи брів, вираз очей. Учителю слід уважно вивчити можливості свого обличчя, виробити вміння користуватися виразним поглядом, уникати надмірної динамічності м'язів

обличчя й очей («бігаючі очі»), а також і неживої статичності («кам'яне обличчя»). Звернутий до дітей погляд учителя створює візуальний контакт з ними.

Контакт очей (візуальний контакт). Візуальний контакт виражає ступінь зацікавленості партнером, зосередженості на тому, про що він говорить. Дослідники з'ясували, що, розмовляючи, люди дивляться одне на одного в середньому 35—50 відсотків часу, протягом якого відбувається розмова. Погляд затримується на очах співрозмовника 5—7 секунд. На нього частіше поглядають, слухаючи, а не тоді, коли говорять самі. Співрозмовники дивляться одне на одного переважно для того, щоб побачити реакцію на свої слова. Тривалий погляд мовця, спрямований на співрозмовника, підтверджує сказане.

У стосунках із дітьми візуальний контакт виконує функцію емоційного живлення. Відкритий, доброзичливий погляд прямо в очі дитини важливий не лише для встановлення взаємодії, а й для задоволення її емоційних потреб. Дитина найбільш уважна, коли дивляться їй прямо в очі, найкраще запам'ятовує те, що сказано в такі хвилини. Психологи помітили, що частіше дорослі дивляться дітям в очі, коли повчають, дорікають, сварять. Це породжує тривожність, невпевненість у собі, гальмує особистісний розвиток. З дітьми, які не дивляться на співрозмовника, опускають очі або відвертаються, важче спілкуватися. Вони вражені глибоким відчуттям самотності. У навчанні й позаурочний час дітям потрібен не лише контроль, а й ласкавий погляд, підбадьорливий дотик дорослого, що знімає тривожність, страх і виховує впевненість у собі. Учитель повинен прагнути тримати в полі зору всіх учнів. Візуальний контакт є технікою, яку потрібно свідомо розвивати.

Міжособистісний простір.

Міжособистісний простір (дистанція спілкування) — відстань між тими, хто спілкується.

У процесі спілкування важливою є відстань: до **45 см** — **інтимна** (спілкування близьких людей), від **45 см до 1 м 20 см** — **персональна** (спілкування із знайомими людьми), **1 м 20 см — 4 м** — **соціальна (офіційне спілкування)**, **4—7 м** — **публічна** (виступ перед аудиторією), а також розміщення співрозмовників (суперники сидять один навпроти одного, під час випадкової бесіди — навскісь за столом, друзі — поруч).

Володіння засобами невербальної комунікації сприяє досягненню зовнішньої виразності педагога, який повинен:

- навчитися диференціювати й адекватно інтерпретувати невербальну поведінку інших людей, розвивати вміння «читати обличчя», розуміти мову тіла, час, простір у спілкуванні;
- прагнути розширити власний діапазон різних засобів спілкування шляхом тренувальних вправ (розвиток постави, ходи, міміки, організації простору, візуального контакту) і самоконтролю зовнішньої техніки;
- домагатися того, щоб використання зовнішньої техніки було органічно пов'язане з внутрішнім переживанням як логічне продовження педагогічного

завдання, думки й почуття вчителя. Тому вчителю слід не приміряти образи, а, знявши скутість, виявляти своєю зовнішністю зміст педагогічної дії, щоб внутрішнє тепло думки й почуття благородно сяяло в його погляді, міміці, слові.

4.2. Вербальна комунікація

Мовне спілкування як факт комунікації

Комунікативна взаємодія вчителя та учнів відбувається переважно у словесній формі — у процесі мовного спілкування. Задіяне в комунікативний процес слово, є фактом комунікації. За формою і змістом воно спрямоване на іншу людину. Вербальна комунікація може бути спрямована на окремого учня, їх групу, але вона має діалоговий характер, являє собою постійні комунікативні акти.

Мова — основний засіб спілкування, взаємного розуміння в людському суспільстві.

Мова — сукупність звукових сигналів, письмових знаків та символів, за допомогою яких людина отримує, переробляє, зберігає та передає інформацію.

Виявляє себе в конкретних актах мовлення, тобто у процесах висловлювання думок. Завдяки цьому мовлення є особливим видом суспільної діяльності.

Мовлення — конкретне використання мови для висловлення думок, почуттів, настроїв; форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності.

Мовлення не існує відірвано від мови. Мовлення вчителя спрямоване на вирішення завдань, що виникають у педагогічній діяльності, при спілкуванні з учнями.

Професійні особливості його мовленнєвої діяльності полягають в організованості її залежно від умов педагогічного спілкування, доборі мовних та мовленнєвих засобів, виходячи з потреб, завдань взаємодії вчителя з учнями, їх поведінки. На мовлення вчителя впливає і зміст зворотної інформації. Головне при цьому — досягти дидактичної, виховної мети. Розрізняють монологічне (розповідь, лекція, коментар, оціночні судження) та діалогічне (бесіди, диспути) мовлення.

Педагогічна ефективність мовлення вчителя залежить від рівня володіння мовою, правильного вибору мовних засобів, від культури мови. **Важливі його характеристики** — змістовність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість мовлення.

Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, відмова від вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів та психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою — необхідні елементи мовної культури вчителя.

Процес оволодіння технікою мовлення потребує знання побудови мовного апарату, ознайомлення з особливостями звукотворення, опанування технікою

фонаційного дихання, формування артикуляційної вимови, оволодіння основами правильної дикції, вироблення вміння дотримуватися оптимального темпу і ритму мовлення, усвідомлення суті логічного мовлення.

Дихання у мовотворенні визначає якість звуків і мовлення загалом. У професійній діяльності (спів, промова в класі, виступ з лекцією) потрібне фонаційне дихання (вдихання коротше від видихання). Розрізняють кілька видів дихання: верхнє (ключичне), грудне (реберне), черевне (діафрагмальне). При активному мовленні перевагу віддають діафрагмальному диханню, яке коливається за висотою, частотою, глибиною. З метою опанування техніки фонаційного дихання вдаються до спеціальних вправ.

Важливим компонентом формування культури мовлення є **опанування чіткою дикцією** — вмінням виразно вимовляти звуки, склади, слова. Виконання вправ для засвоєння положення апарату мовлення й артикуляції при вимові звуків та слів у фразі сприяє розвитку дикції.

Від логічності побудови мовлення залежить успішність спілкування з учнями, розуміння ними сказаного. Мовлення має дві складові — текст і підтекст. Ефективність впливу на співрозмовника, аудиторію залежить не тільки від тексту, а й підтексту — думок, які вкладає вчитель у слова й фрази. Залежно від складності проблем, конкретних обставин, особливостей вихованців виникає необхідність висловлювання своєї невдоволеності ними в дещо пом'якшеній формі, коли основну думку вчитель не висловлює буквально, а надає можливість дітям зрозуміти її у формі підтексту.

Найчастіше використовують форми підтекстового висловлення думки: підведення співбесідника до логічно можливого умовиводу, який як очевидність впливає з наведених аргументів; висловлення емоційної інформації засобами образної аналогії у формі прислів'я, розповіді про аналогічний життєвий факт; ілюстрації факту засобами притчі, байки; твердження методом «від супротивного», коли за зовнішньо нібито схваленою позицією проглядає критична думка, іронія тощо.

Повне взаєморозуміння між педагогом та учнями в кожному окремому випадку можливе за їх готовності й здатності зрозуміти прихований зміст слів наставника.

Якість мовлення істотно залежить від сили, витривалості, гнучкості голосу. Силу голосу визначає не крик, не гучне виголошування фрази, а внутрішнє емоційне наповнення. Можна голосно, на високій ноті висловити думку, але вона залишиться слабкою, «порожньою», бо не підкріплена силою емоцій. Витривалість голосу — це такий його стан, коли тривала мовна діяльність людини не призводить до його ослаблення чи захворювання. Гнучкість голосу передбачає охоплення максимального діапазону звучання — від низьких до високих звуків і тонів. Тональність голосу вчитель повинен визначати залежно від змісту навчальних і виховних завдань, індивідуальних особливостей учнів.

Потрібні якості голосу формуються в процесі цілеспрямованих тренувань.

Стосовно мовлення педагога, часто використовують словосполучення «комунікативна поведінка», яке означає організацію мовного процесу й відповідно до нього невербальної поведінки вчителя, що впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на взаємини між учителем та учнями, на стиль їхньої діяльності.

Комунікативну поведінку вчителя оцінюють на підставі того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані. В реальних ситуаціях шкільного життя — на уроках, перервах, у післяурочній діяльності — мовленнєвий аспект спілкування є складним набором реплік, розповідей, запитань, оцінних суджень, відповідей, зауважень, емоційних реакцій.

5. Функції мовлення вчителя

Вимоги до комунікативних якостей мовлення зумовлені його функціями. Головні серед них:

— **комунікативна.** Полягає у встановленні й регуляції взаємовідносин між учителем і учнями, забезпеченні гуманістичної спрямованості розвитку учнів. Покликана допомогти вчителю налагодити взаємодію з учнями на засадах співробітництва і співтворчості, у процесі якої важливим є те, як учитель звертається до них, як формулює свої вимоги, робить зауваження, висловлює побажання, якою емоційністю забарвлене його мовлення, які інтонації супроводжують свої слова, якими є вираз обличчя, погляд. Багато в чому вони залежать від його індивідуального стилю спілкування, соціальних установок у педагогічній комунікації.

— **психологічна.** Виявляється у створенні умов для забезпечення психологічної свободи, вияву індивідуальної своєрідності учня, зняття соціальних обмежень, які заважають йому в цьому. Йдеться про ситуації, коли потрібно психологічно захистити учня: засвідчити повагу до нього як до особистості, піднести його авторитет, зняти страх перед можливою невдачею, активізувати зусилля для досягнення успіху. Мовлення вчителя в таких ситуаціях може бути інструментом, за допомогою якого знімають невпевненість, ініціюють активність, творчість, вселяють віру в можливість самореалізації, досягнення позитивних результатів у діяльності.

— **пізнавальна.** Стрижнем її є забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями. Адже існує пряма залежність між комунікативними особливостями мовлення вчителя і пізнавальною діяльністю учнів у процесі вивчення нового матеріалу. Мовлення вчителя може активізувати її, зробити цікавою для школяра, а може ускладнити сприймання, скувати його ініціативу. Під час викладання нового матеріалу мовлення вчителя має бути логічним, доступним, чітким, переконливим. Важливо не тільки передати учням знання, а й сформувати в них емоційно-ціннісне ставлення до них, викликати потребу послуговуватися цими знаннями, вплести їх у канву власних переконань. Завдання вчителя — не просто інформувати, транслювати знання, а за допомогою вдало організованого мовлення впливати на свідомість, почуття учнів, спонукати їх до співроздумів і співпереживань під час сприйняття навчального матеріалу.

— **організаційна**. Мета її у забезпеченні раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів. Йдеться про роль мовлення вчителя в організації ефективного навчального слухання учнів, забезпечення оптимального темпу пізнавальної діяльності, робочого самопочуття учнів на уроці.

Недооцінювання функцій мовлення призводить до негативних наслідків у спілкуванні.

6. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ

Слово є одним з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Живе слово, усне мовлення є надзвичайно важливим елементом професійної майстерності сучасного педагога і служить не лише для розв'язання навчальних завдань. Виразне мовлення – це справжній вияв культури, воно допомагає вчителю створити атмосферу колективного естетичного переживання. Слухові враження, як відомо, часто є найдієвішими, найсильніше впливають на серце, розум і вчинки вихованців. А слухати урок, розповідь, пояснення педагога – це велика розумова праця, яку значно полегшує виразний, майстерний виклад.

На жаль, мовлення недосвідченого педагога часто буває сухим, монотонним, невиразним. У ньому відсутнє чітке згрупування слів навколо логічних центрів. Мимовільні паузи, зумовлені не логікою змісту, а невмінням правильно розподілити дихання, відсутність інтонаційного зв'язку між окремими частинами фрази заважають сприймати суть усної розповіді.

Процес успішного усвідомлення школярами навчального матеріалу значною мірою залежить від досконалості мовлення вчителя. До технічних **показників виразного мовлення** належать: дихання, голос, дикція (вимова), інтонація (тон), темп. Лише добре оволодіння кожною складовою техніки мовлення може гарантувати його високу якість.

Отже, **техніка мовлення – це сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу та дикції, доведених до ступеню автоматизованих навичок, що дозволяє вчителю з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив**. Це навички, вміння реалізувати мову в конкретній мовленнєвій ситуації так, щоб вона справляла на слухачів евристичне (інтелектуальне), емоційно-естетичне, спонукальне враження.

Розвинуте мовленнєве дихання, поставлений голос, досконала дикція надають слову педагога яскраву інтонаційну виразність, що дозволяє передавати у мовленні найтонші відтінки (нюанси) думок і почуттів.

Для формування мовленнєвих навичок необхідне розуміння сутності мови і мовлення як засобів спілкування, знання особливостей сприймання усного мовлення, а також побудови мовленнєвого апарату людини, засобів його розвитку.

Сьогодні у педагогіці існує розроблена система вправ з техніки мовлення, яка, спираючись, головним чином, на досвід театральної педагогіки, виглядає як комплекс навичок у мовленнєвому диханні, голосоутворенні та дикції, дозволяє вчителю донести до учнів усе багатство змісту свого слова. Для розвитку та вдосконалення техніки мовлення необхідно знати будову

мовленнєвого апарату та можливі засоби його розвитку, що допоможе вчителю майстерно використовувати можливості свого дихання, голосу, дикції у педагогічній роботі.

Дихання - один з головних життєдіяльних актів людського організму, який людина виконує постійно, у певному ритмі. Одночасно дихання є основою виголошеного мовлення. Мовленнєве дихання називається **фонаційним** (від грец. ρποπο - звук). У процесі дихання активну участь беруть: носоглотка, бронхи, легені, трудова клітка, діафрагма. Щоб їх робота була правильною й ефективною, вони повинні бути фізично здоровими, розвинутими. Якість дихання залежить також від віку мовця. В залежності від того, які м'язи беруть участь в процесі дихання, розрізняють 4 його типи:

1) Верхнє або *ключичне* дихання здійснюється за рахунок скорочення м'язів, які підіймають і опускають плечі та верхню частину грудної клітки. Це поверхове дихання, під час якого працює лише верхня частина легенів.

2) *Грудне* дихання здійснюється міжреберними м'язами. При цьому діафрагма малорухлива, тому видих недостатньо енергійний.

3) *Діафрагмальне* дихання відбувається внаслідок скорочення м'язів діафрагми (скорочення міжреберних дихальних м'язів дуже незначне).

Зазвичай, людина використовує всі три типи дихання, але у кожного переважає якийсь певний тип. Так, жіноче дихання в процесі еволюції склалося як переважно грудне, а чоловіки дихають здебільшого з допомогою діафрагми. Ефективнішим - найповнішим і правильним - вважається четвертий, змішаний, тип дихання:

4) *Реберно-діафрагмове*, тобто, коли в процесі дихання рухаються і ребра, і діафрагма. Переконалися в цьому можна так: покласти праву руку на діафрагму, а ліву - на лівий бік грудної клітки; набравши повітря через ніс, злегка затримавши його, промовити фразу (видихуючи повітря під час її промовляння ми повинні відчути рух ребер і діафрагми). У такому випадку відбувається повне розширення грудної порожнини, максимальна вентиляція всіх ділянок легенів. Напруження нижніх міжреберних м'язів дозволяє утримувати діафрагму в скороченому стані, що сприяє спокійному, рівномірному видиху, непомітному для оточуючих.

Дихання має два основних акти: вдих і видих, якість яких теж відповідно забарвлює звукове мовлення, а пауза між ними є показником характеру дихання. Так, послідовність звичайного фізіологічного дихання - вдих, видих, пауза, де вдих і видих короткі й однакові за тривалістю. У повсякденному житті, коли мовлення людини здебільшого діалогічне, дихання не викликає труднощів. Але для монологічного мовлення фізіологічного (або ненавмисного) дихання, зазвичай, не вистачає. Мовлення і читання вголос вимагають великої кількості повітря, його економної витрати та своєчасного поновлення. На уроці, особливо коли вчителю доводиться говорити тривалий час, пояснюючи матеріал, читаючи лекцію, нетреноване дихання дає про себе знати: може почастішати пульс, почервоніти обличчя, з'явиться задишка.

Однак, диханням теж можна керувати: навмисне (фонаційне) дихання, на відміну від фізіологічного, здійснюється в іншій послідовності: короткий вдих, пауза, довгий звуковий видих. Якщо при звичайному фізіологічному диханні співвідношення вдиху й видиху було 1:1, то при фонаційному воно змінюється у співвідношенні 1:10, 1:15. На початковому етапі опанування мовленнєвим диханням здійснюється з допомогою волі та свідомості. Згодом навмисне (довільне) мовленнєве дихання перетворюється на ненавмисне (мимовільне).

Важливою особливістю регуляції дихання у людини є здатність довільно, в залежності від мети, в тому числі й мовленнєвої, змінювати темп, ритм, активність, амплітуду дихальних рухів.

У процесі розвитку навичок фонаційного дихання слід керуватися такими **умовами правильного дихання**.

1. Вдихати повітря через ніс слід вільно, безшумно.
2. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту: це позбавить від “позачергового” вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричиняє уривчастість, поверхневисть дихання.
3. Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) – це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно й рівномірно.

Слід скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для добирання запасу повітря у легені. (Добирання повітря під час природних зупинок здійснюється так званим нижнім диханням; рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра підняті й нерухомі).

Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

4. Пам’ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже – сила звучання голосу.

5. Вдихати та видихати слід безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху й видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Систематична робота над собою та виконання спеціальних вправ сприятимуть вдосконаленню дихальної системи майбутнього вчителя.

Голос – найголовніший елемент техніки мовлення, який для вчителя є основним засобом праці.

Вдихаючи і видихаючи повітря у процесі говоріння, людина змушує голосові зв’язки змикатися і розмикатися. Внаслідок цього з’являється голос. Він стимулюється інтелектом мовця, його емоціями (бажанням говорити), волею. Сам голос – слабкий. Щоб він зазвучав, необхідне посилення звуків голосу. Воно здійснюється резонаторами (посилувачами): грудною кліткою, піднебінням, зубами, носовою порожниною, кістками обличчя, лобними пазухами. Розрізняють верхній резонатор (ротова порожнина, ніс) і нижній, грудний резонатор (дихальне горло, бронхи, легені). Отже, звучання голосу, його основні властивості значною мірою залежать від побудови резонаторів,

від того, в якому вони стані і чи правильно спрямовуються звуки голосу в резонатори.

Розглянемо основні **властивості голосу** вчителя.

Сила (об'ємність, звучність) голосу залежить не від фізичних зусиль, які призводять до напруження м'язів гортані та голосових зв'язок, а від правильного, активного мовленнєвого дихання, від активності роботи органів мовленнєвого апарату, вміння користуватися резонаторами. Сила – це більшою мірою повноцінність, компактність, ніж гучність звуку, і визначається тим простором, який звук повинен заповнити. К.С.Станіславський підкреслював, що коли потрібна справжня сила мовлення, необхідно забути про гучність. Учителю в класі варто обирати середню силу голосу і ніколи не звертатися до підвищеної гучності (крику), оскільки крик перенапружує голосові зв'язки і дуже швидко перестає слугувати привертанням уваги слухачів.

Політність (злетність) – здатність “посилати” свій голос на відстань і регулювати силу голосу; здатність голосу виділятися на фоні інших звуків. Вона разом із силою забезпечує нормальну чутність у різних точках аудиторії. Обов'язковою попередньою умовою, що забезпечує політність голосу, є психологічна установка вчителя на спілкування. Політність залежить також від того, наскільки правильно оцінив педагог особливості акустики даної аудиторії, зміг “віддати” звук, забезпечити його посилення. Велику роль у забезпеченні політності відіграє і чіткість артикуляції, оскільки нечітка робота органів мовлення не дає змоги сформуватися повноцінному звуку.

Гнучкість (рухливість) голосу пов'язана з умінням вибирати такі його характеристики, які відповідають конкретним умовам спілкування: це і зміна голосу в межах існуючого діапазону, і адаптивність (тобто пристосовуваність голосу до акустичних умов, у яких вчитель змушений говорити), і вміння долати голосом звукові перешкоди (розмови, сторонні шуми). Гнучкість мовлення полягає в легкості, різноманітності підвищень чи знижень від основного тону, в змінах тембру відповідно до вимог – логічних і художніх – певного тексту. Здебільшого гнучкість голосу стосується його змін по висоті. Людський голос може вільно змінюватися по висоті в межах приблизно двох октав, хоча в повсякденному мовленні ми обходимося трьома-п'ятьма тонами.

Діапазон – це об'єм голосу. Його межі визначаються найвищим і найнижчим тоном. Звуження діапазону голосу призводить до появи монотонності, збідніння звукової палітри. Одноманітність звучання, в свою чергу, притупляє сприймання, послаблює педагогічний вплив мовлення.

Тембр – забарвлення звуку, його яскравість, м'якість, теплота, індивідуальність, тобто те, що відрізняє голос однієї людини від іншої.

Милозвучність – це чистота і свіжість тембру (без сторонніх призвуків: хрипіння, сипіння, скутості та ін.), вроджена краса голосу, що не викликає негативних відчуттів у слухачів. Милозвучність, а особливо такі її складові, як чистота й ясність тембру, багато в чому визначаються природними

даними. Однак, існує можливість удосконалювати такі “складові” милозвучності, як темп і висота.

Сугестивність – здатність голосом впливати на слухача, транслювати, навіювати йому необхідний емоційний стан навіть безвідносно до змісту мовлення. Сугестивність великою мірою залежить від тембру, а тренується в процесі вдосконалення виразної сторони мовлення, перш за все, інтонаційної гнучкості та діапазону.

Витривалість – здатність витримувати певне навантаження. Витривалість голосу забезпечується правильним мовленнєвим диханням, чіткістю артикуляції, якістю резонування і дотриманням ряду вимог, найбільш важливими серед яких є гігієна голосових зв’язок. Після робочого дня необхідно протягом декількох годин утриматися від розмов або намагатися спілкуватися дуже короткими фразами при мінімальній їх звучності.

Дослідження свідчать, що захворюваність голосового апарату у вчителів становить 40,2%. Основні причини порушення голосу: підвищене щоденне навантаження, невміле користування голосовим апаратом, недотримання правил гігієни, вроджена слабкість голосового апарату. Тому перед довготривалим мовленням необхідно з самого початку вибрати таку силу і гучність, які б не призводили до перенапруження голосових зв’язок.

Дикція – це ясність і чіткість у вимові слів, складів і звуків. Вона є професійною необхідністю для вчителя, оскільки сприяє правильному сприйманню учнями мовлення педагога. Недбалість у вимові робить мовлення нечітким і нерозбірливим. Це виявляється у “з’їданні” кінцевої приголосної або звуків всередині слова, звучанні “крізь зуби”.

Дикція залежить від злагодженої та енергійної роботи всього мовленнєвого апарату. До артикуляційного або мовленнєвого апарату належать губи, язик, щелепи, зуби, тверде і м’яке піднебіння, маленький язичок, гортань, задня стінка глотки, голосові зв’язки. Одні з них пасивні у мовленні, а інші (язик, губи, м’яке небо, маленький язичок та нижня щелепа) беруть активну участь, тому їх можна тренувати.

Якщо недоліки у мовленні органічного походження, то допомогти може лише хірургічне втручання. Неорганічні недоліки (картавість, сюсюкання, шепелявість, в’ялість і неясність мовлення) можна виправити з допомогою спеціальної артикуляційної гімнастики. Вона містить вправи для розминки мовленнєвого апарату, а також для правильного відпрацювання артикуляції кожного голосного та приголосного звука.

Приміром, нерухлива верхня і в’яла нижня губа заважають чіткій вимові багатьох свистячих та шиплячих приголосних. Якщо людина занадто сильно притискає язик до внутрішньої сторони верхніх зубів або кладе його на зуби, – виникає “сюсюкання”. У такому випадку потрібно вчитися ховати язик за зуби. Корисними є вправи з сірником в зубах. Існують нескладні логопедичні вправи з ліквідації шепелявості, картавості, гугнявості і т.п.

Загалом говорити потрібно плавно, привчитися добре відкривати рот, що є важливою умовою формування звука. Хороша дикція готує мовленнєвий

апарат до творчого процесу, робить звичною точну артикуляцію всіх звуків мовлення, допомагає виразності мовлення.

Неправильні навички, недоліки мовлення, які закріпилися за багато років, не зможуть швидко зникнути. Лише послідовні тренування, безперервна праця і витримка допоможуть позбутися звичних неправильних рухів деяких частин мовленнєвого апарату, замінивши їх іншими, ще не звичними, але правильними рухами, і зробити ці рухи невимушеними.

Темпоритм – це швидкість в цілому та тривалість звучання окремих слів, складів, а також пауз у поєднанні з ритмічною організованістю, розміреністю мовлення.⁶² Швидкість мовлення залежить від індивідуальних якостей вчителя, змісту його мовлення та ситуації спілкування. Тривалість звучання окремих слів залежить не лише від їх довжини, але й від значущості їх в даному контексті. Складну частину матеріалу вчитель викладає у повільному темпі, далі може говорити швидше. Обов'язково сповільнюється мовлення, коли потрібно сформулювати той чи інший висновок – визначення, правило, принцип, закон. Слід враховувати і ступінь збудженості учнів. Чим більше збуджений учень, тим повільніше і тихіше потрібно говорити вчителю.

Для досягнення виразності звучання слід майстерно користуватися **паузами**: логічними та психологічними. Без логічних пауз мовлення безграмотне, а без психологічних – мертво. Паузи, темп і мелодика мовлення в сукупності складають інтонацію.

Інтонація – це видозміни висоти звучання, сили, тембру голосу, членування мовлення паузами у процесі його розгортання. Інтонаційна виразність мовлення може підкреслити, посилити творчий задум автора або видозмінити, спотворити його. Мовлення вчителя повинно приваблювати своєю природністю, розмовним мелодичним малюнком і, на відміну від звичайної бесіди, бути контрастнішим, виразнішим.

Наголошуваність, темп і мелодія організовують мовлення і найвиразніше виявляються в інтонуванні не окремого слова, а групи слів, тобто у мовленнєвому потоці, в усному мовленні. Темп не самостійний – він повторює позицію наголошуваності, тобто зумовлюється динамікою слова, фрази. Мелодія ж створюється контрастуванням наголошених і ненаголошених складів, наголошених і ненаголошених слів.

Отже, темпоритм, інтонаційна виразність мовлення – надзвичайно складний механізм, який приводиться в дію фізіологічними, інтелектуально-логічними та психологічними важелями. Цей механізм безвідмовно працюватиме, якщо мовець буде мати тренований на мовлене слово слух, якщо буде психологічно налаштований на сприйняття цього слова, не залишиться до нього байдужим і якщо володітиме різноманітними і точними мовними засобами, необхідними для смислової, логічної й емоційно-експресивної виразності.

Після об'єктивної оцінки власних мовленнєвих даних варто розпочати регулярні заняття для виправлення виявлених недоліків, слабких сторін мовлення (тренувати дихання, відпрацьовувати дикцію, темпоритм, зміцнювати голосові зв'язки). Адже голос вчителя повинен бути яскравим,

звучним, чітким, привертати увагу. Хороше мовлення вчителя пробуджує в учнів бажання слухати, сприяє розв'язанню навчально-виховних завдань.

Питання для самоконтролю:

1. Які основні етапи педагогічного спілкування?
2. Які бувають бар'єри спілкування?
3. Які стилі педагогічного спілкування ?
4. Які складові невербальної комунікації ?
5. Які вимоги до комунікативних якостей мовлення ?
6. Що таке «техніка мовлення» ?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2.

Культура педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі.

Лекція № 3

Тема: «Майстерність забезпечення зворотного зв'язку у педагогічному спілкуванні»

План

1. Шляхи забезпечення зворотного зв'язку у спілкуванні.
2. Педагогічний вплив та способи його організації

1. ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СПІЛКУВАННІ

Що таке зворотний зв'язок і навіщо він потрібен? Зворотний зв'язок -це зв'язок між результатом певного процесу та його перебігом. Зворотний зв'язок існує між наслідками певної діяльності (навчальної, трудової, ігрової) і процесом реалізації цієї діяльності. Наприклад, існує зв'язок між ефективністю розуміння, засвоєння учнями нового матеріалу та процесом його пояснення вчителем. Так, якщо в ході уроку вчителя цікавить результат (якість сприймання й оволодіння школярами інформацією), то педагог під час пояснення звертатиме увагу на те, як окремі учні та увесь клас поведуться: чи їхні погляди скеровані на вчителя, чи вони уважно слухають, чи, можливо, займаються сторонніми справами, розмовляють.

Щоб зворотний зв'язок був успішним, треба вміти бачити, чути і розуміти партнера по спілкуванню. Тобто, за зовнішнім виглядом, інтонацією, паузами, темпом мовлення дізнаватися про внутрішній стан співрозмовника, про підтекст отриманої інформації і уміло використовувати це для поліпшення спільної діяльності та спілкування.

Дослідження показують, що вплив на людей справляє не стільки сама інформація і зміст сказаного, скільки комунікативна поведінка співрозмовника. Так, за різними дослідженнями лише 20-40% впливу залежить від слів, натомість на 60-80% вплив на співрозмовника залежить від тону голосу та мови тіла.

Сучасна практична психологія використовує термін “рапорт” для визначення глибокого зворотного зв'язку у спілкуванні. **Встановити рапорт - це уміло віддзеркалювати пози, жести, погляди партнера по спілкуванню, прилаштуватися до його мови тіла, навіть дихання (наприклад, стишувати голос, нахилитися так, як це робить співбесідник).** Звичайно, робити це

потрібно природно, не копіювати грубо пози і рухи, інакше це може виглядати дивно, смішно і нетактовно.

Для встановлення ефективного зворотного зв'язку вчителю необхідно пам'ятати, що людина сприймає світ переважно трьома каналами: візуальним, слуховим та кінестетичним (рідше нюховим і смаковим). Є люди, які надають перевагу одному із каналів. Це відображається й у їхньому мовленні. Наприклад, якщо людина каже: “я бачу, що ви говорите”, а слухаючи розповідь про ліс вона бачить дерева, розмаїття барв, сонячні галявини - то у такої людини переважає візуальний канал сприймання. Коли учень говорить: “я чую, що ви мені показуєте”, а, уявляючи ліс, чує шурхотіння листя під ногами, шелест, вітру, спів пташок - то перед вами людина зі слуховою системою сприймання. У тому ж випадку, коли людина, уявляючи ліс, відчуває, як її ноги пружиняють на м'якому килимі листя, як дує вітер і т.п. – то це означає, що вона сприймає світ переважно кінестетичним каналом. Для вчителя важливо пам'ятати про це і, звертаючись до учнів, використовувати у мовленні різні вирази, що допоможе дітям з різними типами сприймання краще розуміти те, що говорить педагог.

Необхідність врахування у навчальному процесі індивідуальних відмінностей учнівського сприймання підтверджують і спеціальні дослідження, згідно з якими тільки 30% учнів запам'ятовує 75% того, про що говорили на уроці; 40% дітей запам'ятовує три чверті того, що бачили чи про що прочитали. Такі “візуальні” учні поділяються на два типи: деякі засвоюють інформацію у формі писаного слова, інші – через діаграми чи малюнки. 15% найліпше вчаться за допомогою тактильних відчуттів. Такі учні мусять потримати в руках навчальний матеріал, написати, розмалювати його, тобто залучити до навчання конкретний досвід. Ще 15% становлять учні, які віддають перевагу кінестетичному методові, тобто вони найефективніше вчаться тоді, коли виконують якісь фізичні дії, наприклад, беруть участь у практичній діяльності, що безпосередньо стосується їхнього життя.

У кожного з нас переважає один з основних способів сприйняття, часто поєднаний з іншим, вторинним. Якщо навчальний метод у класі не відповідатиме основному способу сприйняття дитини, вона матиме проблеми з навчанням, хіба що зможе компенсувати цю невідповідність вторинним способом. Тому мистецтво спілкування педагога, майстерність у встановленні ним зворотного зв'язку полягає, зокрема, в тому, щоб навчитися розуміти, яка система сприймання характерна для партнера по діалогічній взаємодії і вміло використовувати це в ході роботи.

У процесі забезпечення ефективного зворотного зв'язку важливе місце займає вміння візуального сканування – тобто, читання емоційних станів і думок людини очима. Спостерігаючи за позами та жестами учнів, педагог може дізнатися про їхній стан, ставлення до сприйнятої інформації, налаштованість на роботу і т.п. Наприклад, нахилена в бік голова свідчить про зацікавленість. Якщо слухачі випрямляють голови, їхні погляди блукають по стінах чи стелі – інтерес втрачено, переважає втома. Якщо учень

пильно дивиться в очі вчителю, намагаючись продемонструвати свою увагу, але при цьому його ноги міцно стоять на підлозі, а корпус прямий, – то він просто намагається створити враження, а насправді не слухає. Якщо учень схилився вперед, сидячи на краю стільця, схилив голову набік, сперся нею на руку – він дійсно слухає. Якщо вказівний палець витягнутий вздовж щоки, великий підпирає підборіддя, решта – зігнуті, а все це супроводжується нахилом тіла від партнера по спілкуванню (вчителя) – то ця поза означає критичне ставлення.

Встановлення зворотного зв'язку великою мірою залежатиме від **уміння вчителя слухати**. Таке вміння – рідкісний дар, який надзвичайно необхідний вчителю для ефективної взаємодії та майстерного спілкування з учнями.

Дослідження показують, що прослухавши десятихвилинне повідомлення, людина розуміє й запам'ятовує лише його половину. Невміння слухати є основною причиною неефективного спілкування, і може призвести до непорозумінь, педагогічних помилок, стати причиною конфліктів.

Головною ознакою ефективного слухання є його активність, що означає зацікавленість того, хто слухає, його фізичну й розумову увагу. Але якщо ця активність виявлятиметься у перебиванні, оцінюванні, аналізі, то це означатиме, що слухач концентрує увагу на собі, а не на співрозмовникові, що може призвести до порушення процесу спілкування.

Існують певні правила і прийоми ефективного **активного слухання**.

Нерефлексивне слухання – уміння мовчати, коли говорить інший, висловлюючи при цьому лише підтримку, схвалення, розуміння, використовуючи візуальний контакт, міміку, жести, короткі висловлювання (“так-так”, “продовжуй” і т.п.). Нерефлексивне слухання потрібне у таких ситуаціях:

- на початку бесіди;
- під час проведення інтерв'ю;
- під час слухання відповіді учня на запитання, поставлене вчителем;
- коли співрозмовник знаходиться у збудженому емоційному стані;
- за наявності затруднень у мовленні партнера по спілкуванню;
- під час слухання скарг;
- у ході розмови з людиною, яка займає більш високе становище, при побоюванні зіпсувати стосунки.

В інших випадках доцільним є використання **рефлексивного слухання**, тобто слухання з більш активним вираженням власних емоцій і думок.

Існує **4 основних прийоми рефлексивного слухання**:

- **з'ясування** – тобто звертання за уточненням (“Що ви мали на увазі?” “Чи не поясните мені...”);
- **перекладання** – формулювання тієї ж думки іншими словами, що сприяє точності сприймання (“Іншими словами...” “Як я вас зрозумів...”);
- **відображення почуттів** – це те ж перекладання, але акцент робиться не на змісті почутого, а на емоційному стані співрозмовника (“Ви дуже схвильовані”, “Мені здається, ви відчуваєте...”);

- **резюмування** – або підсумовування основних ідей і почуттів того, хто говорить (“Якщо підсумувати сказане...” “Вашими основними ідеями, як я зрозумів, є...”).

Користуючись наведеними прийомами ефективного слухання, варто дотримуватися певних **правил і принципів**:

- вивчіть свої звички слухання – це перший крок до їх удосконалення;
- пам’ятайте, в розмові беруть участь як мінімум двоє співрозмовників, у ролі слухачів вони виступають по черзі; тому **основне правило слухання – кожний говорить тільки після точного повторення ідеї чи відображення почуттів співбесідника**;
- концентруйте свою увагу на людині, що звертається до вас; підтримуйте візуальний контакт, тактовно “віддзеркалюйте” пози, міміку і жести співрозмовника;
- намагайтеся зрозуміти не лише зміст сказаного, а й почуття співрозмовника; скориставшись прийомами рефлексивного слухання, намагайтеся виразити своє розуміння;
- дотримуючись схвалюючої установки, підтримуйте співрозмовника, робіть процес слухання емпатійним.

Крім цього, в **процесі слухання не варто**:

- приймати мовчання за уважність;
- робити вигляд, що слухаєш;
- перебивати без потреби;
- робити поспішні оцінювальні висновки;
- задавати надто багато запитань;
- давати поради, коли вас про них ніхто не просить;
- вживати загальні фрази типу “я добре розумію ваші почуття”;
- бути занадто чутливими до емоційних слів. Забезпечувати якісний зворотний зв’язок, навчитись чути, бачити і розуміти своїх учнів педагогові допоможе уважне ставлення до них у процесі спілкування, досвід і опрацювання спеціальної літератури.

«Рецепт» емпатійного слухання

«Рецепт» дозволяє переживати ті ж відчуття, які переживає співрозмовник, відображати ці відчуття, розуміти емоційний стан співрозмовника і поділяти його. При такому слуханні не дають порад, не прагнуть оцінити, що говорить людина, не моралізують, не критикують, не повчають. Існує **декілька правил емпатійного слухання**:

Необхідно налаштуватися на слухання: на якийсь час забути про свої проблеми, «звільнити» душу від власних переживань і постаратися уникати упереджень щодо співрозмовника. Тільки в цьому випадку ви зможете зрозуміти те, що відчуває ваш співрозмовник, «побачити» його емоції.

У своїй реакції на слова партнера потрібно з точністю відобразити переживання, відчуття, емоції, що «стоять» за його висловом. Але зробити це так, щоб продемонструвати співрозмовникові, що ви не тільки правильно зрозуміли його відчуття, але й прийняли.

Необхідно пам'ятати, що емпатійне слухання — це не пояснення прихованих від співрозмовника таємних мотивів його поведінки. Треба тільки уявити відчуття партнера, а не пояснювати йому причину виникнення у нього цього відчуття. Зауваження типу: «Це у тебе тому, що ти просто заздриш своєму другові» або «Насправді тобі хотілося б, щоб на тебе весь час звертали увагу» не можуть викликати нічого, окрім відкидання і захисту.

У тих випадках, коли партнер роздратований, коли він говорить, «не закриваючи рота», зовсім не обов'язково відповідати розгорнутими фразами, досить просто підтримувати партнера короткими фразами типу «так-так», «угу», кивати головою або ж просто повторювати його останні слова.

«Рецепт» емпатійного слухання можна застосовувати тільки в тому випадку, коли людина сама хоче поділитися із вами якимись переживаннями. У разі ж, коли співрозмовник ставить звичайні питання («А ви не знаєте, що означає (те чи те)?»), або ж ініціатором розмови виступаєте ви, то застосування емпатійного слухання просто неможливе.

Правила педагогічного спілкування

Дотримання правил педагогічного спілкування вбереже педагога від багатьох труднощів та помилок, які підстерігають його в практичній діяльності. Стислий їх виклад можна звести до таких пунктів:

1. Успіх педагогічної діяльності насамперед залежить від культури спілкування.
2. Моделюйте спілкування не «від себе», а від дітей, їх потреб та інтересів.
3. Орієнтуйте своє педагогічне мовлення на конкретного учня, а не на абстрактну групу.
4. Використовуйте різні види спілкування.
5. Спілкуйтесь із дітьми на взаємних інтересах, проте не організовуйте спілкування «по вертикалі», зверху вниз.
6. Постійно враховуйте психологічний стан окремих вихованців і колективу загалом.
7. Дивіться на себе збоку, постійно аналізуйте свої вчинки й дії.
8. Умійте слухати дітей, зважайте на їх думку.
9. Намагайтесь зрозуміти настрій дитини і на цій основі моделюйте спілкування з ними.
10. Спілкування не повинно призводити до конфліктів, а попереджувати їх.
11. Не принижуйте людську гідність.
12. Спілкування має бути систематичним. Не залишайте поза увагою «незручних» для вас дітей.
13. Будьте ініціативним у спілкуванні.
14. У процесі спілкування враховуйте стать вихованців.
15. Уникайте штампів, постійно шукайте нові форми, засоби, методи і прийоми.
16. Долайте негативні установки стосовно конкретного учня.
17. У процесі спілкування уникайте абстрактної критики, оскільки це породжує опір.

18. Якомога частіше усміхайтесь: це викликає позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування.
19. У процесі вашого спілкування частіше висловлюйте схвалення, заохочення.
20. Відкрито виявляйте в дитячому колективі своє ставлення до вихованців.
21. Постійно розвивайте свою комунікативну пам'ять, запам'ятовуючи педагогічні ситуації, їх перебіг.
22. Якщо назріває потреба в індивідуальній бесіді, завчасно розробіть її план.
23. У процесі спілкування в центрі уваги має бути особистість учня, його гідність.
24. Враховуйте соціально-психологічне зростання дитини.
25. Систематично аналізуйте процес спілкування.
26. Технологія й тактика спілкування мають бути скеровані на усунення психологічних бар'єрів між вихователем і вихованцями.
27. Враховуйте в процесі спілкування індивідуальні особливості, темперамент, характери учнів.
28. Окремо обдумуйте особливості спілкування з важковиховуваними дітьми.
29. У процесі спілкування не зловживайте своїми перевагами як керівника-вихователя.
30. Постійно удосконалюйте інструмент спілкування — власне мовлення.

2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ ТА СПОСОБИ ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЇ

У ході спілкування з учнями, встановлення з ними взаємовідносин, вчителеві часто доводиться певним чином впливати на дітей, ставити перед ними вимоги, щоб розв'язати ту чи іншу педагогічну ситуацію.

Педагогічний вплив – важлива рушійна сила досягнення освітніх цілей. Це поняття характеризує зв'язок між учасниками педагогічного процесу – вчителем і учнем.

Педагогу необхідно намагатися організовувати свій вплив так, щоб він сприймався як вчасна і ненав'язлива підтримка, викликав довіру учня. Кінцеве призначення, **мета педагогічного впливу комплексна.** З одного боку, вона полягає в тому, щоб допомогти учневі оволодіти знаннями, способами навчальних дій, сприяти розвитку пізнавальної активності особистості. А з іншого – передбачає досягнення більш високого рівня самостійності, ініціативи, здатності до творчого мислення.

Прийоми педагогічного впливу – це способи організації певної педагогічної ситуації, у якій на основі відповідних закономірностей у школярів виникають нові думки і почуття, які стимулюють їх до позитивних вчинків, до подолання своїх недоліків.

Класифікуючи прийоми педагогічного впливу, Е.Ш.Натанзон звертала увагу на те, які почуття виникають у школярів в результаті застосування прийомів, а також на що спрямована дія прийому: на створення, формування позитивних якостей особистості, чи подолання, “гальмування” її недоліків. Відповідно до цього, авторка виділяє ***дві групи прийомів педагогічного впливу.***

1. **Створюючі** прийоми коригують поведінку учнів на основі виникнення позитивних почуттів: радості, вдячності, поваги, довіри до вчителя, віри у власні сили. Вони сприяють розвитку нових позитивних якостей. До створюючих прийомів належать:

- переконування,
- навіювання,
- заохочення,
- доброта,
- увага,
- прохання,
- організація успіху у навчанні,
- залучення у цікаву діяльність.

2. **Гальмівні** прийоми сприяють подоланню негативних якостей, вчинків. Вони викликають переважно негативні почуття: сором, незручність, розчарування, засмучення, жаль, каяття. До цієї групи прийомів належать:

- паралельна педагогічна дія (вплив на вихованця через колектив),
- наказ,
- ласкавий докір,
- удавана байдужість,
- натяк,
- іронія,
- обурення,
- засудження,
- покарання,
- попередження.

Крім цього, існує прийом “вибух”, коли в результаті несподіваних, неочікуваних дій педагога в учнів виникає гама нових думок і почуттів. Цей прийом не належить до жодної групи, але може виступати як створюючим, так і гальмівним способом педагогічного впливу.

Інші педагоги виділяють цілий ряд прийомів педагогічного впливу, що сприяють появі в учнів прагнення працювати над собою. До них належать:

- авансування (оголошення достоїнств учня, яких він ще не виявив, але обов'язково виявить в майбутньому);
- великодушне вибачення (удаване вибачення негідного вчинку в зв'язку з нездатністю учня в даний момент усвідомити здійснене);
- витіснення (усунення негативного прояву через залучення учня до діяльності);
- ігнорування (фіксація несприятливого стану учня, яка зовні виглядає як непомічання того, що відбувається);
- надання права на вільний вибір (підкреслення права учнів на вільний вибір, але розкриття при цьому можливих наслідків, різних варіантів вибору);
- концентрація на позитивному (зняття несприятливого стану через зосередження на позитивному чи в самому учневі, чи в інших людях та предметах);

- залишення наодинці з самим собою (не засудження поведінки чи конкретного вчинку, а надання можливості дитині самій розібратися у скоєному);
- педагогічний паліатив (тимчасова уступка, непомічання порушень соціальних норм чи часткове їх допущення, але підготовка учнів до того, щоб у майбутньому не допускати таких порушень);
- пауза (спеціальне переривання мовлення у спілкуванні з ким-небудь);
- придушення (жорстке припинення і обмеження дій школяра з метою запобігання тим діям, які можуть нанести шкоду);
- підміна мотиву (уміння бачити за проступком позитивні мотиви);
- санкціонування (надання права на виявлення несприятливого стану – апатії, нудьги, смутку – на певний обмежений час);
- створення ситуації успіху;
- жарт.

Звичайно, знання усіх описаних прийомів не гарантує уміння майстерно здійснювати педагогічний вплив та встановлювати продуктивні взаємовідносини з учнями. Важливою у цьому контексті є здатність педагога бути гнучким, творчо підходити до вибору відповідного прийому педагогічного впливу в залежності від змісту ситуації, обставин, стану учнів, стосунків між ними тощо.

Для більшого урізноманітнення педагогічного впливу, вдосконалення своєї педагогічної майстерності та демонстрації учням зразків ставлення до оточуючої дійсності, вчителю варто оволодіти також основними ключовими операціями педагогічного впливу.

Існує **три ключові операції** педагогічного впливу.

1. “Я-повідомлення” – оголошення вчителем свого стану і ставлення до вчинку чи дії учня, як явища (починається словами: “Я завжди...”, “Мені завжди...”).

Наприклад: хлопчик ненароком кинув з підвіконня вазон – “Я завжди засмучуюсь, коли гине краса”; 11-класники напередодні свята прийшли до школи в білих сорочках і краватках – “Мені завжди приємно бачити елегантно вдягнутих людей”.

2. “Ти-повідомлення” (позитивна підтримка) – має на меті пояснення негативної поведінки учня його позитивними рисами, мотивами.

Наприклад: учень не виконав домашнього завдання – “Ти, напевне, забув вдома зошит”; учень запізнився на урок – “Ти, мабуть, відводив молодшу сестричку в садочок, і тому запізнився”.

3. “Безумовність норми” – має на меті розкриття перед школярами соціально і особистісно значущих доказів на користь етичних вимог, тобто того, що дасть дотримання тієї чи іншої норми людям взагалі чи конкретному учневі.

Наприклад: Учитель звертається до чергових з проханням витерти дошку, а у відповідь чує: “Ми на ній не малювали”! Вчитель зауважує: “Нам усім буде складно розібратися у новому матеріалі без записів на дошці і схем, у тому числі, і вам”.

Як бачимо, застосування операції “безумовність норми” є своєрідною постановкою вимоги, що є невід’ємним елементом педагогічного впливу.

Педагогічна вимога – це постановка учневі в процесі виховання соціально-культурної норми ставлення і поведінки.

Види вимог за типом ставлення вчителя до учнів:

- 1) позитивне ставлення – вимога-прохання, вимога довірою, вимога схвалення;
- 2) байдуже ставлення – вимога-порада, натяк, умовна вимога;
- 3) негативне ставлення – вимога-засудження, вимога з вираженням недовіри, вимога-застереження.

Види вимог за засобами, які використовує вчитель:

- 1) вербальні – поділяються на:
 - безпосередні (прохання, порада, рекомендація, ділове розпорядження, наказ);
 - опосередковані (розповідь, аналогія, запитання, здивування, натяк);
- 2) невербальні – доповнюють, підсилюють дію слів (пауза, міміка, пластика).

Різноманітність видів вимог, як і способів педагогічного впливу загалом, дозволяє педагогові у кожній конкретній ситуації обрати той шлях, той спосіб взаємодії, що зможе забезпечити найкращий результат. А оволодіння ними може стати черговою сходинкою на шляху до майстерного спілкування вчителя з учнями.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке зворотний зв’язок у спілкуванні?
2. Які правила і принципи ефективного слухання?
3. Що таке «педагогічний вплив»?
4. Які основні групи прийомів педагогічного впливу?
5. Які види педагогічних вимог може використовувати вчитель?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2.

Культура педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі.

Лекція № 4

Тема: «Майстерність педагогічного спілкування»

План

1. Соціально-перцептивна техніка
2. Педагогічний такт і тактика вчителя

1. СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНА ТЕХНІКА

Особливе місце у структурі педагогічної майстерності займає вміння вчителя керувати власною увагою та увагою, тобто **соціально-перцептивна техніка**.

Увага - це спрямованість і зосередженість свідомості на певних об’єктах чи предметах. За походженням та способом здійснення у психології виділяють два основних види уваги: **میمовільну і довільну**. **Мимовільна** увага виникає і підтримується незалежно від свідомих намірів та цілей людини. **Довільна** увага - це зосередження, що керується і спрямовується свідомістю.

Учителю в його діяльності не можна покладатися лише на мимовільну увагу. Він має володіти своєю увагою, оскільки повинен слідкувати за дисципліною, реакцією учнів, власним мовленням та поведінкою, розраховувати час на уроці, все бачити, чути і робити висновки. Увага дає змогу вчителю сприймати ситуацію педагогічної взаємодії, співвідносити її з поставленою метою та завданнями, а також контролювати реалізацію заздалегідь розробленої програми педагогічної взаємодії. Тому закономірним є значення у творчій праці вчителя безперервної уваги та зосередженості.

Педагогічний процес містить велику кількість об'єктів уваги: учні, власна поведінка, навчальний матеріал тощо. Керувати увагою, поширювати її, за потреби, на всі об'єкти та одночасно зосереджувати лише на декількох - складне завдання педагога. Крім того, у навчально-виховному процесі постійно діють перешкоди для уваги: велика кількість людей в аудиторії, їхні розмови, власні переживання і т.п. Тому педагог зобов'язаний поставити перед собою вимогу: навчитись зосереджувати свою увагу, робити її стійкою, безперервною й оперативною.

Щоб навчитись керувати власною увагою, вчителю необхідно знати основні закони уваги: закон апперцепції, закон установки та закон чотирьох складових.

Закон апперцепції (лат. ad — до і лат. perceptio — сприймання) залежність сприймання від попереднього досвіду особистості, засвідчує, що рівень уваги не є величиною постійною, людина може по-різному сприймати один і той самий предмет і, навпаки, різні предмети сприймати як один і той самий. Чому це так, від чого залежить рівень уваги в кожний конкретний момент часу? Таке питання дуже часто постає і перед учителем.

Закон апперцепції пояснює це так: рівень уваги залежить від конкретної спрямованості особистості на певний об'єкт, а також від запасу знань, від настрою, від фізичного і психічного станів, від енергетичного поля, в якому людина перебуває в даний момент.

Отже, рівень уваги залежить не тільки від нас, а й від значної кількості зовнішніх факторів. Знаючи це, можна навчитися керувати своєю увагою, а також впливати на рівень уваги оточуючих.

Другий закон – закон установки. Установка – це пристосування організму до найкращого сприйняття або реагування. Прикладом установки може бути поведінка молодого вчителя, який іде на перший урок у незнайомий клас, особливо якщо попередньо він чув про нього насторожуючі відгуки. Вчитель прислухається до будь-якого шуму в класі, прискіпливо придивляється до учнівських облич, поз, жестів, тримається напружено, контролює свої реакції, дистанцію спілкування. Установка підтримує органи відчуття (слух, зір...) у стані повної готовності до сприйняття раптових змін. Таким чином, установка – це готовність до поведінки або дії. Установка проявляється не тільки у тих випадках, які вимагають максимального напруження організму; більш-менш тривала та чітко окреслена установка виникає під час більшості реакцій організму. З роками, під впливом досвіду, виховується тривалість і стійкість установки, яка може виникати і на основі внутрішніх спонукань

(наприклад, під час читання, розв'язання важких завдань), організовуючи необхідні процеси. Для того, щоб закон установки діяв, потрібне багаторазове повторення тих вправ, які тренують увагу. Тільки за цієї умови вміння керувати своєю увагою закріплюється і реалізується саме по собі, коли це вам потрібно.

Третій закон – закон чотирьох складових; він розглядає основні параметри уваги: стійкість, обсяг, розподіл, переключення.

Стойкість уваги – це тривале утримування її на чомусь, чинення опору уваги втомі і відволіканню; це здатність утримувати об'єкт діяльності в полі зору на певний час. Увага є стійкою, якщо вона здатна долати перешкоди в діяльності; передбачати їх та реагувати на них. Стійка й оперативна увага вчителя сприяє організації відповідної уваги учнів під час змін у навчально-виховній діяльності.

Обсяг уваги – здатність утримувати декілька об'єктів діяльності в полі зору за відносно короткий час; це максимальна кількість не об'єднаних у групи об'єктів, які людина може одночасно сприйняти у зв'язку з розв'язанням якоїсь однієї задачі. Дослідження свідчать, що у дорослої людини обсяг уваги досягає 4-6 об'єктів, на більше. Наприклад, людина може одночасно слухати, читати, говорити. Але в умовах підвищеної кількості об'єктів у нетренованої людини можлива втрата контролю, в результаті чого людина відчуває розгубленість, безпомічність, перестає послідовно керувати своєю увагою та діями. Однак для продуктивної праці в класі необхідно розвивати обсяг своєї уваги, і цьому також можна навчитися.

Розподіл - одночасна увага до двох або кількох об'єктів та одночасне виконання дій з ними чи спостереження за ними. Така якість уваги необхідна вчителю, наприклад, тоді, коли він одночасно повинен слухати відповідь одного учня, слідкувати, чи працюють над поставленим завданням решта дітей, та ще й думати, яке задати запитання школяреві і яким має бути наступний етап уроку.

Увага дозволяє людині не знижувати ефективності своєї діяльності при переході від одних об'єктів до інших. Тут спрацьовує така характеристика уваги як переключення.

Переключення - довільна зміна людиною спрямованості своєї уваги з одного об'єкта на інший. Говорячи про переключення або динаміку уваги, слід виділити певні аспекти цього процесу: вміння переключати увагу з одного об'єкта на інший у звичних умовах діяльності; уміння переключати увагу з одного об'єкта на інший, коли виникають нові педагогічні задачі, коли обставини постійно змінюються.

Залежно від характеру дій людини **увага буває зовнішньою і внутрішньою**. Перша пов'язана з об'єктами поза людиною, друга – з відчуттям образів, створених фантазією, уявою. Крім цього, К.С.Станіславський розрізняє увагу *формальну* (без інтересу, фантазії) та *творчу*, коли з допомогою уяви об'єкт стає цікавим.

Уява – це необхідний елемент творчої діяльності людини, який виражається у побудові образу продуктів праці, а також забезпечує створення програми

поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю. Надаючи вагомого значення розвитку уваги та уяви, К.С.Станіславський виділяв чотири типи людей.

1) З ініціативою, уява працює самостійно, без особливих зусиль. Такий вчитель своєрідно будує уроки, уміє захопити дітей, зазвичай, зміст матеріалу, який він викладає, відрізняється від викладення у підручнику. Такі вчителі не чекають нових інструкцій, вони самі знаходяться в постійному пошуку нових методів роботи. У такого вчителя дітям легко вчитися.

2) Без ініціативи, але легко схоплює те, що підказують, і самостійно розвиває. Такому вчителю важливо від чогось відштовхнутися, на щось опертися. Підказкою може бути конспект уроку, матеріал підручника, нова інструкція, методична розробка, досвід роботи інших вчителів і т.п. Дітям з таким педагогом також легко, а сам педагог, цілеспрямовано працюючи, може наблизитися до вчителів першого типу.

3) Схоплює підказку, але не розвиває її, не має до цього здібностей. Вчитель цього типу працює нерівно, уроки то вдаються, то ні. Такі вчителі, зазвичай, намагаються добре, точно передати матеріал підручника, але не більше. Вони хороші виконавці інструкцій, розробленої методики, але в їхній роботі немає новизни.

4) Сам не творить і не схоплює того, що дають. Такому вчителю не допомагає ні хороший підручник, ні методичні розробки. У нього все формально, невміло, професійно неграмотно.

Очевидно, що ефективність діяльності вчителя тісно пов'язана з особливостями його уяви. Функціонування педагогічної уяви на етапі підготовки до майбутньої діяльності допомагає прогнозувати, уявити її основні риси, сприймання матеріалу класом, очікуване спілкування з учнями, викликає творче самопочуття. У ході навчально-виховної діяльності з допомогою уяви педагог здійснює інтуїтивний пошук, орієнтується в мотивах учнівської реакції та поведінки. Після завершення роботи саме уява вчителя прогнозує і представляє можливі результати й ефект діяльності.

Конкретизуючи основні **функції уяви**, Л.І.Рувінський називає такі:

- 1) *аналіз* (уява бере участь в оцінюванні педагогічної ситуації і допомагає зрозуміти її причини);
- 2) *пошук* (сприяє пошуку оптимального розв'язання педагогічної задачі);
- 3) *прогноз* (допомагає передбачити можливі результати впливу, почуття і наміри учня).

Загалом уява потрібна для створення чогось нового, але вчителю вона частіше потрібна для оновлення вже створеного. Наприклад, тоді, коли матеріал уроку необхідно зробити цікавим для себе і для учнів, знайти, побачити у ньому щось нове, привабливе, раніше не помічене. Це допоможе педагогу налаштуватися на урок, створити собі потрібний настрій, самопочуття.

Уява тісно пов'язана з появою натхнення, з творчістю. Але вчитель, як і актор (на відміну від художників, музикантів, поетів), не може чекати, коли до нього прийде натхнення. Він повинен володіти ним і вміти викликати тоді,

коли це потрібно. Допомагають педагогу в цьому воля, розум і почуття. У кожного вчителя ці якості розвинені більшою або меншою мірою. В залежності від того, яка з них переважає, виділяють **три типи вчителів**.

Якщо у вчителя **переважають почуття (I тип)**, то його урок наповнений емоціями, які часом не підкріплюються фактами, логікою викладу. Звичайно, почуття захоплюють дітей, але чи винесуть вони певні знання з такого уроку, невідомо. **Переважання волі (II тип)** у творчій роботі вчителя призводить до того, що на уроці панує авторитаризм, честолюбство вчителя (“Я так хочу”, “Ви повинні”). Особливість вчителя **III-го типу** – це **переважання його розуму над волею і почуттями**. Такий педагог може бути нецікавий дітям, його не завжди розуміють. Крім того, без участі волі у нього з’являється позиція: “Я даю матеріал, і це головне. Зрозумієте ви чи ні – ваша проблема. Захочете, будете знати”.

Звичайно, в ідеалі вчитель має гармонійно поєднувати в собі різні якості, вдосконалювати існуючі, розвивати ті, яких не вистачає. Адже педагогічна професія передбачає постійну роботу людини над собою, свідоме і послідовне самовдосконалення на шляху до педагогічної майстерності.

2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ І ТАКТИКА ВЧИТЕЛЯ

Розглядаючи поняття педагогічного такту слід зауважити, що **слово такт означає почуття міри, вміння дотримуватися правил пристойності. Тактовна людина – це морально вихована людина**. У найскладніших життєвих ситуаціях вона зберігає повагу до себе і до інших людей, уважна й доброзичлива до них. Педагогічний такт відрізняється від загального тим, що має на меті не лише властивості вчителя, а й вміння вибрати правильні, морально виправдані засоби впливу на учнів.

Педагогічний такт – це моральна поведінка вчителя, яка включає передбачення усіх об’єктивних наслідків вчинку, передбачення його сприймання вихованцями, вираз високої гуманності, чуйності, піклування про учнів, це найкращий спосіб встановлення доброзичливих стосунків з ними за будь-яких обставин.

Щоб бути тактовним, вчитель повинен дотримуватись ряду вимог до своєї поведінки, зокрема:

- вміти оцінити ситуацію, коли вона вимагає тактовного втручання (якщо вчитель змушений поставити учня в незручне становище; ненароком зачепив самолюбство; учня треба виручати з незручного становища);
- добиватися максимуму інформації про причини суперечностей і враховувати її недостатність при розв’язанні складних випадків (наприклад, дитина почала гірше вчитися, бо у сім’ї хтось захворів);
- враховувати характер стосунків учня з батьками;
- враховувати індивідуальність учня, характер ситуації;
- вміти передбачити, як вплив на одного учня сприйме клас (якщо клас сприйме негативно, то виховного впливу не відбудеться)⁸¹.

Педагогічний такт – не одиничні вчинки вчителя, а стиль поведінки. Він є результатом духовної зрілості вчителя, великої роботи над собою.

Педагогічний такт передбачає наявність у педагога таких рис:

- гуманне ставлення до дітей;
- уважність і спостережливість, вміння бачити моральний бік своїх та чужих дій;
- вміння керувати собою та стримувати негативні емоції;
- витримка, самовладання і здатність навіть у гостро конфліктних ситуаціях приймати педагогічно доцільні рішення;
- вміння передбачати усі можливі наслідки своїх слів і вчинків;
- самокритичність і вміння виправити допущені помилки;
- творче мислення, сміливість у розв'язанні моральних проблем.

На жаль, іноді можна зустрітися з нетактовною поведінкою вчителя. Її можна пояснити не лише неетичністю, неуважністю до проблем педагогічної моралі, але й відсутністю досвіду. Адже **педагогічний такт** – це педагогічний підхід до учнів. Це вміння, але особливе, професійне, подібне до вміння художника скомпонувати картину чи до вміння актора вжитися в образ. Тому визначення педагогічного такту і сфера вживання самого терміну в теорії і педагогічній практиці ґрунтуються на трьох точках зору:

1) **педагогічний такт** – це запровадження у взаємини з учнями загальнолюдського такту (педагог розуміє, що у спілкуванні з учнями слід бути тактовним, тому поводитьься так само тактовно, як і в позапрофесійній сфері);

2) педагогічний такт – це психологічна властивість особистості вчителя, його характерологічна риса (тобто, вчитель поводитьься тактовно не стільки тому, що усвідомлює необхідність такої поведінки, а через те, що тактовність є основною рисою його особистості, він просто не може бути іншим);

3) педагогічний такт – один із компонентів майстерності вчителя (вміння педагога у кожній конкретній ситуації обирати правильний варіант рішення, встановлювати найоптимальніші взаємовідносини зі школярами).

Відповідно до двох перших точок зору педагогічний такт розглядається серед таких властивостей як любов до дітей, ввічливе ставлення до них, повага до їхньої людської гідності, чуйність, уважність, доброзичливість, самовладання і т.п. У третьому випадку педагогічний такт можна трактувати як спеціальне професійне вміння вчителя встановити і підтримувати потрібні взаємини з учнями. У такому розуміння **педагогічний такт** є по суті **педагогічною тактикою**. У чому ж різниця між педагогічним тактом і тактикою вчителя?

Педагогічний такт завжди розглядається в позитивному значенні. Сказати “поганий педагогічний такт” – це все одно, що сказати “погана ввічливість”, “погана любов до дітей”. А педагогічна тактика може мати найскладнішу градацію: від найкращої – до найгіршої, від найдосконалішої – до найпримітивнішої. Кожний вчитель так чи інакше вдається до якоїсь тактики у взаєминах з учнями, але педагогічного такту у нього може і не бути. Приміром, залякування, погрози, крик, покарання з метою підкорення учнів – це теж своєрідна тактика, але педагогічний такт тут відсутній. А може бути і навпаки. Вчитель уважно ставиться до учнів, доброзичливий, а контакту з дітьми не має. На уроках відсутня дисципліна, його завдань ніхто не виконує, ніхто його не поважає. Такт у такого вчителя є, а тактика – недосконала,

малий запас тактичних прийомів. Отже, якщо йдеться про саму особистість вчителя, його характерологічні риси, його ставлення до учнів, чуйність, уважність – доречно вживати поняття педагогічного такту. А якщо йде мова про запас засобів впливу на учнів, про вміння користуватися ними – вживається термін “педагогічна тактика”. Звичайно, ідеальним для вчителя є поєднання такту і вміння вибрати потрібну тактику.

Педагогічна тактика індивідуальна. Її важко звести до інструкцій. Можна навести лише кілька загальних порад:

- виховні засоби використовувати в міру, відчувати, коли потрібно припинити жартувати або сердитись;
- уникати образ (ображений учень не сприймає від учителя порад, вимог, створюється психологічний бар'єр);
- поведінка вчителя під час індивідуальної розмови з учнем – це показник майстерності вчителя;
- використовувати “обхідні” шляхи: поєднання такту з тактикою, “випадкові” зустрічі і т.п.;
- допомогти учневі сприйняти незадовільну оцінку як тимчасову невдачу;
- наш поганий настрій – причина багатьох нетактовностей;
- зауваження, зроблене в дотепній формі, сприймається краще і частіше й охочіше береться до уваги.

Загалом, педагогічна тактика передбачає гнучкість у поведінці вчителя. Для цього педагог може оперувати різними стилями педагогічного керівництва (авторитарним, демократичним, ліберальним), по-різному поводитись на уроці і в позаурочний час (на уроці – коректний, вимогливий, сухуватий, а після занять – невимушений, доброзичливий), обирати різні **рольові позиції**: “батька”, “дитини” чи “дорослого”. Звичайна позиція педагога – “дорослий” (ділова взаємодія, вчитель радиться з дітьми, обговорюють спільні справи). Позиція “дитини” може виявлятися у грі, коли потрібно, щоб учень виявляв сміливість, самостійність. “Батько” – вчить, спрямовує, оцінює, засуджує, завжди все знає, схильний до нотацій, вимогливий. Така позиція є небажаною для постійного використання, оскільки гальмує розвиток учнів, а коли учень починає вважати себе дорослим – призводить до конфліктів.

Отже, педагогічний такт і ефективна тактика вчителя є невід'ємними складовими майстерного педагогічного спілкування. Тактовність та вміння обирати вірну тактику – це результат постійної роботи педагога над собою, його творчих пошуків, прагнення до самовдосконалення та професійного зростання.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке соціально-перцептивна техніка?
2. Які основні закони уваги?
3. Що таке педагогічний такт ?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2.

Культура педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі.

Лекція № 5

Тема: «Майстерність вчителя у розв'язанні педагогічних конфліктів»

План

1. Педагогічна ситуація та педагогічна задача. Види задач.
2. Алгоритм розв'язання педагогічної задачі.
3. Поняття конфлікту. Види конфліктів.
4. Причини й особливості педагогічних конфліктів.

1. ПЕДАГОГІЧНА СИТУАЦІЯ ТА ПЕДАГОГІЧНА ЗАДАЧА

Педагогічна діяльність потребує від учителя оперування комплексом професійних знань, педагогічною технікою, системою здібностей до педагогічної діяльності, оскільки кожного дня, кожної хвилини перед педагогом постають безліч ситуацій, що потребують відповідного реагування, прийняття рішень і т.п. Власне, уся педагогічна діяльність, увесь педагогічний процес складається з нескінченного ланцюжка педагогічних ситуацій, які можуть виникати спонтанно, а можуть бути спеціально створені учнями або вчителем (з певною метою). Наприклад, вчитель заходить до класу, щоб розпочинати урок – а половина учнів відсутня. Це вже ситуація, що потребує певної реакції та прийняття рішення. Через десять хвилин після початку уроку на порозі класу з'являється учень, що запізнився, – знову ситуація. Хтось не виконав домашнього завдання, інший постійно розмовляє на уроці, комусь захотілося їсти і він дістає з сумки бутерброд... У таких ситуаціях виявляється невідповідність, суперечність між очікуваннями педагога та реальністю. Тобто, педагогічна ситуація – це фрагмент педагогічної діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнями вихованості учнів і колективу.

Кожного разу, стикаючись з подібними ситуаціями, педагог може піти двома шляхами:

- 1) залишити проблему поза увагою;
- 2) поставити перед собою мету – подолати суперечність, що виникла.

Педагогічна ситуація може перетворитися на проблему (конфлікт) або завдання.

Майстерність вчителя виявляється тоді, коли він усвідомлює педагогічну ситуацію, ставить перед собою мету та формулює педагогічну задачу. Тобто, ситуація стає задачею за умови цілеспрямованої педагогічної діяльності :

ПЕДАГОГІЧНА СИТУАЦІЯ + МЕТА = ПЕДАГОГІЧНА ЗАДАЧА

Таким чином, педагогічна задача – це результат усвідомлення вихователем у педагогічній ситуації необхідності розробки системи професійних дій і прийняття їх до виконання.

Основна мета, яку переслідує вчитель у своїй діяльності, полягає в тому, щоб у процесі навчання і виховання сформувати і розвинути учня як активного суб'єкта суспільної і трудової діяльності, сформувати його особистість. Цілі педагогічного впливу завжди плануються як деякі ефекти просування, зростання, зміни особистості учня. Вчитель прагне до того, щоб

сформувати в учня знання, переконання, методи дії, які б дали змогу учню в подальшому самостійно керувати своєю майбутньою діяльністю.

Види педагогічних задач.

Педагогічні задачі, які педагог висуває і вирішує на основі аналізу конкретної ситуації, можуть бути трьох рівнів: **стратегічні, тактичні й оперативні**.

Стратегічні задачі найбільш віддалені у часі, вони мають на меті суттєву зміну об'єкта виховання, досягнення бажаного ідеалу. Наприклад, класний керівник, отримавши новий клас і виявивши його особливості, ставить за мету *створити в класі дружний, згуртований учнівський колектив*.

Тактичні задачі сприяють реалізації стратегічної задачі, тобто це ті заходи, які слід здійснити для досягнення віддаленої мети. Приміром, для згуртування колективу вихователь *залучатиме учнів до виконання спільних справ, колективної праці, до спільного проведення дозвілля*.

Оперативні (ситуативні) задачі повинні вирішуватися одразу. Їхня мета – спрямувати вчинки вихованців у потрібне русло. Наприклад, якщо педагог помічає, що один з учнів ображає свого однокласника, то він повинен негайно прореагувати на це відповідним чином (*зробити зауваження, запросити на розмову, призначити покарання, відволікти винуватця певним проханням тощо*).

Слід звернути увагу на те, що, усвідомлюючи одну й ту саму педагогічну ситуацію, вчитель може сформулювати для себе задачі трьох рівнів.

Приміром, у ситуаціях, коли хтось з учнів не виконав домашнього завдання або був неуважний на уроці,

- *оперативною* задачею буде: як відреагувати на таке порушення навчальної дисципліни;
- *тактичною* – як вдосконалити засоби обліку та контролю знань, активізувати пізнавальну діяльність на уроках;
- *стратегічною* – як виховати у дітей почуття відповідальності, організованість тощо. Звичайно, після того, як вчитель поставив перед собою мету та сформулював педагогічну задачу, важливо цю задачу правильно розв'язати. Адже розв'язання педагогічної задачі визначає рівень педагогічної майстерності та професіоналізму вчителя.

2. Алгоритм розв'язання педагогічної задачі.

Процес вирішення педагогічних задач, як і будь-яких інших задач, **містить три основні етапи:**

- 1) ***аналітичний***, який починається з аналізу й оцінки ситуації, що склалася, і закінчується формулюванням задачі, що підлягає вирішенню;
- 2) ***проективний*** етап, коли плануються способи вирішення вже поставленої задачі, розробляється конкретний проект цього рішення;
- 3) ***виконавчий*** етап, який пов'язаний з реалізацією задуму, з практичним втіленням розробленого “проекту”.

Розглянемо, як відбувається вирішення педагогічної задачі на прикладі наступної педагогічної ситуації.

Після уроків до вчительки несміло підходить другокласник і соромлячись просить:

- Олено Миколаївно, дайте мені, будь ласка, телефон Маші Петренко.

- Іванку, а навіщо він тобі?

Опустивши очі, хлопчик зізнається, що йому дуже подобається однокласниця, а поговорити з нею в школі він не наважується. Можливо, вийде по телефону?

1) **Аналіз умов і постановка задачі.** Коли вчитель зустрічається з проблемною ситуацією, він вимушений зробити її предметом свого аналізу: з'ясувати причини, які викликали ситуацію, визначити її характер тощо. Педагог має ніби "піднятися" над ситуацією, оцінити той чи інший окремих факт у загальному контексті діяльності. Результатом такого аналізу і буде постановка задачі, яку потрібно вирішити в умовах існуючої ситуації.

Наведена ситуація досить неоднозначна. З одного боку, хочеться допомогти сором'язливому хлопчику, з іншого, дати телефон дівчинки – значить, поведеться некоректно стосовно неї, крім того, це може не сподобатись батькам учениці. Перед вчителем постає задача: потрібно і допомогти хлопчику і не спричинити незручностей дівчинці.

2) **Розробка "проекту" майбутнього рішення.** На цьому етапі вчитель заздалегідь уявляє, "програє" ті реальні ситуації, які він повинен створити в процесі організації навчально-виховної діяльності учнів. Суттєве значення тут має інтуїція, оскільки задачі, які щоразу виникають у педагогічному процесі, повинні нерідко вирішуватися в умовах дефіциту часу й інформації про те чи інше явище.

Відволікати хлопчика від його ідеї і переключати його увагу на щось інше не варто: якщо дитина зважилась на такий крок (підійти до вчительки і попросити), то він навряд чи просто так відмовиться. Не дати телефон (сказати, що його у вас немає) і на цьому зупинитися теж буде невірно: дитина може назавжди втратити довіру до педагога. Найкраще, що може вчитель зробити у даному випадку, це сказати хлопчику, що телефону немає, але запропонувати допомогти йому в інший спосіб. Це викличе у дитини довіру до педагога і допоможе школяреві відволіктися від ідеї з телефонним дзвінком та придумати інші способи потоваришувати з дівчинкою.

3) **Практична реалізація рішення.** Цей етап характеризується безпосередньою взаємодією вчителя і учнів, прямим контактом між ними, організацією діяльності учнів, в результаті чого формуються їхні ціннісні відносини, засвоюються знання і розвиваються вміння.

Наступного дня можна посадити хлопчика з дівчинкою, що йому подобається, чимось обґрунтувавши цей вчинок (наприклад, йому погано видно з останньої партії, а дівчинка сидить близько). Інший варіант може бути спрямований на те, щоб дати хлопчику і дівчинці спільне навчальне завдання, залучити до спільної справи, що допоможе їм ближче познайомитися, більше спілкуватися і, можливо, подружитися.

У ході педагогічної діяльності здійснюється цілеспрямована й організована взаємодія вчителя і вихованців, спрямована на досягнення визначених, спроектованих заздалегідь змін особистості школяра. При цьому і вчитель і учень навчаються одночасно. Процес розв'язання педагогічної задачі розгортається як спільна діяльність і діяльне спілкування в системі “вихователь – вихованці”. А це і є те середовище, в якому розвивається особистість дитини і особистість дорослого як вихователя.

Аналіз педагогічних ситуацій, ефективність розв'язання педагогічних задач, правильність прийнятих вчителем рішень великою мірою залежить від особистісних якостей педагога. Саме під час вирішення педагогічних задач виявляються педагогічна спрямованість, ціннісні орієнтації, інтелектуальні, емоційні, вольові якості вчителя. Ці якості впливають на успішність досягнення поставленої мети та свідчать про рівень готовності педагога до творчого розв'язання педагогічних задач.

3. Поняття конфлікту. Види конфліктів.

Соціально-психологічний конфлікт є явищем міжособистісних і групових взаємин, виявом протиборства, активного зіткнення тенденцій, оцінок, принципів, думок, характерів, еталонів поведінки. Будучи формою комунікації людини з людиною, людини з групою або її частиною, однієї частини колективу з іншою, колективу з колективом, він віддзеркалює прагнення людей до утверджених ідей, принципів. Нерідко він постає як реакція на несприятливі ситуації, що травмують особистість, на перешкоди у досягненні будь-якої мети. Виявляючи себе як один із засобів самоутвердження, він діє дезінтегруюче в людських стосунках. Тому його вважають одним із крайніх засобів регулювання міжособистісних стосунків.

Залежно від головних ознак конфлікти класифікують:

За характером взаємодії: міжособистісні, міжгрупові, міжнаціональні, міждержавні, міжстатеві, внутрішньоособистісні.

За ознаками вияву: відкриті (лежать на поверхні), приховані (їх можна визначити лише за непрямыми ознаками). **За типом вирішення:** прості (швидко вирішувані), складні (для їх вирішення потрібний тривалий час). **За змістом:** реалістичні (мають реальне підґрунтя для виникнення), нереалістичні (не мають реальної бази для виникнення, відбуваються на рівні емоційних виявів). **За кінцевим результатом:** продуктивні (“корисні” — допомагають розкрити і змінити нездорові взаємовідносини, вирішити протиріччя), непродуктивні (“шкідливі” — не дають нікому користі). **Залежно від напрямів комунікацій:** “горизонтальні” (конфлікти між рядовими членами колективу), “вертикальні” (конфлікти між підлеглими і керівником), “вертикальні” конфлікти згори донизу (конфлікти між керівниками і підлеглими). **За кількістю осіб, які беруть участь у протиборстві:** діадичні (парні), в яких діють дві людини (керівник — виконавець, два працівники); локальні, що охоплюють невелику кількість членів колективу; загальні конфлікти, в які втягнуті майже усі члени колективу, і міжгрупові.

На етапі виникнення конфлікти бувають: стихійні, заплановані, спровоковані, ініціативні. **Під час їх розвитку** — короткочасні, тривалі, затяжні. На етапі усунення — керовані, погано керовані, некеровані.

Конфлікт — суперечність, яка виникає між людьми у зв'язку з розв'язанням питань виробничого, громадського або особистого характеру. Конфлікти виникають під час зіткнення поглядів, інтересів, прагнень різних осіб чи груп людей. Отже саме поняття конфлікту ширше, ніж просто незгода між людьми, сварка чи погіршення стосунків.

Проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває все більшого значення для сучасної школи. Породжена вона динамічним розвитком суспільства, зміною соціальних орієнтирів, що поглиблює проблему поколінь, ускладнює стосунки вчителів та учнів, учителів між собою та з адміністрацією.

Конфлікти у школі поділяють на прості та складні.

Прості вирішуються вчителем без зустрічної протидії учнів за допомогою організації їх поведінки у школі (зупинення бійки, сварки між учнями тощо).

Серед складних педагогічних конфліктів розрізняють конфлікти діяльності, конфлікти поведінки, конфлікти взаємин.

Конфлікти діяльності. Виникають з приводу виконання учнем навчальних завдань, успішності, пізнавальної діяльності, ситуацій, коли учні не виявляють готовності оперативно виправити власну помилку. Вчитель висловлює незадоволення, учні вступають у суперечку або демонструють образу.

Конфлікти поведінки, вчинків. Виникають з приводу порушення учнем правил поведінки у школі та поза нею. Вчитель висловлює незадоволення порушенням поведінки, не пов'язаної безпосередньо з навчальною діяльністю. Найчастіше це грубощі учнів педагогам, агресивна поведінка з однокласниками, пустощі, що проявляються як протест проти низької оцінки.

Конфлікти взаємин. Виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів. Вони найбільш тривалі та деструктивні. Постають на ґрунті недоброзичливих стосунків як наслідок постійних попередніх конфліктів діяльності або поведінки, вчинків. Створюють взаємно упереджене сприйняття вчителем і учнем.

За іншими критеріями їх поділяють на:

Мотиваційні конфлікти. Виникають між педагогами та учнями у зв'язку зі ставленням учнів до навчання. Інколи вони розростаються, призводять до взаємної неповаги між вчителями та учнями, протиріч, навіть до боротьби.

Конфлікти, пов'язані зі слабкою організацією навчання у школі. Йдеться про чотири конфліктні періоди, які долають учні у процесі навчання.

Починаючи навчання, першокласник переживає складний етап у своєму житті, на якому відбувається зміна головної діяльності з ігрової на навчальну, виникають нові вимоги та обов'язки. Звикнувши до своєї нової ролі, до вчителя, він опиняється на порозі нового конфліктного періоду, зумовленого переходом до п'ятого класу. Замість одного з'являються різні вчителі-предметники, які є більш вимогливими. Окрім того, доводиться

опанувати нові, складніші предмети. Інколи діти, маючи бажання продовжити навчання у школі, отримують відмову у зв'язку з низькою успішністю. Тому для них IX клас стає межею, за якою вони вимушені починати доросле життя. Четвертий конфліктний період пов'язаний із закінченням школи, вибором майбутньої професії, конкурсними іспитами до вузу, початком особистого й інтимного життя. Цей період часто супроводжують невдачі, зриви, інші проблеми.

Конфлікти взаємодії між учнями, між учителями та школярами, вчителів один з одним, між учителями та адміністрацією школи. Відбуваються з суб'єктивних причин. Найбільш поширені серед школярів конфлікти лідерства, в яких відбувається боротьба 2 — 3 лідерів та їх угруповань за першість у класі. У середніх класах часто конфліктують група хлопчиків та група дівчаток. Може спалахнути конфлікт 3—4 підлітків з класом або одного школяра і класу. Конфлікти “вчитель-учень” можуть бути мотиваційними, особистісно-етичними. Вчителі не завжди надають значення цьому аспекту їх взаємин з дітьми: можуть порушити дане їм слово, розкрити дитячі таємниці, що викликає недовіру до вчителя. Конфлікти між учителями провокують як виробничі, так і інтимно-особистісні чинники. Нерідко виникає типовий конфлікт між учителями початкових і викладачами середніх та старших класів. У взаємодії “вчитель — адміністратор” школи (завуч, директор) здебільшого спричиняють проблеми субординації. Останнім часом заявили про себе конфлікти, пов'язані із запровадженням педагогічних інновацій. Уникненню, запобіганню конфліктів допомагає знання психологічної природи, структури та динаміки, ефективних способів їх вирішення.

Види і типи конфліктів

Психологічна наука виділяє велику кількість видів і типів конфліктів. Ми з вами, розглянемо сьогодні ті, що мають реальне шкільне життя.

За ступенем залученості людей (кількістю людей у конфлікті):

- міжособистісні (парні);
- міжгрупові (локальні);
- загальні.

За перебігом часу:

- короткочасні;
- тривалі;
- затяжні.

За видом виникнення:

- стихійні;
- заплановані (спровоковані й ініційовані).

З погляду функцій:

- негативні (деструктивні) — конфлікти, що призводять до насильства, розриву стосунків, до самотності та згуби. Вони проходять у дрібних сварках, непорозуміннях. Тому деструктивні конфлікти потрібно швидко залагоджувати і ліквідувати;

- позитивні (конструктивні) — конфлікти, які позитивно впливають на життя людей, служать джерелом самовдосконалення і саморозвитку особистості, здружують членів групи, стимулюють ефективний вихід з проблемних ситуацій;

4. Причини й особливості педагогічних конфліктів.

Розглянемо лише ті конфлікти, що виникають під час взаємодії учня і вчителя, тому що вони найчастіші в педагогічній діяльності.

Учитель як керівник має керувати не окремим учнем, а групою (класом). Він має постійно контролювати процес розвитку колективу, впливати на процес прийняття або зміни норм і цінностей, щоб вони не суперечили загальноприйнятим і сприяли позитивному розвитку особистості кожного учня. Основними суперечностями і джерелами конфліктів у цьому процесі були і є проблеми «чого і як вчити». Конфлікти між учителями і учнями можна зарахувати до розряду організаційно-управлінських, тому що клас є колективом і виконавцем, а вчитель — організатором і керівником навчально-виховної діяльності. Породжуються конфлікти головним чином суб'єктивними причинами, що залежать від особистісних характеристик та індивідуальної поведінки керівника і учнів.

Причини конфліктів:

- 1) Недостатнє розуміння навчального матеріалу внаслідок поганого пояснення або відсутності такого.
- 2) Засвоєння учнем нових знань залежить від того, наскільки зрозуміло і дохідливо вчитель пояснює навчальний матеріал. Важливе не механічне завчання теми, а її розуміння.
- 3) Нездатність або небажання вчителя пояснити матеріал знижує результативність навчальної діяльності школяра. Виникають прогалини у знаннях і внаслідок цього — невдоволення школяра і батьків.
- 4) Невмотивованість оцінювання навчальної діяльності.

Оцінювання діяльності учня — дуже важливий момент не тільки уроку, але й усього навчання. Оцінювання має бути закономірним результатом тих зусиль, що були витрачені на її одержання. Якщо вчитель знижує бал — це викликає обґрунтоване невдоволення учня. Це також підриває віру у справедливість вчителя, позбавляє бажання вчити даний предмет, змушує сумніватись у своїх можливостях.

- 5) Некоректне, неповажне ставлення до учнів. Є проблема, пов'язана з культурою спілкування, тому що більшість конфліктів є наслідком нетактовної поведінки учасників педагогічного процесу. У взаєминах одне з одним ми бачимо насамперед учня, а треба бачити дитину з усіма її проблемами й особливостями. Культурна й вихована людина не дозволить собі некоректної поведінки, не пригнічуватиме учня психологічно, не виявлятиме перевагу й не опускатиметься до брутальності.

- 6) Невмотивовано завищена вимогливість. Вимогливість необхідна в навчальному процесі. Учень не завжди у змозі самотужки контролювати свою навчальну діяльність і тому вимогливий вчитель спонукає школяра до навчання. Невмотивовано завищена вимогливість учителя викликає протест,

а іноді й зворотну реакцію, коли учень взагалі припиняє працювати, демонстративно не виконує завдання вчителя. Це призводить до напруження у стосунках, незрозуміння й конфліктів.

7) Невідповідність прав і обов'язків учня. Кожна людина має як права, так і певні обов'язки у своєму житті. І учень тут не виняток. Але часто виникають конфліктні ситуації, що мають два джерела конфліктності:

- конфліктну ситуацію викликає учень, що прагне розширити свої права, але при цьому мати якнайменше обов'язків. Він маніпулює поняттями «Я-дорослий» і «Я-дитина» залежно від бажань і ситуацій;
- ситуацію створюють дорослі, позбавляючи учня його прав і розширюючи коло обов'язків. І як приклад — обов'язок беззаперечного виконання всіх вимог без обговорення з дитиною.

8) Неритмічність роботи. На навчальну діяльність школяра негативно впливає неритмічність роботи. Якщо періоди бездіяльності замінюються шаленою гонитвою, то про яку робочу обстановку можна говорити, знань якої якості очікувати. Навчання перетворюється на муку, іспит міцності нервової системи вчителів і учнів. І звичайно, тут не уникнути виправданих конфліктів.

9) Низький рівень дисципліни. Уся робота в школі побудована на певних вимогах до дисципліни учнів під час уроку і в позаурочний час. Підтримка дисципліни — процес складний і постійний. Учитель з досвідом справляється з даним завданням легше і швидше, ніж початківець. Ідеальний варіант, коли високий рівень дисципліни підтримується самими учнями свідомо. Але це не характерно для більшості учнівських колективів. Тільки у випускних класах, коли рівень свідомості уже досить високий, школярі розуміють рівень одержання знань. Підтримки, зокрема, мають потребу в постійному контролі рівня дисципліни. Неприпустима поведінка на уроці може бути наслідком нецікавого пояснення або незрозуміння матеріалу, бездіяльності на уроці, втоми, невихованості підлітків тощо. Утім, установлюючи необхідний рівень дисципліни, вчитель має зробити все, щоб не пригнічувати підлітка психологічно. Немає проблем з дисципліною на уроці у того вчителя, який є цільною особистістю і прагне до розумної рівноваги, до спільної діяльності зі школярем, дає їм міцні і глибокі знання.

Розглянуті нами причини конфліктних ситуацій частіші і типові для школи. Але вони досить легко вирішуються. Головне, щоб учитель був психологічно готовий до їх усунення, прагнув цього і не боявся труднощів і змін.

Конфлікт як будь-який процес має свій розвиток, етапи, стадії. Існує багато різних теорій щодо даного питання. Пропонуємо вашій увазі дві з них.

Стадії конфлікту:

- Передконфліктна ситуація: фіксує виникнення реальних суперечностей, але не усвідомлено і не має конфліктних дій.
- Зароджується напруженість у стосунках і підвищена тривожність.
- Усвідомлення конфліктної ситуації: розуміння реальності і необхідності ухвалення рішення надію. Виникають дратівливість, ворожість, агресія, невірноваженість.

- Конфліктна взаємодія: найгостріша та найемоційніша напружена стадія конфлікту (інцидент). Блокування досягнення мети іншою стороною, погрози, плітки, моральна образа й фізичне насильство. Люди некеровані.
- Вирішення конфлікту: (фаза може і повинна початися, минаючи конфліктну! взаємодію) усунення об'єктивних причин І конфлікту, тобто переговори, колективне обговорення, звертання до третьої особи (посередника) тощо у складних ситуаціях — роз'єднання ворогуючих сторін, накладення санкцій, виявлення причин, вживання радикальних заходів.
- Післяконфліктна стадія: глибоке переживання сторін (відчуття провини, жалю, каяття), корекція самооцінювань і домагань сторін, обговорення перспектив.

Чотири стадії конфліктів (А. Ішмуратов)

- Латентна (прихована) фаза: характерні перші симптоми конфлікту: замовчування, відхилення від відповіді, сумніви, підозри.
- Демонстраційна фаза: суперечності, спроби переконати іншого, відкриті претензії, є чітка орієнтація на примирення, агресії може не бути.
- Латентно-агресивна (приховано-агресивна) фаза: відхилення від безпосереднього спілкування, виношування агресивних планів, почуття несправедливості, ненависть, неповага.
- Демонстративно-агресивна фаза: «оголошення війни» з метою знайдення рішення.

Будь-який конфлікт, зокрема і педагогічний, має певну структуру, сферу і динаміку.

Структура конфліктної ситуації складається з внутрішньої та зовнішньої позицій учасників взаємодії та об'єкта конфлікту.

Внутрішню позицію учасників конфлікту утворюють мета, зацікавлення і мотиви учасників. Вона безпосередньо впливає на конфліктні ситуації, знаходиться немовби “за кадром” і часто не обговорюється під час конфліктної взаємодії. Зовні позиція виявляється у мовленнєвій поведінці конфліктуючих сторін, віддзеркалюється в їх поглядах. Розрізнити внутрішню і зовнішню позиції учасників конфлікту необхідно, щоб побачити за зовнішнім, ситуативним внутрішнє, суттєве.

Так, у більшості підлітків 10—13 років виникає “комплекс самоствердження”: вони потребують рівноправних стосунків з дорослими, а наштовхуючись на нерозуміння учителя, поведуться демонстративно. Зосередження на зовнішніх аспектах поведінки учня позитивного результату не дасть.

Часто конфлікти виникають тому, що одна сторона зосереджується на меті, яку потрібно досягнути, інша — на неминучих для себе жертвах. Це схоже на суперечки про склянку, яка напівпорожня чи напівповна.

Об'єкт конфлікту буває дуже важко виявити. Нерідко він для обох сторін різний: для вчителя об'єкт — дисципліна у класі, для учня — намагання самовиразитись. Усунення конфлікту може розпочатись з об'єднання об'єктів: для того, щоб підтримати дисципліну в класі, вчитель доручає

підлітку цікаву справу, виконуючи яку він задовольняє свою потребу самоствердження.

Сфера конфлікту може бути діловою або особистою. Важливо, щоб конфлікт, відбуваючись у діловій сфері, не переходив у особисту. Інколи кажуть: “Ти грубий і невихований. З української мови у тебе погані оцінки! Ледащо! Не можеш примусити себе вивчити домашнє завдання!”.

Потрібно говорити: “Поміркуймо разом, чому в тебе проблеми з української мови? Тобі не цікаво, чи ти щось не зрозумів? Тобі потрібна допомога!”.

Динаміка конфлікту складається з трьох основних стадій: **наростання, реалізації, згасання**.

Одним із ефективних засобів “блокування” конфлікту є переведення його із площини комунікативної взаємодії у предметно-дійову. Наприклад, помітивши наростання напруженості між двома учнями, бажано дати їм обом доручення. Краще, щоб це була фізична праця. Тоді “негативна енергія” буде витрачена і ймовірність виникнення конфлікту зменшиться. Але якщо конфлікт розгорівся, потрібно, щоб він реалізувався, після чого настане стадія згасання. Виховна корекція ефективна після того, як учасники конфлікту “вихлюпнули” свої емоції. У них виникає почуття провини, співчуття і навіть розкаяння. Тоді настає час для виховних бесід, з'ясування причини конфліктів.

Аналіз лише негативних функцій конфлікту не висвітлює всебічно його суті. Тому в науковій літературі згадуються також **позитивні функції конфліктів**. А саме:

- роль “випускного клапану”, що дозволяє учасникам конфлікту звільнитися від негативних емоцій;
- сприяння осмисленню та обговоренню скарг, претензій, існуючих між людьми;
- виявлення різних точок зору на проблему;
- можливість виявити свої думки, що сприяє самореалізації та самоствердженню людей.

Отже, конфлікт характеризується, як правило, двома аспектами, двома полюсами. Як буде розгортатися конфліктна ситуація у кожному конкретному випадку залежить від того, наскільки вчитель усвідомлює значимість конфлікту у подоланні протиріч і наскільки він готовий до керівництва конфліктом.

При невмілому керівництві конфлікт може призвести до розриву стосунків, а при конструктивному розв'язанні – до позитивних змін у взаємовідносинах вчителя та учнів.

Педагогічної взаємодії у конфліктах та конфліктних ситуаціях

Виділяють п'ять стратегій педагогічної взаємодії у конфліктах та конфліктних ситуаціях

1. Уникнення конфлікту. В такому випадку людина намагається не зважати на конфліктну ситуацію, відсунути пов'язану з нею проблему якомога далі, сподіваючись, що все владнається само по собі. Але така поведінка не знімає суперечностей, які з часом можуть загостритися.

Уникати конфлікту можна, коли: проблема не дуже важлива; учитель розуміє слухність позиції іншої людини; немає достатньої інформації для розв'язання проблеми; напруженість дуже велика і потрібно зняти негативні емоції.

2. **Конфронтація**(суперництво) у конфлікті. Це активний, майже агресивний наступ, коли людина, прагнучи задовольнити власні інтереси, не зважає на інших. Така поведінка може використовуватися, коли: педагог впевнений, що правий і поліпшить ситуацію; обмеження дій одного з учнів сприятиме захисту іншого учня чи групи; у критичній ситуації, що потребує миттєвого реагування; треба прийняти нестандартне рішення.

3. **Стратегія пристосування.** У цьому випадку людина прагне взаємодіяти з іншою людиною, не відстоюючи своїх інтересів. Корисна, коли: учителя не дуже хвилює результат; він прагне зберегти добрі стосунки з іншою людиною; впевнений, що інша людина має більшу рацію, або що для неї дуже важливий відповідний результат.

4. **Компроміс.** Це схильність не загострювати конфліктну ситуацію і частково поступатися своїми інтересами у конфлікті. Така стратегія є ефективною, коли: педагог прагне швидше розв'язати проблему; інші підходи до проблеми виявилися неефективними; потрібно зберегти стосунки.

5. **Співробітництво.** Це пошук взаємовигідних результатів і шляхів їх досягнення. Вчителю потрібно не лише самому прагнути до взаємодії, але й вчити цьому учнів, створювати умови для подолання їхнього невміння чи небажання взаємодіяти. Дана стратегія використовується, коли: розв'язання проблеми є справою дуже важливою для обох сторін; є необхідність встановити тривалі хороші стосунки; педагог має досить часу для розв'язання проблеми; обидві сторони прагнуть досягти найкращого результату; особи мають однакові влади, сили і можливості, і тому можуть разом шукати шляхи розв'язання проблеми.

Таким чином, будь-який варіант ефективний лише у відповідних ситуаціях, тому вчитель повинен враховувати конкретні обставини під час вибору стратегії педагогічної взаємодії. Розв'язання конфлікту, вибір способу вирішення проблеми, необхідно починати з уважного аналізу ситуації– виявити обставини і причини, що призвели до загострення стосунків, продумати свою поведінку і дії школяра. Це допоможе вчителю не лише знайти варіанти рішення, але й можливі шляхи попередження або погашення конфліктів. Аналізуючи ситуацію, основна увага повинна приділятися не вчинку, а особистості учня, пошуку шляхів налагодження взаємин з ним.

Оптимальний варіант розв'язання конфлікту, який потребує справжньої педагогічної майстерності, – це його попередження, відвернення, нестандартне вирішення педагогічної ситуації.

Першим кроком тут може бути зняття психічного напруження. Способів є багато: прохання та вибачення, демонстрація симпатії, жарт, відволікання, переключення на інші об'єкти чи види діяльності. Під час обговорення проблеми слід пам'ятати про правила активного слухання, намагатися

зрозуміти іншу сторону, дати їй відчуття, що її думки і почуття сприймаються як справжні, серйозні.

В окремих випадках для розв'язання конфлікту використовується посередник – третя, незалежна особа. У школі це найчастіше директор чи завуч. Але, на жаль, адміністративний вплив найчастіше не знімає суперечностей, тому конфлікт не розв'язується.

Використовуючи позитивну роль конфлікту у формуванні особистості, педагог може за необхідності спеціально створювати конфлікти. Створення конфлікту – це не штучне привнесення суперечностей, а стимулювання розвитку вже існуючої суперечності до її критичного стану. Приймаючи рішення про створення конфлікту, необхідно враховувати ряд умов: наявність суперечності, впевненість вчителя, що він матиме підтримку з боку учнів, висловлення протилежних думок обох сторін, володіння педагогом технологією розв'язання конфлікту, вдалий вибір моменту для створення і розв'язання конфлікту.

Важливо пам'ятати про те, що зважаючи на вік та багатший життєвий досвід педагога, він несе більшу відповідальність за розв'язання конфлікту. Крім цього, поведінка вчителя у конфліктній ситуації теж має виховний вплив на школярів, оскільки педагог завжди є зразком для дітей. Професійна позиція зобов'язує вчителя взяти на себе ініціативу у розв'язанні конфлікту і зуміти на перше місце поставити інтереси учнівської особистості.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке «педагогічна ситуація» та «педагогічна задача»?
2. Які види педагогічних задач?
3. Які є види і типи конфліктів?
4. Які стратегії педагогічної взаємодії виділяють у конфліктах та конфліктних ситуаціях?

2.4. Тематика семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Аксіологічні засади практики виховання	2
2	Методика виховної роботи класного керівника	2
3	Форми організації виховання	4
4	Методика створення та розвитку учнівського колективу відповідно до конкретних можливостей регіону та умов її застосування	4
5	Сутність педагогічної майстерності, її складові та функції. Педагогічна техніка.	4
6	Педагогічне спілкування в умовах регіонального виміру. Педагогічна задача	4
	Разом:	20

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1. Теоретико-методичні основи методики виховної роботи

Семінарські заняття № 1-2

Методика виховної роботи як навчальна дисципліна Методика виховної роботи класного керівника

План

1. Методика виховної роботи як навчальна дисципліна та практична діяльність. Предмет та об'єкт методики виховної роботи та результат виховної роботи.
2. Система цінностей. Ціна і цінність у теорії і практиці виховання. Взаємозв'язок цінностей та цілей виховання.
3. Зміст виховання: аксіологічні засади (Основні орієнтири виховання). Завдання і зміст основних напрямків виховання (національного, морального, громадянського, трудового, естетичного, фізичного та ін.). Цілеспрямоване виховання ставлення до життя як стрижень професійної діяльності педагога.
4. Посадові обов'язки класного керівника, його завдання і функції. Циклограма діяльності класного керівника. Методичне об'єднання класних керівників.
5. Планування виховної роботи класного керівника з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей. Взаємозв'язок аналізу, цілепокладання, планування.
6. Види і структура планів виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. Алгоритм складання плану класного керівника.
7. Форми взаємодії школи з сім'єю учня.
8. Методика підготовки та проведення батьківських зборів.

9. Індивідуальні форми взаємодії школи з сім'єю учня: бесіда з батьками, консультації, відвідування сім'ї вихованця, бесіда з батьками по телефону, використання електронної пошти, листування.

Практичні завдання:

1. Ознайомтеся з метою, завданнями, змістом Програми «Основні орієнтири виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України». Зверніть увагу на врахування вікових особливостей школярів при будівництві процесу виховання. Законспекуйте основні положення документу.

2. Ознайомтеся з посадовою інструкцією класного керівника та зробіть перелік документації, яку він має вести.

3. Складіть перспективний план виховної роботи в класі на I чи II півріччя (на вибір студента).

4. Складіть тематику батьківських зборів на семестр (5-9 класи за вибором студента).

Семінарські заняття № 3-4

Педагогічна діагностика в роботі класного керівника

План

1. Педагогічна діагностика.
2. Педагогічна діагностика в роботі вихователя: зміст, етапи, методи педагогічної діагностики.
3. Програма вивчення особистості учня.
4. Програма вивчення учнівського колективу.
5. Мета, завдання та алгоритм проведення соціометричного дослідження дитячого колективу.

Практичні завдання:

1. Підібрати 4 – 5 діагностик з вивчення особистості учня та учнівського колективу.

2. Проведіть соціометричне дослідження колективу.

КТ 1. Визначення, ознаки та різновиди форм виховання. Форми індивідуальної виховної роботи, методика їх проведення.

Семінарське заняття № 5

Форми організації виховання

План

1. Визначення, ознаки та різновиди форм виховання.
2. Форми індивідуальної виховної роботи. Методика їх проведення.
3. Форми групової виховної роботи. Методика їх проведення.
4. Виховний захід з використанням інтерактивних методів.
5. Особливості організації проектної діяльності учнів у позаурочній виховній діяльності.
6. Умови оптимального вибору форм виховної роботи відповідно до конкретних можливостей регіону та умов застосування. Аналіз виховного заходу.

Практичні завдання:

1. Складіть методичну розробку плану-конспекту виховного заходу за одним із напрямів виховання (національне, морально-духовне, естетичне, екологічне та ін.).

КТ 2. Умови оптимального вибору форм виховної роботи відповідно до конкретних можливостей регіону.

Семінарське заняття № 6

Методика створення та розвитку учнівського колективу

План

1. Колектив та його основні ознаки, етапи розвитку.
2. Особливості роботи педагога на різних етапах розвитку колективу відповідно до конкретних можливостей регіону та умов застосування.
3. Учніське самоврядування, його типи. Вимоги до роботи органів самоврядування, їх функцій.
4. Методика й технологія розвитку дитячого самоврядування в колективі. Збори колективу класу – колективний орган самоврядування. Методика проведення зборів колективу класу.
5. Технологія колективної творчої діяльності.

Практичні завдання:

1. Складіть методичну розробку колективної творчої справи (для ічнів 5-9 класів).

КРЗМ 1: Педагогічна діагностика в роботі вихователя: зміст, етапи, методи педагогічної діагностики.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2. Педагогічна майстерність учителя

Семінарське заняття № 7

Сутність та зміст педагогічної майстерності

План

1. Сутність та зміст педагогічної майстерності.
2. Особистість і діяльність учителя в структурі педагогічної майстерності. Складові педагогічної майстерності.
3. Компетентність саморозвитку, самоосвіти і продуктивної творчої діяльності як основа професійного самовиховання та самовдосконалення майбутніх педагогів.
4. Педагогічні здібності.
5. Педагогічна техніка вчителя. Внутрішня і зовнішня педагогічна техніка.

Практичні завдання:

1. Виконайте тест для виявлення емоційної стабільності і здатності до керування психічним самопочуттям.

2. Підготуйте 3-4 вправи для емоційної розрядки та налаштування на наступну діяльність.

Тест Айзенка на визначення емоційної стійкості

1. Чи часто ви відчуваєте потребу мати друзів, які вас розуміють, можуть підбадьорити чи втішити?
2. Чи вважаєте ви, що вам важко відповідати «ні»?
3. У вас часто бувають спади та піднесення настрою?
4. Чи часто ви почуваєте себе нещасним(ою) без достатніх причин?
5. У вас виникає почуття ніяковості й хвилювання, коли ви хочете розпочати розмову із симпатичним(ою) незнайомцем(кою)?
6. Чи часто ви непокоїтеся з приводу того, що зробили або сказали щось таке, чого не слід було робити або говорити?
7. Вас легко образити?
8. Чи правильно, що ви іноді сповнені енергії так, що все аж горить в руках, а іноді зовсім мляві?
9. Чи часто ви мрієте?
10. Вас часто непокоїть почуття вини?
11. Ви вважаєте себе людиною збудливою й чутливою?
12. Чи часто, виконавши якусь важливу справу, ви відчуваєте, що могли б виконати її краще?
13. Чи буває, що вам не спиться через те, що різні думки лізуть у голову?
14. У вас буває серцебиття?
15. Чи бувають у вас напади тремтіння?
16. Чи непокоїтеся ви з приводу якихось неприємних подій, що могли б відбутися?
17. Вам часто сняться кошмари?
18. Чи турбує вас який-небудь біль?
19. Ви можете назвати себе нервовою людиною?
20. Чи легко ви ображаєтеся, коли люди вказують на ваші помилки в роботі або на ваші особисті недоліки?
21. Чи непокоїть вас почуття, що ви чимось гірші за інших?
22. Ви дбаєте про своє здоров'я?
23. Чи страждаєте ви на безсоння?

Підрахуйте кількість позитивних відповідей. За кожен таку відповідь отримуєте 1 бал. Для особи, яка набрала 12 і більше балів, характерна низька емоційна стабільність. Менше 12 балів свідчать про те, що емоційна стабільність людини сормована на достатньому рівні.

КТЗ: Сутність і зміст педагогічної майстерності, її складові.

Семінарські заняття № 8-9

Педагогічне спілкування як важливий компонент педагогічної майстерності

Шляхи самовиховання та сомовдосконалення педагога

План

1. Педагогічне спілкування як важливий компонент педагогічної майстерності.

2. Структура і стилі педагогічного спілкування.
3. Педагогічний вплив та способи його організації.
4. Шляхи забезпечення зворотного зв'язку в спілкування.
5. Поняття педагогічного такту. Стратегії педагогічної взаємодії (конкуренція, уникнення, пристосування, компроміс, співробітництво).
6. Професійна позиція педагога в умовах регіонального виміру.
7. Шляхи професійного самовдосконалення педагога.
8. Педагогічна ситуація та педагогічна задача. Алгоритм вирішення педагогічних ситуацій.

Практичні завдання:

1. Визначить типи педагогічних вимог.

Визначте, які вимоги (безпосередні чи опосередковані) змальовано у даних ситуаціях.

1. У вазі було чотири яблука: мамі, батькові, Андрійкові та його молодшій сестрі Оленці. Одне з них було найбільшим і справляло на Андрія гіпноотичний вплив. Оленка теж зуміла оцінити вартість яблука і позирала на нього. Помітивши це, батько розважливо, ні до кого не звертаючись, промовив:

- Хороші люди, звичайно, собі беруть менше, а іншим дають більше.

- А погані, – сказала мати, – ті завжди намагаються взяти собі побільше, а до інших їм немає діла.

- Зате таких ніхто не любить, – зітхнув тато.

Коли обід було закінчено, Андрійко рішуче взяв з ваз найбільше яблуко і поклав його перед мамою.

- Це тобі.

Оленка найбільше з тих, що лишилися, поклала перед батьком:

- А це тобі.

Тепер у вазі залишилося два яблука, але одне з них знову було більше. Андрійко з поспіхом узяв менше собі. Відкусив, посміхнувся і сказав:

- А воно смачне!

2. Учитель помітив, що учень чомусь не вітається з ним на вулиці. Під час наступної зустрічі вчитель вітається з учнем першим. “Доброго дня, Петре!” – підкреслено ввічливо й доброзичливо говорить він, затримуючись, і йде далі. Відтоді учень завжди вітається з учителем.

3. Учениця чи то забула зняти, чи то навмисне сидить на уроці в якійсь ультрамодній хустці. Вчителька не вимагає зняти хустку, а лише говорить: “Ой, як красиво!” і називає прізвище учениці. Дівчина червоніє, швидко розв'язує хустку і ховає її під парту.

4. На контрольній роботі з математики вчитель відібрав шпаргалку. Учень вирішує зовсім не писати роботи. Сховав зошит і сидить, склавши руки. Його сусід заявляє: “А Стеценко нічого не робить!” – “Як це нічого не робить? Він думає. Хіба можна розв'язати задачу, не подумавши?” Учень виймає зошит і береться за роботу.

5. П'ятикласник Олег порушував дисципліну в такий спосіб. Він непомітно залазив під парту і звідти смішив своїх товаришів. Учителі робили

йому зауваження, він дотепно виправдовувався, і в класі було ще більше сміху. Тоді один із педагогів, зайшовши до класу, відразу запитав Олега: “Ти де сьогодні думаєш сидіти: за партою чи під партою? Якщо під партою, то лізь, брате, зараз. Не соромся. Я скажу черговому, щоб він і на перервах дозволив тобі там сидіти. Сиди там скільки хочеш”. Під парту учень більше не лазив.

Вибір вимоги. Уявіть себе на місці вчителя. Яку вимогу (безпосередню чи опосередковану), на Ваш погляд, варто застосувати в кожній із ситуацій? Як би Ви це зробили.

1. Відразу після уроків Вам необхідно мобілізувати клас на прибирання пришкільної території.

2. Переконайте учнів у необхідності носити змінне взуття.

3. Учень відмовляється займатися мовою й літературою, мотивуючи це тим, що обрав для свого майбутнього технічну спеціальність і мова йому “не потрібна”.

4. Відпросіться в директора у відпустку в розпал навчального року.

5. Двоє учнів за останньою партою тихо, але зосереджено займаються сторонньою справою (наприклад, грають в шахи, розгадують кросворд і т.п.).

6. Ви прочитали цікаву книгу і вважаєте, що Вашим учням варто теж з нею ознайомитися.

7. На Ваше зауваження, зроблене в коректній формі, учениця відповіла грубо.

8. Урок розпочався. Вчитель привітався, але в класі ще шумно.

2. **Виконайте тест** (діагностика уміння контролювати себе під час спілкування).

Підкресліть “так”, якщо ви згодні з твердженням, або “ні”, якщо не згодні.

1. Мені здається складним наслідувати інших людей

2. Я міг би, можливо, інколи поблазнювати, щоб привернути увагу оточуючих

3. З мене міг би вийти непоганий актор

4. Іншим людям інколи здається, що я переживаю глибше, ніж це є насправді

5. В компанії я рідко виявляюся у центрі уваги

6. У різних ситуаціях і в спілкуванні з різними людьми часто поведжуся зовсім по-різному

7. Можу відстоювати тільки те, у чому щиро переконаний

8. Щоб досягати успіху у справах і стосунках з людьми, намагаюся поводитися у відповідності з їхніми очікуваннями

9. Я можу бути дружнім з тими, кого не переносю

10. Я завжди такий, яким здаюся

Нарахуйте собі:

На запитання 1, 5, 7

Відповідь «так» - 0 балів

Відповідь «ні» - 1 бал

На запитання 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10

Відповідь «так» - 1 бал

Відповідь «ні» - 0 балів

Підрахуйте суму балів.

Якщо ви відповідали щиро, то про вас, очевидно, можна сказати таке:

0-3 бали – у вас низький комунікативний контроль. Ваша поведінка стійка і ви не вважаєте необхідним її змінювати в залежності від ситуації. Ви здатні до щирого саморозкриття у діалозі. Дехто вважає вас не дуже зручним у спілкуванні через прямотинність.

4-6 балів – у вас середній комунікативний контроль. Ви щирі, але стримані у своїх емоційних проявах. Слід більше рахуватися з тими, з ким контактуєте.

7-10 балів – у вас високий комунікативний контроль. Ви легко входите у будь-яку роль, гнучко реагуєте на зміни ситуації і навіть здатні передбачити враження, яке справляєте на оточуючих вас людей.

3. Проаналізуйте запропоновані конфліктні ситуації в умовах регіонального виміру, відповідаючи на запитання:

- що стало причиною конфлікту?
- до якого типу можна віднести дану конфліктну ситуацію (конфлікт діяльності, поведінки чи відносин)?
- чи можна було запобігти конфлікту? якщо так, то як саме?
- Як би Ви вирішили цей конфлікт

1. Урок математики в 4 класі. Біля дошки двоє хлопчиків виконують індивідуальні завдання. Одному з них, очевидно, важко дається робота: часто витирає написане, оглядається на дітей. Вчителька перевіряє виконання завдань учнями. Підходить до цього хлопчика і каже: “Ну от, завжди він так, цей Олег! Подивіться, нічого-то він не знає!” Олег спалахнув, зі злістю крикнув: “От і вчись сама!” – і вибіг з класу.

2. Молода вчителька працювала класним керівником. З дітьми, як їй здавалося, було повне взаєморозуміння. На запитання: “Як вона зве до класу?” – завжди відповідала, що в неї все добре. Одного разу прийшла до школи в піднесеному настрої, сказала, що в неї день народження. У такому настрої прийшла в клас, очікуючи, що діти помітять це. Вчителька почала урок, але коли почала писати на дошці, крейда заскрипіла – дошка була чимось натерта. У вчительки різко змінився настрій: “Хто це зробив?” Мовчання. “Невдячні! Я все робила для вас, часу не жаліла, а ви...” У клас були запрошені батьки, адміністрація, щоб з’ясувати, хто це зробив. Але діти мовчали. Тоді вчителька сказала, що в похід вони не підуть. Після цього клас став некерованим, а вчителька залишила школу.

3. На уроці вчителька зробила зауваження учневі, який не займався. Він не реагував, продовжував стріляти папірцями в учнів. Вчителька попросила його вийти з класу. Він грубо відповів і не вийшов. Вчителька припинила урок. Клас почав шуміти. Усі займалися своїми справами. Через 20 хвилин урок закінчився. Вчителька сказала, що увесь клас залишає після уроків. Всі зашуміли.

4. Хлопчики зранку почали вмовляти дівчаток втекти з двох останніх

уроків, щоб подивитися по телевізору закінчення цікавого фільму. З четвертого уроку дівчата втекли, але троє з них повернулися, а хлопчики теж залишилися на уроках. Наступного дня класний керівник залишила всіх дівчат, які пішли з уроків, викликала їхніх батьків, почала соромити. Дівчата мовчали. Нарешті одна з них встала і сказала: “Скажіть, а що нам треба було зробити? Ми ж домовилися всі разом піти з уроків. Якби ми не пішли, це було би підлістю по відношенню до хлопців. Чи не так?” Дорослі не чекали такої відповіді. Взаєморозуміння досягнуто не було.

5. У 10 клас прийшла учениця з іншої школи. Дівчинка принципова, чесна, вчилася на “9”, “10”, “11”, крім німецької мови. З вчителькою німецької мови виник конфлікт, тому дівчинку виганяли з уроків і вона стала невстигаючою з німецької мови.

КРЗМ2: Компетентність саморозвитку, самоосвіти і продуктивної творчої діяльності як основа професійного самовиховання та самовдосконалення майбутніх педагогів.

Семінарське заняття № 10

Теоретичні та технологічні засади педагогічної діяльності педагога-організатора (вожатого)

План

1. Законодавча база організації відпочинку дітей (Закон України Про оздоровлення та відпочинок дітей, ТИПОВЕ ПОЛОЖЕННЯ про дитячий заклад оздоровлення та відпочинку). Завдання, права, обов'язки вожатого, вихователя.

2. Логіка розвитку зміни: характеристика кожного періоду зміни (організаційний, основний, заключний).

3. Поняття тимчасового дитячого колективу. Організація самоврядування у тимчасовому колективі. Роль вихователя в організації дитячого самоврядування.

4. Планування виховних заходів загону. Основні моменти режиму дня.

5. Необхідність рухливих ігор в оздоровчо-виховному процесі в таборі. Класифікація ігор. Організація і проведення ігор.

6. Планування та аналіз виховної діяльності в дитячих оздоровчих таборах. Ведення щоденнику практики.

Практичні завдання:

1. Схематично схарактеризуйте особливості кожного періоду зміни (організаційний, основний, заключний).

2. Зробіть добірку ігор різних видів для дітей різного віку.

3. Підготуйте 3-4 виховних захода, які б ви провели під час роботи в ДЗОВ.

Зміст індивідуальних завдань

Основний зміст індивідуальних завдань – це розробка планів проведення бесіди, диспуту, сценарію конкурсної програми, інших виховних заходів. Індивідуальні завдання мають на меті удосконалення загальнонаукових умінь та навичок, а також формування професійної компетентності педагога. Виконання індивідуальних завдань є однією з умов реалізації особистісно-орієнтованого (студентоцентрованого) навчання за індивідуальною освітньою траєкторією.

Приклад індивідуальних завдань з навчальної дисципліни «Методика виховної роботи»:

1. Складіть методичну розробку виховного заходу для учнів 5-9 класів (за вибором здобувачів вищої освіти).

2. Наведіть приклад колективу з літературного твору, або художнього фільму, або з життя (наприклад, колектив вашого класу). Визначте, на якому етапі розвитку знаходиться цей колектив, які ознаки йому притаманні?

3. Презентація проектів «Методика проведення однієї з форм виховної роботи» або «Схарактеризувати принципи виховної діяльності сучасного загальноосвітнього навчального закладу та надати приклади їх реалізації в умовах регіонального виміру» (за вибором здобувача вищої освіти).

3. ВИДИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота у процесі проведення очних занять

Однією із форм організації самостійної роботи, що присутня безпосередньо на лекції, є конспектування. Добрий конспект лекції – показник активної роботи здобувача вищої освіти на лекції, вміння творчо сприймати ним зміст програмного матеріалу. Змістовний конспект допомагає студенту готуватися до поточних занять, контрольних робіт, написання тестів і складання екзамену.

При складанні конспекту здобувач повинен указати:

1) дату проведення лекції, щоб бути впевненим, що нічого не пропущено, або знати, якої лекції немає;

2) тему лекції та її мету, які на початку формулює викладач;

3) на початку лекції викладач звичайно повторює матеріал. Порівняйте з текстом конспекту і, якщо це потрібно, доповнить його. Тому при написанні конспекту треба залишати поля і не писати текст дуже щільно, щоб можна було дописати поправки.

4) В конспект треба вписувати не тільки те, що підкреслює викладач, але і пояснення до рисунків, схем, графіків. Треба писати пояснення, вказувати зв'язок між розділами, темами.

5) В конспекті здобувач вищої освіти записує домашні завдання, рекомендації до вивчення тем, які віднесені на самостійне опрацювання.

6) Для поліпшення розуміння нового матеріалу здобувачу рекомендується ознайомитись з наступною темою перед початком лекції, а

також підготувати питання, які були незрозумілі при самостійному опрацюванні.

7) На початку лекції викладач обов'язково проведе опитування останнього матеріалу попередньої лекції, тому треба готуватись до кожної лекції. Але треба пам'ятати, що питання можуть бути нестандартними, відповіді на які неможливо одразу, без осмислювання, отримати з конспектів лекцій.

8) На лекціях викладач розповідає про строки і обсяг виконання контрольних точок та контрольних робіт змістовного модуля.

9) Якщо здобувач вищої освіти пропустив лекцію, її треба опрацювати.

Самостійна робота у позаурочний час

3.2.1. Перелік видів самостійної роботи

До таких видів можна віднести:

1) робота з навчальною і з додатковою літературою. Для цього необхідно використовувати список джерел інформації, що наведено наприкінці методичних рекомендацій;

2) робота з конспектами;

3) виконання контрольних точок;

4) підготовка до семінарів;

5) підготовка до контрольних робіт змістовного модуля;

Оцінка виконаних робіт здійснюється згідно з «Критеріями оцінювання», затвердженими кафедрою педагогіки та методики викладання.

Тематика самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Ознайомитись з Конвенцією про права дитини, Законом України «Про охорону дитинства», Законом України «Про освіту», Виокремити основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України, а також завдання і зміст основних напрямків виховання (національного, морального, громадянського, трудового, естетичного, фізичного та ін.) або скласти тези за темою «Чинники мобінгу й булінгу та шляхи запобігання в закладах освіти», тощо.	12
2	Підібрати матеріал до виховного заходу за темою «Цінності та псевдоцінності сучасного життя».	6
3	Скласти перспективний план виховної роботи класу на I чи II півріччя (5-11 клас за вибором), враховуючи всі напрямки виховання (розумове, моральне, естетичне, трудове, фізичне, екологічне тощо) та індивідуальну роботу, роботу з батьками.	8
4	Підібрати 4 – 5 діагностик з вивчення особистості учня та учнівського колективу.	8
5	Методична розробка плану-конспекту виховного заходу до педагогічної практики.	10
6	Підготувати вправи на психологічну розрядку для удосконалення саморегуляції педагога або скласти тези за темою «Шляхи професійного вдосконалення педагога»; «Психологічні особливості професійних деформацій в педагогічній діяльності: шляхи подолання», тощо.	10
	Разом:	54

4. ФОРМА ТА МЕТОДИ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ

Методи контролю

Оцінювання знань студентів з навчальної дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності» здійснюється шляхом проведення кредитно-модульних контрольних заходів, які включають поточний, підсумковий модульний, підсумковий семестровий контроль та підсумковий контроль за весь курс навчання.

Поточний контроль

Поточний контроль передбачає завдання контролюючого характеру з різних аспектів навчання на практичних заняттях, а також виконання завдань для самостійної роботи. Проміжний контроль передбачає систему перевірки і оцінювання професійно орієнтованих компетентностей студентів у форматі контрольних точок і контрольних робіт змістових модулів. Перший змістовий модуль завершується виконанням 2 контрольних точок, одна з яких становить перевірку самостійної роботи студентів та контрольної роботи змістового модулю; другий змістовий модуль завершується виконанням 2 контрольних точок, одна з яких становить перевірку самостійної роботи студентів та контрольної роботи змістового модулю на перевірку та оцінку сформованості у студентів професійно-педагогічної компетентності.

Підсумковий модульний контроль

Оцінка за кожен змістовий модуль обчислюється за результатами суми контрольних точок, помножених на коефіцієнт контрольних точок, та контрольної роботи змістового модулю, помноженої на коефіцієнт контрольних робіт змістових модулів.

Підсумковий семестровий контроль

Підсумковий семестровий контроль навчальної діяльності студентів спрямований на встановлення рівня володіння професійними вміннями та навичками, досягнутого за рахунок засвоєння матеріалу навчальної дисципліни (в кінці семестру). Особливістю підсумкового контролю є його спрямованість на визначення рівня педагогічної підготовки студентів до професійної діяльності.

Формою підсумкового контролю є: V семестр – залік. Рівень навчальних досягнень студентів оцінюється за 100-бальною шкалою. Оцінка за змістовий модуль дорівнює сумі балів контрольних точок та КРЗМ з урахуванням коефіцієнта.

Підсумковий контроль (V семестр) – залік. Здобувач отримує залік, якщо сума отриманих ним балів упродовж семестру за змістові модулі не менша, ніж 60.

Підсумковий контроль за весь курс навчання

Підсумковий контроль за весь курс навчання проводиться у формі державного іспиту, вимоги та процедура проведення якого зазначені в Програмі атестації за відповідними освітніми програмами.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Поточний контроль та самостійна робота						Сума
Змістовий модуль № 1			Змістовий модуль № 2			
КТ 1	КТ 2	КРЗМ 1	КТ 3	КТ 4	КРЗМ 2	100 (залік)
15	15	20	15	15	20	

Кількість КТ – 4, коефіцієнт КТ – 0,15

Кількість КРЗМ – 2, коефіцієнт КРЗМ – 0,2

Система підсумкового контролю

Загальна оцінка складається з суми балів за контрольні точки та контрольні роботи змістових модулів, набраних упродовж навчального семестру.

У разі, якщо студент не набрав необхідну залікову суму балів (60 балів), залік складається у спеціально відведений навчальним розкладом час в усній формі.

Критерії оцінювання

рівня навчальних досягнень студентів з навчальної дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності»

Оцінювання рівня та якості навчальних досягнень студента відбувається за такими критеріями:

1. **Повнота** (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище), цілісність відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових понять та суттєвих причинно-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (порожнечі).

2. **Усвідомленість** знань студента (усвідомленість втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. **Систематичність** (систематичність – це здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання можуть вибудовуватися в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. **Системність** (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. **Уміння оперувати педагогічними знаннями:** виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. **Доказовість,** аргументованість положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. **Рівень самостійності** під час відповіді студента.

8. **Вміння і досвід творчої діяльності** – вміння бачити і виявляти проблеми у педагогічній реальності, робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. **Володіння професійно-педагогічним мовленням:** уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **відмінно (100)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Повнотою, цілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових понять та суттєвих причиново-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. Високим рівнем самостійності під час відповіді.

8. Високим рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – вміння бачити і виявляти проблеми у педагогічній реальності,

робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Високим рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати

Студент одержує оцінку **відмінно (95)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Повнотою, цілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових понять та суттєвих причиново-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. Високим рівнем самостійності під час відповіді.

8. Високим рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – вміння бачити і виявляти проблеми у педагогічній реальності, робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Високим рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати

Студент одержує оцінку **відмінно (90)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Повнотою, цілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових

понять та суттєвих причиново-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. Високим рівнем самостійності під час відповіді.

8. Високим рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – вміння бачити і виявляти проблеми у педагогічній реальності, робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Високим рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **добре (85)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Повнотою, цілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових понять та суттєвих причиново-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. Високим рівнем самостійності під час відповіді.

8. Середнім рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – вміння бачити і виявляти проблеми у педагогічній реальності, робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Високим рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **добре (80)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Повнотою, цілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових понять та суттєвих причинно-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків)

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі

педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодні, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. Середнім рівнем самостійності під час відповіді.

8. Середнім рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – вміння бачити проблеми у педагогічній реальності, робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Високим рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **добре (75)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Повнотою, цілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових понять та суттєвих причинно-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодні, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. Середнім рівнем самостійності під час відповіді.

8. Середнім рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – вміння бачити проблеми у педагогічній реальності, робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Середнім рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **задовільно (70)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Повнотою, цілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу не випускає ланок, важливих для розуміння ключових понять та суттєвих причинно-наслідкових зв'язків, щоб у загальному ланцюзі взаємозалежних знань не утворювалися лакуни (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних)

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявністю особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії.

7. Середнім рівнем самостійності під час відповіді.

8. Середнім рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – робити обґрунтовані припущення, застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Середнім рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **задовільно (65)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Неповнотою, нецілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу випускає ланку, важливу для розуміння ключових понять та суттєвих причиново-наслідкових зв'язків (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявністю особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії

7. Середнім рівнем самостійності під час відповіді.

8. Низьким рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Середнім рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **задовільно (60)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Неповнотою, нецілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу випускає ланку, важливу для розуміння ключових понять та суттєвих причиново-наслідкових зв'язків (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як

базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявністю особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії

7. Низьким рівнем самостійності під час відповіді.

8. Низьким рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Середнім рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **незадовільно (55)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Неповнотою, нецілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу випускає ланку, важливу для розуміння ключових понять та суттєвих причинно-наслідкових зв'язків (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Усвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Систематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Системністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Умінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Доказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії

7. Низьким рівнем самостійності під час відповіді.

8. Низьким рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Низьким рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

Студент одержує оцінку **незадовільно (35)**, якщо його відповідь характеризується:

1. Неповнотою, нецілісністю відповіді, коли студент у логіці викладу навчального матеріалу випускає ланку, важливу для розуміння ключових понять та суттєвих причинно-наслідкових зв'язків (повнота – це якість знань, що відображає їхній склад, кількість, вимірюється кількістю програмових знань про досліджуване явище).

2. Неусвідомленістю знань студента (втілюється у розумінні зв'язків знань та шляхів їх здобуття, в умінні їх доводити, в розумінні принципу дії зв'язків і механізмів їх становлення, усвідомленість впливає як з елементів змісту освіти, так і з видів знань, особливо методологічних).

3. Несистематичністю (здатність усвідомлювати склад певної сукупності знань, їх взаємозалежність у певній послідовності і логіці, в їх ієрархізованих зв'язках; виявляється як здатність сприймати одні знання як базові або висхідні для інших залежно від прийнятої точки зору на сукупність знань; зі зміною цілей ті ж самі знання вибудовуються в іншому порядку та іншій послідовності зв'язків).

4. Несистемністю (передбачає усвідомлення студентом знань за їх місцем у структурі наукової теорії, розуміння того, що в системі педагогічних знань є основним поняттям, положенням, що є наслідком, що додатком).

5. Неумінням оперувати педагогічними знаннями: виділяти головне, аналізувати, порівнювати, прогнозувати, синтезувати, абстрагувати, класифікувати тощо.

6. Бездоказовістю, аргументованістю положень педагогічної теорії і практики; наявність особистої точки зору на педагогічне сьогодення, уміння її обґрунтувати та відстояти в навчальній дискусії

7. Низьким рівнем самостійності під час відповіді.

8. Низьким рівнем вияву вмінь творчого характеру і досвіду творчої діяльності – застосовувати набуті знання у нестандартних ситуаціях.

9. Низьким рівнем володіння професійно-педагогічним мовленням: уміння вести діалог, будувати монологічні висловлювання, полемізувати.

**Шкала оцінювання рівня навчальних досягнень студентів ЗВО,
національна та ECTS:**

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ECTS
	екзамен	залік	
90-100	Відмінно	зараховано	A
82-89	Добре		B
75-81			C
67-74	Задовільно		D
60-66			E
35-59	Незадовільно	не	FX
1-34		зараховано	F

5. Питання до заліку (зміст педагогічної підготовки)

Зміст педагогічної підготовки з навчальної дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності» полягає у комплексі теоретично обґрунтованих знань з методики виховної роботи та вправленні в удосконаленні індивідуальних якостей студентів, які становлять професійно-педагогічну компетентність.

1. Методика виховної роботи як навчальна дисципліна та практична діяльність. Предмет та об'єкт методики виховної роботи та результат виховної роботи.
2. Особистість людини, її свобода і права. Конвенція про права дитини.
3. Система цінностей. Ціна і цінність у теорії і практиці виховання. Взаємозв'язок цінностей та цілей виховання.
4. Зміст виховання: аксіологічні засади (Основні орієнтири виховання). Завдання і зміст основних напрямків виховання (національного, морального, громадянського, трудового, естетичного, фізичного та ін.). Цілеспрямоване виховання ставлення до життя як стрижень професійної діяльності педагога.
5. Посадові обов'язки класного керівника, його завдання і функції. Циклограма діяльності класного керівника. Методичне об'єднання класних керівників.
6. Педагогічна діагностика. Педагогічна діагностика в роботі вихователя: зміст, етапи, методи педагогічної діагностики. Програма вивчення особистості учня. Програма вивчення учнівського колективу.
7. Планування виховної роботи класного керівника з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей. Взаємозв'язок аналізу, цілепокладання, планування..
8. Види і структура планів виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. Алгоритм складання плану класного керівника.

9. Визначення, ознаки та різновиди форм виховання.
10. Форми індивідуальної виховної роботи. Методика їх проведення.
11. Форми групової виховної роботи. Методика їх проведення.
12. Виховний захід з використанням інтерактивних методів.
13. Особливості організації проектної діяльності учнів у позаурочній виховній діяльності.
14. Умови оптимального вибору форм виховної роботи. Аналіз виховного заходу.
15. Колектив та його основні ознаки, етапи розвитку.
16. Особливості роботи педагога на різних етапах розвитку колективу.
17. Учніське самоврядування, його типи. Вимоги до роботи органів самоврядування, їх функцій.
18. Методика й технологія розвитку дитячого самоврядування в колективі. Збори колективу класу – колективний орган самоврядування. Методика проведення зборів колективу класу.
19. Технологія колективної творчої діяльності.
20. Форми взаємодії школи з сім'єю учня.
21. Методика підготовки та проведення батьківських зборів.
22. Індивідуальні форми взаємодії школи з сім'єю учня: бесіда з батьками, консультації, відвідування сім'ї вихованця, бесіда з батьками по телефону, використання електронної пошти, листування.
23. Зміст педагогічної діяльності та функції педагога.
24. Педагогічна майстерність та її складові.
25. Поняття педагогічної техніки. Внутрішня техніка вчителя. Зовнішня техніка вчителя.
26. Педагогічне спілкування та його особливості. Бар'єри спілкування.
27. Стили педагогічного спілкування. Засоби комунікації. Функції мовлення вчителя.
28. Техніка мовлення. Майстерність забезпечення зворотного зв'язку у педагогічному спілкуванні.
29. Педагогічний вплив та способи його організації.
30. Майстерність педагогічного спілкування. Соціально-перцептивна техніка.
31. Педагогічний такт і тактика вчителя. Майстерність вчителя у розв'язанні педагогічних конфліктів.
32. Педагогічна ситуація та педагогічна задача. Поняття конфлікту. Види конфліктів. Причини й особливості педагогічних конфліктів.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ДО ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ ТА ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ»

Авторитарне виховання (від лат. *влада, вплив*) – виховання, яке ґрунтується виключно на безумовному визнанні авторитету вихователя й повному підпорядкуванню вихованця його волі [3].

Авторитарний стиль педагогічного спілкування (лат. *auctoritas – влада*):

1) стиль спілкування, що ґрунтується на беззаперечному підкоренні окремої людини або колективу владній особистості [4];

2) характеризується формально-функціональним підходом до учня; організовуючи діяльність, учитель спирається на власне уявлення про “середнього” учня і власні абстрактні вимоги до нього; у своїх діях і оцінках учитель, як правило, суб’єктивний і стереотипний [3].

Авторитет батьківський (лат. *auctoritas – влада*):

1) визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків [3];

2) відмінні особливості окремої людини чи групи, завдяки яким вони заслуговують на довіру і можуть завдяки цьому здійснювати позитивний вплив на погляди і поведінку інших людей; визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків [4].

Авторитет істинний – вплив на особистість, що ґрунтується на чесному, правдивому житті батьків, наповненому гуманізмом, любов’ю до дітей, відповідальністю за їх виховання [4].

Авторитет учителя – загальновизнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність [3].

Авторитет фальшивий – вплив на особистість, що ґрунтується на помилковому уявленні про мету і засоби виховання, методами і засобами, які дають тимчасові результати, викликають зовнішню слухняність дітей [4].

Акселерація (лат. *acceleratio – прискорення*) – прискорений індивідуальний розвиток, за якого середньофізичні та психофізіологічні константи дитини або підлітка випереджають оптимальні [11].

Актив:

1) частина соціальної групи (колективу), організації, яка проявляє найбільшу ініціативу в одержанні завдань для групи й наполегливість у їх виконанні [3];

2) група вихованців, членів конкретного колективу, які усвідомлюють вимоги керівника колективу, допомагають йому в організації життєдіяльності вихованців, виявляють певну ініціативу [4].

Активність особистості:

1) здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури [3];

2) здатність особистості до свідомої трудової чи соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишньої дійсності і самої себе [1].

Альтруїзм:

1) (фр. altruisme, від лат. alter – інший) – безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших, готовність заради цього зректися власних інтересів [4];

2) готовність людини безкорисно пожертвувати своїми інтересами заради інтересів інших людей [1].

Батьківські збори – форма роботи школи з батьками для забезпечення соціально-педагогічних зв'язків дитячих освітньо-виховних закладів із сім'єю [4].

Благополучна сім'я – сім'я з високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем [8, с. 383].

Важковиховуваність – у широкому розумінні – поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикається педагог під час організації і здійснення виховного процесу. У вузькому розумінні термін “В.” використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини, яка потребує відповідної уваги й зусиль вихователя для його подолання [3].

Вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Види вимог: вимога-прохання, вимога-довіра, вимога-схвалення, вимога-порада, вимога-натяк, умовна вимога, вимога в ігровому оформленні, вимога-осуд, вимога-недовіра, вимога-погроза [4].

Виправлення – складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання і самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці [11].

Вихованість – комплексна властивість особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості соціально цінних якостей і властивостей, що відображають усебічність її розвитку [8].

Виховання:

1) соціально і педагогічно організований процес створення оптимальних умов для формування людини як особистості; вплив вихователя на вихованця з метою формування в нього бажаних соціально-психічних і фізичних якостей [4];

2) процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовленого законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. У широкому соціальному значенні виховання – передавання соціального досвіду, накопиченого людством упродовж усієї історії, від старших поколінь молодшим. У вузькому соціальному значенні виховання – спрямований вплив на людину суспільних інститутів з метою передати їй певні знання, сформувати необхідні навички і вміння, гідну поведінку, наукові переконання, суспільні цінності, моральні та політичні орієнтири, життєві настанови і перспективи. У широкому педагогічному значенні виховання – цілеспрямований, організований і систематичний вплив вихователів, організованого соціального педагогічного середовища з метою сформувати всебічно розвинену особистість. Поняття "виховання" в такому разі охоплює весь навчально-виховний процес. У вузькому педагогічному значенні виховання – процес, спрямований на розв'язання конкретних виховних завдань щодо формування, розвитку і професійної підготовки особистості [9];

3) це процес впливу на особистість, здійснюваний протягом її життя з метою передачі досвіду представників свого роду, етносу, народу, світової громадськості, частіше цілеспрямований і планомірний, організований шляхом взаємодії вихователя і вихованця, під час якої відбувається вплив на пізнавальну, мотиваційну, емоційну, вольову та інші його сфери з метою розвитку світогляду (у тому числі й наукового), духовно-моральних, етичних, ділових якостей [6];

4) (у вузькому педагогічному значенні) спільна діяльність вихователя / вихованців, спрямована на розвиток свідомості, духовного світу вихованця, формування досвіду його поведінки і діяльності; становлення особистості як суб'єкта життєтворчості; (у широкому педагогічному значенні) система діяльності навчального (навчально-виховного) загальноосвітнього закладу, спрямована на створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості, її входження у сучасну культуру, творчу самореалізацію і самоствердження в ній [8].

Виховання всебічне – виховання, яке передбачає формування в особистості певних якостей щодо вимог розумового, морального, трудового, фізичного й естетичного виховання [4].

Виховання гармонійне – виховання, яке передбачає, щоб якості щодо вимог складових виховання (розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного) доповнювали одна одну, взаємно збагачувалися [4].

Вихователь – у широкому розумінні слова – особа або організація, яка здійснює виховання; у вузькому значенні – посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в навчально-виховних закладах [3].

Виховна ситуація – частина виховного процесу, яка знаходиться між двома корекціями; як «відрізок» процесу, виховна ситуація містить у собі всі структурні компоненти процесу виховання [8].

Виховна справа – форма організації конкретної діяльності вихованців, яка є необхідною, корисною, здійсненою [8].

Відповідальність – категорія етики, права, що відображає соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому), характеризується виконанням морального обов'язку і правових норм [1].

Відчуття – це відображення окремих властивостей предметів і явищ об'єктивного світу при безпосередньому впливові подразників на відповідні органи чуття [1].

Воля – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки і діяльності, регулююча функція мозку, що полягає у здатності активно домагатись свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні та внутрішні перешкоди [1].

Вправа – метод виховання, що передбачає планомірне, організоване, повторюване виконання певних дій з метою оволодіння вміннями і навичками поведінки [4].

Всебічний розвиток:

1) розвиток людської особистості з усіх боків, всебічно; дотримання єдності та взаємодії п'яти частин виховання: розумового, фізичного, морального, трудового й естетичного [8];

2) гуманістичний ідеал виховання. Як відносно цілісна система поглядів склався в епоху Відродження в руслі культурного руху гуманізму. Ідея В. р. о. дістала різні інтерпретації в пізніших філософських і педагогічних системах залежно від особливостей історико-культурної ситуації. Уявлення про всебічно розвинутого індивіда неоднозначні. В побутовій свідомості це талановита людина, здатна до різних видів діяльності, яка відрізняється від тих, хто проявляє свої здібності лише в одній галузі. В. р. о. не можна розглядати як професійний принцип організації навчання й виховання, як сукупність правил, що регулюють діяльність і спілкування. Більш коректним є осмислення В. р. о. як процесу саморозвитку індивіда, який оволодіває головною справою життя й використовує весь спектр можливостей прилучення до загальнолюдської культури [3].

Вчинок – основна особистісна форма і одиниця поведінки, акт морального самовизначення, яким особистість виявляє і формує своє ставлення до суспільства, людей, самого себе, природи, діяльності [8].

Гармонійний розвиток – гармонія усіх сторін: розумового, фізичного, морального, трудового й естетичного розвитку, їх пропорційність, погоджена єдність [8].

Гендерна (англ. *gender*, від грец. *genos* – рід) **педагогіка** – галузь педагогіки, що функціонує як сукупність підходів, спрямованих на успішну підготовку дітей до статевої поведінки в суспільстві [11].

Гідність – моральне поняття, що виражає уявлення про цінності людини як особистості, особливе моральне ставлення людини до самої себе і

ставлення до неї спільноти, в середовищі якої визначається цінність особистості [4].

Гідність національна – етична категорія, яка характеризує особистість з погляду розширення поняття духовних цінностей за межі свого "Я" і поєднання особистісних переживань, відчуттів із загальнонаціональними цінностями [4].

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. До основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов'язки, в гармонічному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів [3].

Громадянська культура – глибоке усвідомлення своєї належності до власної країни, почуття патріотизму і громадянської гідності, знання про єдність свободи вибору і відповідальності, готовність до зміцнення своєї країни, становлення в ній демократії [8].

Гуманізація – олюднення виховних відношень; визнання дитини як особистості, її прав на свободу, щастя, соціальний захист, розвиток здібностей, індивідуальності [8].

Гуманізація виховання – створення оптимальних умов для інтелектуального і соціального розвитку кожного вихованця; виявлення глибокої поваги до людини; визнання природного права кожної особистості на свободу, на соціальний захист, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності, на самореалізацію фізичних, психічних і соціальних потенцій, на створення соціально-психічного фільтра проти руйнівних впливів негативних чинників навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуттів гуманізму, милосердя, доброчинності [4].

Гуманізм:

1) (*лат. humanus – людський, людяний*) – прогресивний напрям духовної культури, що звеличує людину як найвищу цінність у світі, утверджує право людини на земне щастя, захист прав на свободу, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей [4];

2) вираження особливого ставлення до людини як найвищої цінності життя; утвердження права людини на щастя, свободу, всебічний розвиток, прояв своїх можливостей і здібностей [8].

Гуманістична спрямованість педагога – ставлення до дитини як до найвищої цінності, визнання її права на свободу, щастя, вільний розвиток, прояв своїх здібностей [8].

Девіантна поведінка (*від лат. відключення*) – окремі вчинки або система вчинків, які суперечать прийнятним у суспільстві правовим або моральним нормам: злочинність і поведінка, яка заслуговує покарання [3].

Демократизація виховання – принципи організації виховної системи, які передбачають децентралізацію, автономізацію навчально-виховних закладів; забезпечення співробітництва вихователів і вихованців; врахування думки колективу й кожної особистості; визначення особистості як вищої природної і соціальної цінності; формування вільної особистості [4].

Демократичний стиль педагогічного спілкування (*гр. demokratia – влада народу, народовладдя*):

1) врахування думки і волі колективу в організації життєдіяльності вихованців [4];

2) стиль, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості, довірі, орієнтації на її самореалізацію, саморозвиток [8].

Диспут (*лат. disputare – міркувати, сперечатись*):

1) прийом (щодо методу переконування) формування переконань і свідомої поведінки шляхом суперечки, дискусії у процесі вербального спілкування з членами первинного колективу чи іншої групи;

2) форма виховної роботи із старшокласниками, спрямована на формування моральних переконань і свідомості у процесі дискусії, суперечки, альтернативних міркувань [4].

Дитячий колектив – об'єднання дітей, згуртованих спільною корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою) [11].

Дисципліна (*лат. disciplina – вчення, виховання, розпорядок*) – певний порядок поведінки людей, що забезпечує узгодженість дій у суспільних стосунках, обов'язкове засвоєння і виконання особистісно встановлених правил [4].

Діагностика – з'ясування умов і обставин, у яких протікає педагогічний прогрес; отримання чіткого уявлення про ті причини, які сприяють чи перешкоджають досягненню накреслених результатів [8].

Діяльнісний підхід – визнання діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості [8].

Діяльність:

1) внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, яка регулюється усвідомленою метою. Основні компоненти діяльності: суб'єкт з його потребами, мета діяльності, засоби реалізації мети, результат діяльності [8];

2) спосіб буття людини у світі, її здатність вносити в дійсність зміни [11].

Довіра у вихованні – ставлення вихователя до дітей, яке ґрунтується на глибокій повазі й щирому переконанні, що кожен вихованець, має широкі можливості для розумового й морального виховання. Вихователь, висловлюючи переконання в наявності позитивних рис у своїх вихованців, тим самим викликає в них прагнення виправдати виявлену довіру, підвищує почуття власної гідності, стимулює прагнення до самовиховання [3].

Духовність – специфічно людська риса, що виявляється у багатстві світу особи, її ерудиції, розвинених інтелектуальних і емоційних потреб, моральності [1].

Духовна педагогіка – галузь педагогічних знань і досвіду з виховання і навчання особистості засобами релігії [11].

Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках культури, науки, моралі, мистецтва [8].

Екологічне виховання (*гр. oikos – дім, середовище + logos – вчення*):

1) озброєння людини знаннями в царині екології і формування у неї моральної відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним [4];

2) систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури [11];

3) це систематичний вплив на учнів з метою формування екологічної культури, тобто нагромадження екологічних знань, виховання любові до природи, бажання берегти і примножувати її, формування вмінь і навичок діяльності природничого і географічного циклів [5].

Економічне виховання:

1) виховання, що передбачає розв'язання таких завдань: формування економічного мислення, озброєння економічними знаннями, вміннями та навичками економічних взаємин [4];

2) організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури учнів [11];

3) педагогічний вплив і діяльність, спрямовані на формування економічної свідомості учнів [5].

Емоції – це специфічна форма взаємодії людини з навколишнім світом, з середовищем, спрямована на пізнання світу та свого місця в ньому через саму себе [1].

Емоційне співпереживання – уподібнення вчителем свого стану станом учня чи групи учнів. Е. с. характеризується єдністю задумів і мети. Воно посилює внутрішні сили особистості, полегшує неприємні відчуття. Як кажуть у народі: “Розділена радість – подвійна радість, розділене горе – половина горя”. Необхідність емоційного співпереживання зумовлена специфікою праці вчителя. Діти розширюють світ почуттів через учителя, учитель – через дітей [3].

Емпатія:

1) розуміння відношень, почуттів, психічних станів іншої людини [1];

2) співпереживання, розуміння почуттів, які переживає інша людина, і відповідне виявлення своїх почуттів [8].

Екологічна культура – сформована система наукових знань про процеси і результати взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності [8].

Екстеріоризація – процес перетворення сил і здібностей особистості в об'єктивні соціально значущі продукти діяльності і цінності [8].

Естетика (*гр. aisthesis – відчуття, почуття*) – наука про прекрасне та його роль у житті людини, про загальні закони художнього пізнання дійсності, розвитку мистецтва [4].

Естетика поведінки – риси прекрасного у вчинках і діях людини: в її ставленні до праці й суспільства, в її манерах і вигляді, у формах спілкування з людьми. Визначається інтелектуальним і моральним рівнем людини. Систематичне виховання навичок поведінки, яка відповідає вимогам естетики, сприяє розвитку естетичних потреб, почуттів і понять [3].

Естетична культура:

1) здатність особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного у мистецтві і дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси [8];

2) сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, розвиток здібностей до естетичного сприйняття явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий людину світ, оберігати красу природи [4].

Естетичні смаки – стійке, емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного, що має вибірковий, суб'єктивний характер [4].

Естетичне виховання (*грец. aisthetikos – чуттєво сприйманий*):

1) складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини [11];

2) розвиток у людини почуттів прекрасного, формування умінь і навичок творити красу в навколишній дійсності, вміння відрізнити красиве від потворного, жити за законами духовної краси [4];

3) це систематичний цілеспрямований вплив на особистість, орієнтований на формування її естетичних ідеалів, смаків і потреб, на вироблення здатності сприймати, переживати й оцінювати прекрасне у природі, житті, мистецтві і праці, на пробудження і розвиток її творчих здібностей і непримиренності до всього потворного і нікчемного в житті й діяльності [5];

4) складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Е. в. спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах [3].

Естетичний ідеал – певні уявлення людини про красу, в основі яких лежать критерії, за якими вона оцінює ті чи інші явища, предмети [4].

Етика (*гр. ethica – звичка, норів*) (*грец. êthos – звичай, правило*):

1) наука, що вивчає мораль як форму суспільної свідомості, її сутність, зокрема історичний розвиток у суспільному житті [4];

2) наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і відповідних взаємовідносин між людьми в суспільстві [10].

Етична бесіда:

- 1) одна з форм позакласної роботи в царині морального виховання [3];
- 2) бесіда, що передбачає використання наявного у вихованця соціального досвіду з метою розширення його і забезпечення умов для усвідомлення особистісної сутності тих чи інших правил, норм поведінки [4].

Етнізація виховання (*грец. ethnikos – племінний, народний*):

1) насичення виховання національним змістом, що спрямований на формування національної свідомості і національної гідності особистості; формування рис національної ментальності; виховання у молоді почуттів соціальної відповідальності за збереження, примноження і життєдіяльність етнічної культури [4];

2) наповнення виховання національним змістом, що забезпечує формування в особистості національної самосвідомості [11].

Етнопедагогіка – (*гр. ethnos – плем'я, народ*) – наука, що вивчає особливості розвитку і становлення народної педагогіки [4].

Життєтворчість – творення самого себе, свого духовного світу; удосконалення, культурне перетворення навколишнього соціального середовища [8].

Загальнолюдські моральні цінності:

1) набуті попередніми поколіннями, незалежно від расової, національної чи релігійної приналежності, морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот [4];

2) любов до людини, свобода, справедливість, гідність людської особистості, працелюбність, досконалість, милосердя, доброта, благородство та інші [8].

Завдання виховання – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості [4].

Задатки:

1) спадкові анатомо-фізіологічні особливості, які є основою розвитку на їх ґрунті здібностей [8];

2) деякі генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи, які є індивідуально-природною передумовою процесу розвитку і формування особистості [4];

3) природжені анатомо-фізіологічні риси індивіда, природна передумова його розвитку [1].

Закономірності виховного процесу:

1) принципи, що відображають необхідне, істотне, стійке, повторюване, загальне для даної галузі відношення між явищами об'єктивної дійсності [4];

2) стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. Загальні закономірності виховання: виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність у позиції її учасника та організатора; дієве виховання – таке виховання, яке стимулює власну (внутрішню) активність

особистості в організованій діяльності; процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату; процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини; ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання особистості найефективніше в колективі й через колектив; процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї і громадськості. Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей [2].

Заохочення – метод виховання, що передбачає педагогічний вплив на особистість і виражає позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей та стимулювання до активної діяльності [4].

Запущеність педагогічна – стійкі відхилення від норми в моральній свідомості й поведінці чи навчальній діяльності, спричинені недоліками педагогічного впливу. Дітей із 3. п. слід чітко відрізнити від психічно аномальних. Педагогічно запущена дитина є психічно нормальною й фізично здоровою, однак не має знань та умінь, необхідних для нормальної життєдіяльності. Розрізняють загальноосвітніх школах і деяких середніх загальноосвітніх школах можуть відкриватися заочні відділення [3].

Засоби виховання:

1) надбання матеріальної і духовної культури (художня і наукова література, музика, театр, радіо, телебачення, витвори мистецтва, навколишня природа та ін.), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, ігри та ін.), які використовуються у процесі дії того чи іншого методу [4];

2) вид суспільної діяльності, який впливає на особистість у певному напрямі [10];

3) предмети матеріальної і духовної культури, а також різні явища, що їх використовують у виховному процесі для розв'язання конкретних виховних завдань [9].

Звичка – схильність людини до відносно усталених способів дій [11].

Здібності:

1) індивідуальні особливості особистості, що дають їй змогу за однакових умов успішніше за інших оволодівати певною діяльністю, розв'язувати творчі задачі [8];

2) психічні властивості індивіда, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності [1];

3) індивідуально-психологічні особливості людини, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного роду діяльності [4];

4) психічні властивості індивіда, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності [11].

Здоровий спосіб життя:

1) системна сукупність дій і вчинків людини, спрямованих на збереження і розвиток її духовного і фізичного здоров'я [1];

2) життєдіяльність людини з урахування особливостей і можливостей свого організму, забезпечення соціально-економічних і біологічних умов для його розвитку і збереження [4].

Ідеал (*гр. idea – уявлення, ідея*):

1) поняття моральної свідомості і категорія етики, що містить у собі вищі моральні вимоги, можлива реалізація яких особисто дала б змогу їй набути досконалості; образ найбільш цінного і великого в людині [4];

2) уявлення про взірець людської поведінки і стосунки між людьми, що ґрунтуються на розумінні мети життя [11].

Імпровізація педагогічна (*від лат. несподіваний, раптовий*) – діяльність учителя чи вихователя, що здійснюється в ході педагогічного спілкування без попереднього осмислення, обдумування. Метою педагогічної І. є знаходження нового розв'язку в конкретних умовах навчання й виховання. Суть І. п. становить швидке і гнучке реагування на виникнення педагогічних завдань. І. п. дає можливість знімати напруження в класі, актуалізувати знання, залучати учнів до співпраці і співтворчості, робить навчально-виховний процес привабливим, життєвим. Оволодіння умінням І. п. – один із шляхів досягнення педагогічної майстерності. В І. п. особистісні якості педагога проявляються особливо яскраво. В основі І. п. лежать загальнокультурна і професійна підготовка вчителя, знання ним навчального предмета, педагогіки і педагогічної психології, розвинуті педагогічні вміння й навички, педагогічний такт тощо; особливе значення має творча домінанта, тобто розвинуті увага, уява, інтуїція, стан творчого пошуку й натхнення. Способи І. п. різні. В навчально-виховному процесі І. п. залежно від умов виступає як прийом, методичний засіб навчання й виховання. Навчання І. п. може здійснюватися двома шляхами: через включення елементів І. п. в процес вивчення навчальних предметів і навчання прийомам І. п.; через організацію спеціального тренінгу, який включає вивчення структури процесу І. п., аналіз уроків з точки зору можливого й реального застосування І. п.; спеціальні вправи для розвитку педагогічної майстерності з акцентом на удосконалення мови, уваги, уяви [3].

Індивід – представник людського роду [1].

Індивідуальність (*франц. individuel – особистий*):

1) це поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей [1];

2) людина, особистість, яка вирізняється сукупністю рис, якостей, своєрідністю психіки, поведінки і діяльності, що підкреслюють її самотність, неповторність [4];

3) цілісна характеристика окремої людини, оригінальність, самотність її психічного складу [11];

4) несхожість, відмінність однієї особистості від іншої, її своєрідність [6].

Інтелект (*intellectus – пізнання, розуміння, розум*):

1) суб'єктивна здатність людини здійснювати доцільно орієнтовану діяльність, що дає змогу особистості забезпечувати активну діяльність у природному й соціальному середовищі [4];

2) мисленні здібності людини [1].

Інтелектуальна (розумова) культура – інтерес до роботи з книгою і новими інформаційними технологіями, розвинені розумові сили (інтелектуальні уміння, оволодіння основними розумовими операціями, накопичення певного фонду знань), мислення готовність здійснювати саморегуляцію розумової діяльності [8].

Інтелігентність (від лат. *розуміючий, обізнаний, мислячий*):

1) інтегральне поняття, що відображає високий рівень розумового розвитку і моральної культури особистості [1];

2) сукупність особистісних якостей індивіда, що відповідають соціальним очікуванням, які ставляться передовою частиною суспільства переважно до осіб, зайнятих розумовою працею й художньою творчістю, в ширшому аспекті – до людей, які вважаються носіями культури. До числа основних ознак І. належить комплекс найважливіших інтелектуальних і моральних якостей: загострене відчуття соціальної справедливості, прилучення до багатств світової й національної культури та засвоєння загальнолюдських цінностей, слідування велінням совісті, тактовність і особиста порядність, ідейна принциповість у поєднанні з терплячістю до інакодумства [3].

Інтеріоризація – процес переведення культурних цінностей у внутрішній світ особистості [8].

Інтернаціоналізм (лат. *inter* – між + *natio* – народ) – моральне поняття, яке передбачає поважне ставлення до інших народів, їхньої історії, культури, мови, прагнення до взаємодопомоги [4].

Інтернаціональне виховання – формування й розвиток почуття дружби між народами та поваги до людей усіх національностей [3].

Класний керівник:

1) педагог, який здійснює безпосереднє керівництво первинним учнівським колективом [8];

2) педагог, який здійснює безпосереднє керівництво первинним учнівським колективом [4]. **Функції класного керівника** – забезпечувати умови для всебічного гармонійного розвитку школярів, координувати діяльність усіх вихователів щодо здійснення національного виховання, вивчати індивідуальні особливості учнів класу, організовувати первинний дитячий колектив, турбуватися про зміцнення та збереження здоров'я школярів, формувати навички старанності та дисциплінованості школярів, організовувати позакласну виховну роботу, проводити роботу з батьками, домагатись єдності вимог до вихованців, вести документацію класу [4].

Клуби студентські – громадські об'єднання, які організовують культурне дозвілля студентів одного чи кількох вузів, сприяють розширенню їхнього кругозору, розвиткові творчих здібностей як за обраною

спеціальністю, так і в різних видах мистецтва, спорту тощо. Очолює К. с. звичайно його правління (або рада), яке обирається загальними зборами членів клубу. К. с. об'єднує, як правило, кілька гуртків, секцій чи колективів – спортивні, туристські, музичні тощо [3].

Клуби шкільні – одна з ефективних форм організації дозвілля учнів, яка сприяє їхньому всебічному розвитку. На відміну від гуртків, К. ш. можуть охоплювати різноманітними видами діяльності всіх учнів школи і в більш масовому масштабі виявляти й розвивати їхні нахили й здібності. К. ш. – організація самодіяльна і добровільна, на чолі якої стоїть рада (правління), яка обирається на загальних зборах клубу [3].

Колектив (*лат. collectivus – збірний, нагромаджений*):

1) об'єднання вихованців, якому властиві: загальна соціально значима мета, спільна суспільно корисна діяльність, організована структура, органи самоуправління, певна морально-психологічна єдність, динамізм [8];

2) психічно зріла, високорозвинута соціальна група, між членами якої встановились позитивні людські відносини і які працюють злагоджено і ефективно [1];

3) соціально значима група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють у напрямку досягнення означеної мети і мають органи самоврядування. Функції колективу: організаторська, стимулююча, виховна [4];

4) організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності [10].

Колективізм – якість людини, яка проявляється в товариській співпраці, взаємній підтримці й допомозі; ґрунтується на свідомому підкоренні особистих інтересів громадським [8].

Колективні творчі справи – форма позакласних виховних заходів, у підготовці та проведенні яких беруть участь усі члени дитячого колективу, причому кожен учень має змогу виявити і розвинути свої творчі інтереси та можливості [4].

Колективність – якість особистості, яка проявляється в її здатності до взаєморозуміння, взаємодії, прояві солідарності, взаємодопомоги, відповідальності [8].

Комплексний підхід:

1) підхід до виховання, що передбачає єдність мети, завдань і засобів її досягнення шляхом діяльності різних соціальних інститутів (сім'ї, навчально-виховних закладів, засобів масової інформації) [4];

2) єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховної взаємодії і впливу, що дозволяє виконувати одночасно декілька функцій: 1) орієнтувати побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості; 2) реалізувати всебічний розвиток особистості; 3) забезпечити гармонійний розвиток особистості; 4) підняти результативність виховання [8].

Комунікбельність – риса особистості, здатність до спілкування з іншими людьми, товарищескість; формується в процесі життя та діяльності людини в соціальній групі [1].

Конгруентність – здатність бути самим собою у взаєминах з людьми [8].

Концепції виховання (лат. *conceptio* – сукупність, система) – система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення педагогічних явищ; основна ідея теорії змісту й організації виховання людини [4].

Креативність мислення – здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації [8].

Критерій вихованості – ознака, на основі якої здійснюється оцінка вихованості учня; теоретично розроблений показник рівня сформованості якості особистості (колективу) [8].

Культура (від лат. *виховання, освіта, розвиток*) – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вузькому розумінні К. – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під К. розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності [3].

Культура життєвого самовизначення – усвідомлення себе суб'єктом власного життя і щастя, уміння приймати рішення, нести відповідальність за власну поведінку, дії, рішення [8].

Культура особистості базова – основа для подальшого розвитку особистості; до базової культури належать, насамперед, особистісно значущі цінності: культура життєвого самовизначення, праця й матеріальне забезпечення, громадянська поведінка, взаємини з людьми, сімейне благополуччя тощо [8].

Культура поведінки – дотримання основних вимог і правил людського співжиття, вміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими. К. п. – важлива сторона морального обличчя людини. Людина з дитинства повинна привчатися вести себе так, щоб з нею було зручно і приємно спілкуватися і в родині, і в діловій обстановці, в тому чи іншому громадському місці. Необхідно виховувати в молоді таку К. п., в якій проявляються й загальна внутрішня культура, і моральні вимоги суспільства [3].

Культурологічний підхід – конкретно-наукова методологія пізнання і перетворення педагогічної реальності, обумовлена об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей [8].

Культурно-освітня робота – система заходів, що сприяють підвищенню культурного рівня, розвиткові творчих здібностей та ініціативи, організації культурного дозвілля. К.-о. р. включає цілеспрямовану систему діяльності клубних закладів, бібліотек, музеїв, кінотеатрів, парків культури й відпочинку тощо. Основний зміст К.-о. р. – поширення наукових і політичних знань, пропаганда досягнень науки, техніки, мистецтва, організація культурного дозвілля трудящих [3].

Культуровідповідності принцип – відповідність виховання вимогам середовища й часу. К. п. запропонував Ф. А. Дістервег, який вважав, що людину необхідно формувати відповідно до вимог сучасної їй передової культури й науки, зокрема передової культури й науки її вітчизни [3].

Ліберальний стиль виховання (*лат. liberal – вільний*) – ґрунтується на безпринциповому, байдужому ставленні до негативних дій вихованців, самоусуненні від керівництва колективом школярів [8].

Ліберальний стиль педагогічного спілкування (*лат. liberalis – вільний*) – безпринципне байдуже ставлення до негативних дій вихованців, потурання учням [4].

Лідер (*англ. leader – вести, керувати*) – член колективу, який у важливих ситуаціях здатний здійснювати помітний вплив на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу, вести його за собою [4].

Людина – біологічна істота типу *homo sapiens* (людина мисляча), яка характеризується фізіолого-біологічними ознаками: прямою ходюю, розвиненими черепною коробкою, передніми кінцівками та ін. [4].

Менталітет (*лат. mentalis – розумовий; mentis – думка*) – світосприймання, світовідчуття, бачення себе у світі, особливості прояву національного характеру, своєрідність вдачі, ставлення до навколишнього світу [4].

Мета виховання:

1) наперед визначені результати в розвитку й формуванні особистості, яких намагаються досягти у виховному процесі [8];

2) ідеальне передбачення кінцевих результатів [4];

Метод "вибуху" – спосіб впливу педагога на вихованця засобами, протилежними до тих, що звичайно очікує особистість від вихователя [4].

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення й опанування складними психолого-педагогічними процесами формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання [11].

Методи виховання (*гр. methodos – спосіб, шлях*):

1) способи впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки [4];

2) найважливіші способи взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, які спрямовані на усвідомлення школярами сутності суспільних цінностей, розвиток позитивних ставлень до них, вироблення відповідних навичок і звичок поведінки, їх корекцію і вдосконалення, підтримку розвитку індивідуального потенціалу особистості [8];

3) способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки [11];

4) шлях досягнення мети [9].

5) способи впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування в ньому стійких переконань і певних норм поведінки [10, с. 125].

Метод самовиховання – спосіб роботи над собою, спрямований на досягнення поставленої мети [7].

Милосердя – добре, співчутливе ставлення до людини, яка переживає горе, страждає [4].

Мислення:

1) процес опосередкованого відображення об'єктивної дійсності у зіставленнях, взаємозв'язках її структурних компонентів [4];

2) опосередковане й узагальнене пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх зв'язках і відношеннях; здійснюється шляхом мисленнєвих дій, операцій [8].

Міміка – виражальні рухи м'язів обличчя; додатковий засіб вираження й сприймання емоційного стану людини [10, с. 228].

Мораль (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї):

1) одна із форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей [4];

2) форма суспільної свідомості, змістом якої є норми, принципи, правила поведінки людей у соціальних групах і в суспільстві в цілому; сукупність правил поведінки; моральні якості людини [1].

Моральне (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) **виховання:**

1) виховання, що передбачає оволодіння нормами і правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, умінь та навичок [4];

2) виховна діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності [11];

3) це виховний вплив школи, сім'ї, громадськості, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності [5];

4) один з найважливіших видів виховання, полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології [3].

Моральність:

1) Етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі.

2) Характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами. Розрізняючи ці поняття, Г. В. Ф. Гегель визначав мораль як сферу суб'єктивних уявлень людини про добро і зло та інші етичні цінності, мотиви поведінки, цілі і наміри, а М. – як практичні звичаї, об'єктивовану мораль. Як сутність моралі, М., на думку Гегеля, має вищий смисл, бо означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності, а тому збігається з моральною свободою особи [3].

Мотив – спонукальна причина дій і вчинків людини [1].

Мотивація:

1) система стійких мотивів, що визначає конкретну активну діяльність індивіда; в ролі мотивів можуть виступати потреби, інтереси, емоції, установки [8];

2) система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини [1].

Мотивування – наведення мотивів, що пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки; обґрунтовують спрямованість власних дій, вчинків, діяльності, поведінки [8].

Навіювання – різні засоби вербального і невербального емоційного впливу на людину з метою введення її у певний стан або спонукання до певних дій [4].

Народна педагогіка:

1) галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, які відображають погляди на систему, напрями, форми, засоби виховання і навчання підростаючого покоління [4];

2) галузь педагогічних знань і досвіду народу, що виявляється в домінуючих у нього поглядах на мету, завдання, засоби і методи виховання та навчання [11].

Національна самосвідомість – сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, які відображають специфічний зміст, рівень / особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце і призначення серед інших спільнот, а також характер взаємовідносин між ними [8].

Національна свідомість – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв, традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй та народностей [8].

Національне виховання:

1) виховання, яке здійснюється в конкретній країні відповідно до цілі, завдань, змісту і методів виховання, які відображають її історичні, етнічні та регіональні особливості [8];

2) історично зумовлена і створена самим народом система виховних ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, які спрямовані на доцільну організацію діяльності членів суспільства, у процесі якої відбувається процес оволодіння морально-духовними цінностями народу, забезпечується єднання і спадкоємність поколінь, соборність народу [4];

3) виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатомістовій мудрості, духовності [11].

Національний виховний ідеал – базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності чи звичаям даного народу. Конкретний зміст Н. в. і. залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу. Виховний ідеал – це мета виховання, образ ідеальної

людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів. В. і. як мета виховання визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми [3].

Національний підхід – конкретно-наукова методологія пізнання і перетворення педагогічної реальності, яка виходить з того, що національна основа виховання є ваз/сливою умовою соціалізації учнів, засвоєння ними основ національної і загальнонародської культури [8].

Національні моральні цінності – історично зумовлені і створені певним етносом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнонародських цінностях, але вирізняють певні національні прояви, своєрідність у поведінці і служать основою соціальної діяльності людей окремої етнічної групи [8].

Науковий світогляд – це цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе [5].

Новаторський досвід – досвід, який запроваджує і реалізує нові прогресивні ідеї, визначає нові шляхи вирішення окремих і загальних педагогічних завдань; використовує нові форми, методи, прийоми, технології діяльності, донині не відомі педагогічній науці та шкільній практиці; істотно модифікує відомі форми, методи й прийоми діяльності, переорієнтовуючи їх на вирішення сучасних завдань [8].

Обдарованість:

1) сукупність природних задатків як передумова розвитку здібностей до певних видів діяльності; задатки багатofункціональні, на їх основі розвиваються різні здібності (інтелектуальні, фізичні, художні тощо) [8];

2) своєрідне поєднання здібностей, які забезпечують якісне виконання діяльності [1].

Обов'язок:

1) категорія етики, що виражає моральні вимоги, які для конкретної особистості, спеціальної групи в конкретних соціальних умовах є внутрішньо необхідними [4];

2) це усвідомлена особистістю система громадських і моральних цінностей суспільства [5].

Оптимізація процесу виховання – забезпечення цілісного циклу виховного процесу, що включає діагностування рівня вихованості учня й формулювання мети, планування та організацію діяльності, контроль і регулювання діяльності й відносин, аналіз виховних результатів [3].

Органи самоврядування – уповноважені колективу на основі демократичних виборів, які допомагають педагогові здійснювати керівні функції, підтримувати зв'язки з уповноваженими інших колективів [4].

Особистісний підхід – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії [3].

Особистісно стверджувальна ситуація – ситуація, в якій вихованець розвивається як суб'єкт власної діяльності і поведінки [8].

Особистість:

1) інтегральне поняття, що характеризує людину як суб'єкт і об'єкт біосоціальних відносин і поєднує в ній загальнолюдське, соціально-специфічне та індивідуально-неповторне [1];

2) людина, яка досягла такого рівня соціального розвитку, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні смисли; свідомо, самостійно і відповідально діяти згідно з обраними смислами [8];

3) соціально-психологічне поняття; людина, яка характеризується з соціально-психологічного погляду у першу чергу рівнем розвитку психіки, здатністю до засвоєння соціального досвіду, можливістю спілкуватися з іншими людьми [4];

4) людина, соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного [11].

Пантоміміка – виражальні рухи всього тіла або окремої його частини; пластика тіла [10, с. 228].

Патріотизм (від грец. *співвітчизник, вітчизна*):

1) любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність заради та на жертви і подвиги [8];

2) одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. П. виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. П. – соціально-історичне явище. Виховання П. – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди й переконання [3].

Педагогіка народознавства – напрям сучасної педагогіки, шкільної практики, який забезпечує практичне засвоєння учнями (в процесі продовження творчих традицій, звичаїв і обрядів, у діяльності, поведінці) культурно-історичних, мистецьких надбань батьків, дідів і прадідів [11].

Педагогічна діагностика – дослідницька процедура, спрямована на виявлення умов і обставин, у яких протікає педагогічний процес; отримання чіткого уявлення про причини, які будуть сприяти чи перешкоджати досягненню накреслених результатів [8].

Педагогічна культура – частина загальнолюдської культури, в якій втілені духовні цінності освіти (педагогічні знання, теорії, концепції, педагогічний досвід, професійні етичні норми) та матеріальні (засоби навчання і виховання), а також: способи педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах [8].

Педагогічна майстерність:

1) знання особливостей педагогічного процесу, вміння його побудувати і привести у рух (А. С. Макаренко); досконале, творче виконання учителем-

вихователем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних психолого-педагогічних умов для розвитку особистості школяра [8];

2) досконале творче виконання учителем-вихователем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості вихованця, забезпечення високого рівня інтелектуального і морально-духовного розвитку [4].

Педагогічна підтримка – спільне з вихованцем визначення його інтересів, цілей, можливостей та шляхів подолання перепон (проблем), які заважають йому зберігати людську гідність, досягати позитивних результатів у навчанні, праці, спілкуванні, способі життя [8].

Педагогічна прогностика (*гр. prognostike – мистецтво робити прогноз*) – галузь наукових знань, що розглядає принципи, закономірності і методи прогнозування щодо об'єктів, які вивчає педагогіка [4].

Педагогічна ситуація – фрагмент педагогічної діяльності, який містить суперечність між досягнутим і бажаним рівнями навченості або вихованості учнів, які враховує вчитель під час вибору способів педагогічного впливу з метою стимулювання розвитку особистості [10, с. 230].

Педагогічна техніка – уміння обирати правильний стиль і тон у спілкуванні, керувати увагою учнів, темпом діяльності, навичками демонстрації свого ставлення до вчинків учнів [8].

Педагогічна технологія (грец. *techno* – майстерність і *logos* – слово, вчення) – сукупність психолого-педагогічних настанов, які визначають спеціальний підхід і композицію форм, методів, способів, прийомів, засобів (схем, креслень, діаграм карт) у навчально-виховному процесі [11].

Педагогічне співробітництво – напрям у діяльності учителів і вихованців, який передбачає соціально-психологічне усвідомлення педагогами і вихованцями спільності дій у всіх видах праці на основі демократизму, що сприяє розвитку творчих сил і пізнавальних інтересів учнів, формуванню вільної діяльності особистості [4].

Педагогічне спілкування:

1) система засобів та прийомів соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, міжособистісне пізнання, створення сприятливого емоційного клімату для навчання і виховання [8];

2) система органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя і вихованця у всіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості. Стили: авторитарний, ліберальний, демократичний [4].

Педагогічний вплив – педагогічно доцільна організація життєдіяльності учнів, у процесі якої вони набувають необхідних моральних та інших рис і якостей, знань, умінь, навичок і звичок [8].

Педагогічний досвід:

1) система педагогічних знань, умінь, навичок, способів здійснення творчої педагогічної діяльності, емоційно-ціннісних ставлень, здобутих у процесі практичної навчально-виховної роботи [8];

2) сукупність знань, умінь і навичок, здобутих учителем у процесі навчально-виховної роботи [11].

Педагогічний експеримент – спеціально організована педагогічна діяльність учителів і учнів, вихователів і вихованців з метою перевірки і обґрунтування наперед розроблених теоретичних припущень, або гіпотез [8].

Педагогічний етикет – це сукупність правил і моделей моральної поведінки педагога в типових ситуаціях та обставинах педагогічної діяльності. П. е. характеризує зовнішній прояв ставлення педагога до власної праці, до учня, до учнівського колективу, до батьків учнів, до свого колеги, до педагогічного колективу, до керівництва, до себе, до своєї держави [3].

Педагогічний консилиум (лат. *consilium* – нарада, засідання) – нарада учителів-вихователів та психологів для з'ясування причин різних систематичних відхилень у поведінці вихованця і визначення науково обґрунтованих заходів його перевиховання [4].

Педагогічний процес (лат. *processus* – просування вперед):

1) динамічна взаємодія учителя і учнів, вихователя і вихованців, спрямована на досягнення мети освіти [8];

2) спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх проблем і розвиток особистості [11].

Педагогічний такт – це педагогічно грамотне спілкування в складних педагогічних ситуаціях, уміння знайти педагогічно доцільний і ефективний спосіб впливу, відчуття міри, швидкість реакції, здатність швидко оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення [9].

Педагогічні вміння – професійні вміння педагога, що відображають рівень його готовності до реалізації професійного спілкування [10, с. 225].

Педагогічні здібності – сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які сприяють успішності педагогічної діяльності: комунікативність, перцептивні здібності, динамізм, емоційна стійкість, оптимістичне прогнозування, креативність, тощо [10, с. 227].

Перевиховання:

1) система виховних впливів педагога на вихованця з метою гальмування негативних проявів у поведінці й утвердження позитивних якостей в діяльності [4];

2) виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання [11];

3) це виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості учня, які сформувалися під впливом несприятливих умов виховання. Функції перевиховання: відновна, компенсуюча, стимулююча і виправна [5].

Передовий педагогічний досвід – діяльність педагога, яка забезпечує стійку ефективність навчально-виховного процесу шляхом використання оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових

технологій навчання і виховання або вже відомих форм, методів, прийомів, засобів роботи на основі їх удосконалення [5].

Переконання:

1) раціональна моральна основа діяльності, яка дає змогу їй здійснювати певний вчинок свідомо; основна моральна настанова, яка визначає мету і напрям вчинків людини, тверда впевненість у чомусь, заснована на певній ідеї, на світогляді [4];

2) знання, які набули для людини суб'єктивного смислу, які перейшли у внутрішню позицію особистості [8];

3) психічний стан особистості, який характеризується стійкими поглядами, впевненістю у правильності власних думок, поглядів, це сукупність знань, ідей, концепцій, теорій, гіпотез, в які людина вірить як в істину [11].

Переконування – метод виховання, що передбачає умисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття вихованців з метою формування у них стійких переконань, певних норм поведінки [4].

Перспектива:

1) практична мета, яка здатна захопити і згуртувати вихованців [8];

2) мета, "завтрашня радість" (А.С. Макаренко), що виступає стимулом у діяльності колективу та окремих його членів [4].

Поведінка – спосіб взаємодії людини і тварини з навколишнім середовищем [8].

Позакласна виховна робота – вид цілеспрямованої виховної роботи з учнями, яка здійснюється учителями-вихователями в позаурочний час [4].

Позашкільна виховна робота – вид цілеспрямованої виховної роботи з учнями, яка здійснюється за межами школи під керівництвом педагогів-вихователів позашкільних дитячих виховних закладів [4].

Позашкільні дитячі виховні заклади – організації та установи, які займаються питаннями всебічного гармонійного розвитку школярів відповідно до їх пізнавальних інтересів та творчих нахилів [4].

Позашкільні форми виховання – форми організації різноманітної суспільно корисної діяльності, яку проводять дитячі і молодіжні організації, об'єднання, товариства, загони тощо [8].

Позиція – погляд на те чи інше питання, що визначає характер дій, поведінки [1].

Покарання – метод виховання, що передбачає вплив педагога на особистість вихованця з метою осуду чи гальмування його негативних дій і вчинків, щоб відбулося заміщення їх позитивними діями [4].

Потреба – необхідність у чомусь, яка задовольняється переважно завдяки трудовій діяльності, у процесі якої створюються необхідні людині предмети [11].

Почуття:

1) психічні стани і процеси, у яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій і емоційне ставлення до навколишньої дійсності [1];

2) стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності, що відображає значення цих явищ у зв'язку з її потребами і можливостями, вищий ступінь емоційних процесів [4];

3) психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційне ставлення до навколишнього світу [11].

Пояснення – 1) розкриття сутності норм і правил поведінки з метою регулювання подальшої діяльності [4]; 2) словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів тощо [11].

Правове виховання:

1) формування у людей правової свідомості, вмінь і звичок розумно діяти у правовому полі, активної позиції у правовій сфері [4];

2) виховна діяльність школи, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки школярів [10].

Предмет педагогіки – виховна діяльність, що здійснюється в закладах освіти людьми, уповноваженими на це суспільством [11].

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання вихованцями певних дій з елементами примусу, обов'язковості з метою формування стійких звичок у поведінці [4].

Приєм виховання:

1) складова методу, що визначає шлях реалізації вимог певних методів виховання [4];

2) складова частина загального методу виховання, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення [8];

3) частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації [11];

4) частина загального методу, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення [9].

Приєм самовиховання – складова методу, необхідна для його ефективного застосування у конкретній ситуації [7].

Приклад – метод виховання, який передбачає організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування [4].

Принципи виховання (лат. *principium* – основа, начало):

1) вихідні положення, які є фундаментом змісту, форм, методів, засобів і прийомів виховного процесу [4];

2) керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації та методів виховного процесу [11];

3) це основоположні ідеї, які втілюють у собі взаємозалежність його мети, завдань, закономірностей та потреб суспільства щодо рівня сформованості необхідних якостей майбутньої еліти України [6].

Принцип паралельної дії – одночасний вплив на вихованця щонайменше трьох сил: вихователя, активу і всього колективу [8].

Принципи виховання – основні вимоги, вихідні положення, якими керується вихователь у побудові виховного процесу: визначенні його цілі, змісту, організаційних форм, методів, засобів тощо [8].

Природне виховання – педагогічна теорія, яка вбачає мету виховання лише в тому, щоб слідкувати за природним розвитком дитини. Поняття “природне виховання” запровадив у широкий педагогічний вжиток Ж.-Ж. Руссо. Великого значення надавали цій теорії Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ф. А. Дістервег. ідея П. в. розроблялася в Україні починаючи з XVII ст. (С. Полоцький, Єпіфаній Славинецький, Г. Сковорода та ін.). Питання П. в. розвивали К. Д. Ушинський і Т. Г. Лубенець. У другій половині XIX – на початку XX ст. ідея П. в. перетворюється на теорію вільного виховання і педоцентризму [3].

Природовідповідності принцип – педагогічний принцип, згідно з яким вихователь у своїй діяльності повинен керуватися факторами природного розвитку дитини. Зародки цієї ідеї зустрічаються ще у творах античних мислителів – Демокріта, Платона, Арістотеля. Всебічне обґрунтування П. п. дістав у працях Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. А. Дістервега та інших, хоча вони тлумачили його по-різному [3].

Процес виховання:

1) динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) вихователя та вихованців, спрямована на засвоєння вихованцем у різних видах діяльності цінностей культури, здійснення його самореалізації, самоствердження; особистісний розвиток [8];

2) система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості [11].

Психолого-педагогічна діагностика (*гр. diagnostikos – здатний розпізнавати*) – галузь психології і педагогіки, яка розробляє методи виявлення індивідуальних особливостей і перспектив розвитку та виховання особистості [4].

Референтна група – група, з якою людина вважає себе пов'язаною найтісніше і авторитет якої вважає для себе обов'язковим [1].

Розвиток:

1) специфічний процес змін, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного, накопичення кількісних змін і перехід їх в якісні. Види розвитку людини: біологічний (фізичний), психічний, соціальний [4];

2) процес суттєвих змін у властивостях і якостях особистості [6];

3) процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання [3].

Розум – вища форма теоретичного осягання дійсності, свідоме оперування поняттями, синтез знань на найвищому рівні теорій та ідей, висунення принципово нових ідей, вихід за межі відомого, забезпечення прогресу наукового пізнання [1].

Розумове виховання:

1) виховання, спрямоване на опанування системою знань про наукові засади розвитку природи і суспільства; розвиток потенційних інтелектуальних сил особистості; формування культури розумової праці [4];

2) цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці [11];

3) це цілеспрямована діяльність педагогів, батьків, громадськості, самого учня щодо розвитку розумових сил і мислення, прищеплення їм культури розумової праці [5].

Рушійна сила виховного процесу – результат протиріч між соціально-психічними і фізіологічними потребами та наявним рівнем вихованості особистості [4].

Рушійна сила розвитку – результат протиріч між біологічними, фізичними і психічними потребами та наявним рівнем фізичного, психічного і соціального розвитку особистості [4].

Самоактуалізація – прагнення людини до більш повного вияву і розвитку своїх особистісних можливостей [1].

Самовиховання:

1) це систематична, послідовна робота особистості з вироблення та вдосконалення своїх позитивних і усунення негативних якостей [1];

2) систематизована і цілеспрямована діяльність особистості, що спрямована на формування і удосконалення її позитивних якостей та подолання негативних [4];

3) свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних [11];

4) це вищий етап виховного процесу, процес цілеспрямованої роботи над розвитком і самовдосконаленням людини від підліткового віку до зрілості. Самовиховання в інтелектуальній, духовній сфері – це самоосвіта. Самовиховання в морально-психологічній сфері полягає в самоконтролі за своїми недоліками і вадами характеру. Самовиховання у фізично-спортивній або в гігієнічній сфері полягає в тренуваннях, проведенні оздоровчих процедур, стеженні за своїм здоров'ям і зовнішністю, виконанні лікарських порад [5].

Самоконтроль – свідоме самостійне регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів і спонукань на основі виявлення відхилення у думках, почуттях, вчинках, діях від вимог загальноприйнятих [1].

Самооцінка – це оцінка особистості самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей [1].

Самопереконання – процес доведення собі необхідності формування певних рис чи якостей особистості, обов'язкових для досягнення власного вдосконалення або мети діяльності [7].

Саморегуляція (від лат. *regulare* – *приводити в порядок, налагоджувати*) – цілеспрямоване функціонування живих систем різних рівнів організації і складності, що характеризується специфічною активністю, спрямованою на співвіднесення поведінки особистості з вимогами ситуації, очікуван-

нями інших людей, на актуалізацію психологічних резервів відповідно до особливостей ситуації спілкування, міжособистісної взаємодії [1].

Свідомість – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що у ньому відбуваються, своїх дій, у попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю [1].

Середовище – комплекс зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і значною мірою впливають на її розвиток [11].

Совість – категорія етики, що характеризує здатність (сумління) людини здійснювати контроль за власною діяльністю, давати об'єктивну оцінку своїм діям [4].

Соціалізація (лат. *socialis* – громадський):

1) процес і результат засвоєння і творчого відтворення індивідом соціального досвіду, який здійснюється у діяльності і спілкуванні [8];

2) перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили [11].

Соціальне середовище – суспільний устрій, система виробничих відносин, матеріальні умови життя, характер протікання виробничих і соціальних процесів та ін., тобто суспільство з усіма властивими йому матеріальними й ідеальними компонентами, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування особистості [8].

Соціумність – соціальний (зовнішній) план розвитку особистості [8].

Спадковість:

1) сукупність певних задатків, яка отримується від обох батьків при зачатті і здатна передаватися від покоління до покоління; у своєрідному генетичному коді (генотипі) зберігається і передається вся інформація про властивості організму [8];

2) здатність біологічних організмів передавати своєму потомству певні задатки [4];

3) відновлення в нащадків біологічної схожості з батьками [11].

Спілкування – багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми; включає сприйняття та розуміння іншої людини, обмін інформацією, вироблення певної єдиної стратегії взаємодії [8].

Сприймання:

1) це відображення цілісних предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття [1];

2) відображення предметів і явищ навколишнього світу, що діють у даний момент на органи чуття людини [11].

Спрямованість особистості – сукупність стійких мотивів, які орієнтують поведінку і діяльність особистості і не залежить від конкретних умов (світогляд, переконання, інтереси, ідеали тощо) [1].

Стадійність розвитку колективу – вираження внутрішньої діалектики його становлення, в основу якої покладено рівень взаємовідносин між вихователем і вихованцями, між членами колективу [4].

Статеве виховання:

1) формування у підлітка уявлення про соціальну суть людини: якими повинні бути чоловік і жінка, з виконанням яких суспільних, трудових, сімейних, моральних обов'язків це пов'язано [8];

2) процес оволодіння підростаючим поколінням моральним, культурним у сфері взаємин статей, формування у них потреб керуватися нормами моральності у відносинах осіб протилежної статі [4];

3) складова загального процесу виховної роботи школи і сім'ї, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді [11];

4) це також складова загального процесу виховної роботи школи і сім'ї, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді [5].

Стиль спілкування – це усталена система способів і прийомів, які використовує вчитель у комунікативній взаємодії [10, с. 231].

Структура виховного процесу – логічно взаємопов'язані компоненти, які забезпечують процес формування особистості: оволодіння правилами і нормами поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення вмінь і звичок у поведінці, практична діяльність у соціальному середовищі [4].

Ступінь вихованості – послідовний перехід школяра від невихованості до вихованості; в теорії виховання розрізняють чотири ступені вихованості, серед яких два ступені для учнів, вихованість яких задовольняє педагога, а два – для тих, у кого позитивний ступінь вихованості ще не досягнутий [8].

Суб'єктний досвід – досвід життєдіяльності, набутий дитиною до школи в конкретних умовах родини, навколишнього середовища [8].

Суб'єкт – суб'єктні відносини у навчанні і вихованні – організація взаємодії, партнерства, співпраці учасників навчально-виховного процесу для досягнення певної мети; урахування міжособистісних взаємин в управлінні навчально-виховним процесом [8].

Суспільне (соціальне) виховання – виховання, яке спрямоване на забезпечення гармонії суспільних і особистих інтересів, балансу між відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості перед суспільством шляхом безпосередніх людських відносин, а також за допомогою спеціально створених для цієї мети суспільних інститутів (благодійних фондів, організацій, товариств, асоціацій тощо) [8].

Талант (*гр. talanton – видатні здібності*) – сукупність здібностей, що дають змогу отримати результати інтелектуальної діяльності, які вирізняються новизною, високою досконалістю і суспільною значимістю [4].

Творчість – діяльність людини, спрямована на створення нових матеріальних і духовних цінностей; передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, умінь, уяви, інтуїції тощо [8].

Технологія виховання – певна послідовність процедур для досягнення тих чи інших цілей [8].

Трудове виховання:

1) формування у людини любові до праці як природної потреби; забезпечення соціально-психологічних умов для розвитку і підтримання фізичного та психічного напруження особистості з метою утримання членів суспільства на достатньому рівні працездатності; формування умінь і навичок у певних видах продуктивної праці; виховувати повагу до людей праці та бережливе ставлення до продуктів праці [4];

2) процес залучення школярів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передавання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості людини праці [11].

Уміння – використання суб'єктом наявних знань і навичок для вибору і здійснення прийомів дій відповідно до поставленої мети [1].

Умовляння – один зі способів переконання, спрямований на попередження навмисних дій вихованця з метою їх гальмування, враховуючи індивідуальні особливості його соціально-психічного розвитку [4].

Управління процесом виховання – діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на вихованців [11].

Усебічний розвиток особистості – процес оволодіння засобами матеріальної і духовної культури, створеної людством [9].

Успадкування біологічне – процес отримання наступними поколіннями від біологічних батьків через генно-хромосомну структуру певних задатків [4].

Фактори виховання – (*лат. factor – той, що робить*) – ті об'єктивні й суб'єктивні чинники, які певним чином впливають на визначення змісту, напрямків, засобів, методів, форм виховання [4].

Фізична культура – частина культури суспільства, що містить систему фізичного виховання та сукупність спеціальних наукових знань і матеріальних засобів, необхідних для розвитку фізичних здібностей людини, зміцнення її здоров'я [4].

Фізичне виховання:

1) виховання, що передбачає створення оптимальних умов для забезпечення достатнього фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини, фізіологічні процеси, що протікають у ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок з догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей [4];

2) система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь [11];

3) це багатогранний процес організації пізнавальної фізкультурно-оздоровчої діяльності учнів, спрямований на зміцнення потреби в заняттях

фізкультурою і спортом, розвиток фізичних сил і здоров'я, вироблення санітарно-гігієнічних навичок і звичок здорового способу життя [5].

Форма організації виховання:

1) зовнішня сторона упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, спрямованої на розв'язання завдань виховання (бесіда, зустріч, вечір, свято, конкурс тощо) [8];

2) варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховного заходу [9].

Формування (лат. *formo* – утворюю):

1) становлення людини як особистості, яке відбувається в результаті розвитку та виховання і має певні ознаки завершеності [4];

2) результат розвитку особистості, включаючи її становлення, набуття сукупності якостей і властивостей [6].

Формування особистості – процес соціалізації людини, який включає розвиток (як саморух), виховання (як управління процесом особистісного розвитку шляхом створення сприятливих умов), вплив усіх без винятку факторів: соціальних, економічних, ідеологічних та ін.) [8].

Цілісність особистості – гармонія самої (життя у собі) і соціумності (життя у суспільстві) [8].

Ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей [1].

Цінності – матеріальні і духовні предмети, природні утворення й продукти людської діяльності; в основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значущість; виміри цінностей здійснюються на основі певних абсолютних критеріїв: істина, добро, краса, а також свобода, мир, гуманність, гідність, справедливість та ін. [8].

Честь – категорія етики, що характеризує особистість з позиції готовності відстояти, підтримати гідність, репутацію свою особисту чи колективу, членом якого вона є [4].

Я – концепція:

1) відносно стійка більшою або меншою мірою усвідомлена властивість, що переживається як неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої взаємодії з іншими людьми і відноситься до себе [1];

2) відносно стійка, в більшій чи меншій мірі усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна; на основі цієї системи уявлень він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе [8].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості: навч.-метод. посіб. Тернопіль, 2008. 206 с.
2. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
4. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. Київ: Знання, 2007. 447 с.
5. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 667 с.
6. Марушкевич А. А. Педагогіка вищої школи: Теорія виховання: навч. посіб. Київ, 2005. 107 с.
7. Мешко Г. Вступ до педагогічної професії. Вид. 2-ге. Київ: Академвидав, 2012. 200 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. 5-те вид., доп. і перероб. Київ, 2007. 656 с.
9. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
10. Рацул А. Б., Довга Т. Я., Рацул А. В. Педагогіка: інформативний виклад: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КТН, 2015. 320 с.
11. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стереотип. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.
12. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник для педвузів. Київ: Либідь, 2002. 560 с.